

Сацыяльная стратыграфія і прафесійная структура

Гарадская абшчына

Навачасная Гародня адносілася да ліку сярэдніх, паводле колькасці насельніцтва, гарадскіх асяродкаў ВКЛ, выразна саступаючы такім гарадам як Вільня ці Магілёў.

Як вядома, першыя перапісы насельніцтва ў Рэчы Паспалітай датуюцца канцом 18 ст., а таму з-за адсутнасці дакладных статыстычных крыніц гісторыкі часта не былі ў стане аб'ектыўна высьветліць колькасны склад жыхароў Гародні ў ранейшыя перыяды. Па гэтай прычыне даследчыкі, як правіла, выкарыстоўвалі метад памнажэння колькасці гарадскіх плящаў на каэфіцыент засялення сядзібы, інакш кажучы, на колькасць членаў сям'і¹.

Упершыню пытанне колькаснага складу насельніцтва Гародні ў 16 ст. паспрабаваў раскрыць Ежы Ахманьскі. Карыстаючыся множнікам шасціасабовага дыму, аўтар зрабіў выснову, што ў горадзе, за выключэннем ягонага занёманскага прадмесця (г.зн. ягонай левабярэжнай часткі), пражывала 3468 чалавек². Паводле ж падлікаў Зіновія Капыскага, у гэты час у горадзе над Нёманам пражывала каля 7—8 тысяч жыхароў³. Нельга, аднак, не заўва-

¹ Станіслав Александровіч лічыў, што ў 16—17 ст. адзін дым засяляла сяміасабовая сям'я, Юзaf Можы паўсюд гэты каэфіцыент да 8 на 17 ст., а Генрых Лаймянскі вызначыў яго для замеяль ВКЛ на 16 ст. роўным 6,5. Набліжаны каэфіцыент у 6,6 чалавек вывел Ежы Урвановіч ды Анджэй Вальтанаўскі (S. Alexandrowicz, *Miasta Białorusi w XVI i pierwszej połowie XVII wieku // Kwartalnik Historyczny* (далей КН), 1968, s. 412; S. Alexandrowicz, *Załudnienie miasteczek Litwy i Białorusi w XVI i pierwszej połowie XVIII wieku // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 1965, s. 55; J. Urwanowicz, A. Woltanowski, *Struktura majątkowa i społeczna ludności powiatu grodzieńskiego w ostanich latach Rzeczypospolitej szlacheckiej // Kwartalnik Historii i Kultury Materiałnej*, 1988, z. 1, s. 91).

² J. Ochmański, *W kwestii agrarnego charakteru miast Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku // Studia Historica*, Warszawa, 1958, s. 290.

³ З. Копыскі, *Экономическое развитие городов Белоруссии (XVI—XVII вв.)*, Минск, 1966, с. 30.

жыць, што вынікі згаданых падлікаў, як і крытэрыі іхняга правядзення выклікаюць пэўныя сумненні.

Больш дакладныя, набліжаныя да рэчаіснага стану звесткі пра колькасць жыхароў Гародні паходзяць з канца 18 ст., калі ў Рэчы Паспалітай пачалі праводзіцца першыя перапісы насельніцтва. Па звестках Тадэвуша Корзана, у канцы 18 ст. у Гародні налічвалася пяць тысяч чалавек⁴. Сапраўды, з гэтymі дадзенымі можна было б пагадзіцца. Можна меркаваць, што Корзан, будучы выдатным знаўцам крыніц другой паловы 18 ст., у сваіх высновах мог абапірацца на статыстычныя матэрыялы перапісаў насельніцтва ці ўладальнікаў сядзіб горада.

Згодна з перапісам насельніцтва горада, у 1789 г. у Гародні жыло 5653 чалавекі пры наяўнасці 1014 дымоў⁵, што дазваляе вывесці каэфіцыент засялення дыму ў 5,6 чалавека. Паводле крыніц 1794 г., у Гародні пражывала 6431 жыхар. Нагадаем, што колькасць гарадскіх дымоў перавышала 1100 участкаў⁶, а ў 1790 г. — 1108, што дае каэфіцыент засялення адной сядзібы ў 5,8.

Такім чынам, стрыжнем пяці-шасціцычнай супольнасці горада з'яўляліся гараджане, якія нарадзіліся ў ім, мелі мясцове грамадзянства ці былі знітаваны з горадам фактам валодання нерухомай маёmacцю. Трэба, урэшце, улічыць той факт, што, насамрэч, штодзённая структура гарадскога насельніцтва была зменлівай ды вылучалася дынамічнасцю. Акрамя карэнных жыхароў горада, яшчэ адну группу складалі асобы, што знаходзіліся ў ім часова: згаданая вышэй шляхта, духавенства, прыезджыя купцы, вандроўныя настаўнікі ці музыкі, сезонныя працаўнікі ды лёзныя⁷. Сур'ёзнае ўздзеянне на з'яўленне нясталага, часовага кантынгенту аказвала палітычная функцыя Гародні, якая была сядзібай дзяржаўных улад, каралеўскага гарнізона ды павятовай адміністрацыі. Заўважым, што каралеўскі двор з ягонымі шматлікімі ўраднікамі ды замежнымі гасцямі непазбежна ўваходзіў у контакт з гарадской супольнасцю.

Шляхі фарміравання

Заўважальний адметнасцю горада ва ўсе часы было засяроджанне вялікай колькасці насельніцтва на абмежаванай гарадскім мурамі ды шчыльна забудаванай тэрыторыі. Мабыць, гэтае адзінства просторы аб'ядноўвала шматтысічны, у пераважнай бальшыні мяшчанска-хрысціянскі і жыдоўскі вір горада, стварала спрыяльныя ўмовы для фарміравання разнародных сфер сумеснай жыццядейнасці ды канонаў падобных матэрыяльных і культурных каштоўнасцяў.

⁴ T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764—1794)*, t. I, Kraków-Warszawa, 1897, s. 276-277.

⁵ ЛДГА, Ф. 1282 вол. 1 спр. 5820.

⁶ *Spis...J.*, s. 170.

⁷ P. Rybicki, *Społeczeństwo...*, s. 111, 120.

Па меры развицця горада, ягонай гаспадаркі, пашырэння гандлёвых ды культурных сувязяў унутраная замкнёнасць гарадской супольнасці парушалася. Менавіта таму склад гарадскога насељніцтва ніколі не быў аднародным. Падштурхоўваемыя пошукамі лепшай будучыні, эканамічныя адтокі вясковых уцекачоў ці міграцыйныя хвалі абезнадзееных мяшчан з іншых гарадоў ажыўлялі сацыяльнае аблічча Гародні. Таму ў сваёй сутнасці мяшчанства ды, увогуле, жыхары горада былі масай нестабільнай, дынамічнай, этнічна ды канфесійна разнароднай, расслоенай, паводле дачынення да стырна ўлады, крытэрыяў заможнасці, месца жыхарства, адукаванасці ці стыля жыцця.

Варта заўважыць, што мяшчанства, якое традыцыйна з'яўлялася стрыжнем гарадской супольнасці, нельга атаясамліваць з усім гарадскім насељніцтвам. Беларускі горад у перыяд Новага часу засялялі прадстаўнікі розных саслоўяў⁸. Нерухомасць у горадзе ахвотна набывала шляхта, свае сядзібы ў ім мелі шматлікія кляштары. Дынаміка гарадскога жыцця настойліва патрабавала прыток рабочай сілы, таму гарадскі асяродак выконваў ролю прыстанішча для збеглых сялян.

Урыўкавасць дакументальных сведчанняў замінае правядзенню шматбаковага вывучэння складу насељніцтва сярэднявечнай Гародні. Аб разviцці гарадской супольнасці так аддаленай мінуўшчыны можна толькі казаць ускосна, абаپіраючыся на матэрыялы археалагічных даследаванняў ці вельмі рэдкія пісьмовыя згадкі.

Юрыдычнае афармленне гарадской абшчыны, якое адбылося ў канцы 15 ст. пасля атрымання Гародняй Магдэбургскага права, магло пахіснуць сферміраваны раней, замкнёны характар тутэйшай супольнасці ды спрычыніцца да змен яе структуры. Ролю знешніх штуршкоў, якія, як лагічна падаецца, абузовілі прыток новых сіл, маглі выканаць Люблінская унія ці ўплывы рэфармацыйных плыніяў⁹.

Да больш радыкальных пераўтварэнняў складу гарадскога насељніцтва дайшло ў другой палове 17 ст., калі горад зазнаў моцныя спусташэнні ў выніку ягонага захопу маскоўскімі войскамі. Гэтыя падзеі абузовілі дэмографічны крызіс, выклікаючы міграцыйныя адтокі гарадзенскіх мяшчан, што прывяло да аслаблення гаспадарчага патэнцыялу Гародні¹⁰. Факт масавых перасяленняў жыхароў горада ў свае прыгарадныя фальваркі з засмучэннем канстатавалі каралеўскія рэвізоры ў 1680 г., заўважаючы: „[...] мяшчане горада таго, за выключэннем толькі з магістрата, за тое, што curam boni publici горада таго ўсё кінулі, не ў самым горадзе, як павінны, але па фальварках сваіх ардынарна жывуць, ніякага гандлю, ні купецтвам [...] не займаюцца, але толькі адной сельскай

⁸ Тамсама, с. 139.

⁹ J. Bardach, *O dawnej...*, s. 194.

¹⁰ M. Brensztejn, *Zarys dziejów ludwisarstwa na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego* // Biblioteka księgarń stowarzyszenia nauczycielstwa polskiego, t. 4, Wilno, 1924, s. 49.

*гаспадаркай, privata publicis anteropendo пільнуюць і даглядаюць, а таму і надалей, то больш гэты горад схіляеца да руіны*¹¹.

Улічваючы вышэйсказанае, а таксама факт нездавальняючага стану захаванасці актавай дакументацыі гарадзенскага магістрата канца 15—паасобных дзесяцігоддзяў 17 ст., трэба канстатаваць, што вызначыць сацыяльны склад насельніцтва даўняй Гародні — задача няпростая. Вядомыя пісьмовыя звесткі 16 ст. даюць падставу сцвярджаць, што значную частку гарадскога насельніцтва складалі выхадцы з навакольных вёсак і шляхецкіх маёнткаў Гарадзенскага павета¹². Гэта паказвае аналіз тагачасных гарадзенскіх дакументальных матэрыялаў, у якіх часта згадваюцца прозвішчы: Адамовіч, Цвікліч ці Цвікла, Грандзіч, Квасаў, Таруса, Баравіч, Міговец ці Гібула. Не выклікае сумнення, што гэтыя прозвішчы былі тоесныя з назвамі населеных пунктаў павета: Адамовічы, Цвіклічы, Грандзічы, Квасоўка, Тарусічы, Баравічы, Мігава, Гібулічы ды Дубровы¹³.

Паводле захаваных крыніц, у горадзе пасяляліся як „пахожыя”, ці вольныя сяляне, так і „непахожыя”, ці феадальна залежныя ўцекачы. У адпаведнасці з заканадаўствам, у 1547 г. быў уведзены дзесяцігадовы тэрмін іхняга пошуку, які знайшоў адгалосак у Статуте ВКЛ 1588 г. У ім зазначалася, што „*которые были люди и слуги отчизнны альбо челядь властная домовая отчизнная [...] утекли от княжат, панов або от которого шляхтича [...] до иных мест наших [...] тых людей и слуг мають войтове, бурмистры и райцы наши из мест [...] выдавать*”¹⁴. На практыцы ж да выдання ўцекачоў, па ўсёй верагоднасці, не даходзіла, таму што ўлады рэдка згаджаліся на высыленне незаконна паселеных, але так патрэбных для гарадской гаспадаркі рук. Аб тым, што збеглы селянін без цяжкасця ўпісваўся ў гарадское жыццё, сведчань наступныя слова прывілею караля Жыгімonta Старога, нададзенага гарадзенскаму старасту Юрью Мікалаевічу Радзівілу ў 1526 г.: „*А каторыя людзі з воласці гарадзенскай выйшли ў горад і гандаль вядуць, а зямлю продкаў сваіх не аруць, тых, твая міласць, любдзей з горада не кажы выводзіць*”.¹⁵

У працэсе крышталізацыі мяшчанства бяспрэчная роля належала незаможным баярам. Прававое становішча шляхты, якая пасялялася ў гарадах ВКЛ, рэгулявалася не толькі карабеўскімі прывілеямі, але і заканадаўствам краіны. Як вядома, у адпаведнасці з нормамі Статутаў ВКЛ 1566 і 1588 г., шляхта, якая займалася

¹¹ ПКГЭ, т. II, с. 198.

¹² Гісторыя Беларускай ССР, ч. 1, Мінск, 1972, с. 153; З. Копысский, *Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV—первая половина XVII вв.)* // СС, 1972, № 5, с. 27.

¹³ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 1 арк. 218; спр. 3 арк. 33; НГАБ, Ф. 1800 вол. 1 спр. 1 арк. 402-40; ПКГЭ, т. II, с. 27-31, 34, 61, 64; Я. Рапановіч, *Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці*, Мінск, 1982, с. 17, 31, 73, 118, 227, 239, 249.

¹⁴ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты, даведнік, каментарыі, Мінск, 1989, с. 133, 477.

¹⁵ АВАК, т. VII, с. 69.

рамеснай вытворчасцю, гандлем алкагольнымі напоямі, пазбаўлялася сваіх саслоўных правоў¹⁶.

Гарадзенскія крыніцы першай паловы 16 ст. фіксуюць працэс папаўнення мяшчанскаага саслоўя за кошт маламаёмнага баярства, якое па свайму статусу з'яўлялася прамежкавым слоем паміж сялянствам ды дробнай шляхтай ці, у пэўнай ступені, было набліжана да верхніх слаёў залежнага насельніцтва¹⁷. Да гэтай ніжэйшай прыступкі шляхецкага саслоўя адносіўся заможны „земянин господарскі” Гарадзенскага павета Мікалай Куніцкі, упамянуты ў дакументах 1566 г. як уладальнік сядзібы ў Рынку. Што цікава, у гарадзенскіх земскіх кнігах ён быў двойчы названы „мешчанином места Городенскага”¹⁸. То самае тычылася „боярына” Івашкі (Івана) Андрэевіча, які ў дакументах 1556—1557 г. быў названы гаспадарскім баярынам Гарадзенскага павета, а ў валочнай памеры 1560—1561 г. ужо акрэслены „мясніком”, уладальнікам нерухомасці ў Гародні¹⁹.

Згаданыя прыклады падвойнага ды выразна невызначанага саслоўнага становішча сведчаць аб цікавай з'яве — незавершаным ды прадоўжаным яшчэ ў 16 ст. працэсе складання шляхецкага саслоўя ў ВКЛ.

Нягледзячы на факт валодання пляцамі ў горадзе, прадстаўнікоў сярэднязаможнай шляхты, якія ў 16 ст. называліся панамі, цяжка залічыць да ліку карэнных жыхароў асяродка. У валочнай памеры Гародні 1560—1561 г. згадваюцца „панскія” двары²⁰. Але, што важна, частка з іх пуставала, г. зн. была незабудаванай.

Апроч карэннага насельніцтва Гарадзенскага павета — сялян ды баярства, крыніцай папаўнення гарадской супольнасці былі мяшчане, якія паходзілі з розных регіёнаў ВКЛ, а таксама з Польшчы, Чэхіі, нямецкіх земляў, Італіі, Францыі, Швейцарыі, розных рэгіёнаў тагачаснай Вугоршчыны, абы чым пойдзе гаворка ніжэй.

Сацыяльнае расслаенне

Сацыяльная структура навачаснага беларускага горада была яскравым адбіткам тыповых для феадальнага грамадства саслоўных падзелаў. Асновай грамадскіх адносін з'яўлялася прыналежнасць канкрэтнай асобы ці сям'і да пэўнага саслоўя. Акрамя таго, у рамках кожнага з іх функцыянувалі ўнутрысаслоўныя слоі. У адпаведнасці з гэтымі падзеламі, кожнаму жыхару горада вызначалася месца ў іерархічнай лесвіцы гарадской супольнасці.

На яе верхавіне мясцілася **заможнае мяшчанства**. Да ліку мяшчанскай арыстакратіі належалі ўраднікі магістрата, заможныя

¹⁶ Статут Вялікага..., с. 123.

¹⁷ S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, т. 2, Lwów-Warszawa, 1921, s. 34, 40.

¹⁸ АВАК, т. XXI, с.116, 145, 152; ПКГЭ, т. II, с. 28.

¹⁹ АВАК, т. XXI, с. 113; ПКГЭ, т. II, с. 32.

²⁰ ПКГЭ, т. II, с. 27-30, 33, 36, 38-39, 44-48, 50-53, 57.

цэхавыя майстры, уладальнікі нерухомасці ды купцы. Здаўна заўважальная залежнасць паміж магчымасцю назапашвання, засяроджання вялікіх матэрыяльных каштоўнасцяў і эвалюцыяй мяшчанскаі плутакратыі знаходзіла сваё яскравае адлюстраванне ў гарадзенскай штодзённасці.

У гарадзенскіх магістрацкіх кнігах 18 ст. натуецца прыблізна каля 50 заможнамяшчанскіх родаў. Таму можна зрабіць здагадку аб тым, што адсотак гэтага слою вагаўся ў межах некалькіх працэнтаў агульнай колькасці гарадскога насельніцтва. Заўважым, што гэтыя агульныя ды ўступныя падлікі маюць харектар дапушчэнняў. Дзеля стварэння аб'ектыўнага вобраза варта заўважыць, што істотныя карэктывы ў стан ведаў аб элітах навачаснай Гародні маглі б унесці грунтоўныя гісторыка-дэмографічныя даследаванні (высвяленне ўзоруно нараджальнасці, смяротнасці, колькаснага складу кожнай сям'і). Як паказваюць папярэднія дадзеныя, колькасць дзяцей у паасобных заможнамяшчанскіх сем'ях была неаднолькавай. Напрыклад, презідэнт Юзаф Бадаракі меў дзея дачкі, Тэрэзу і Розу²¹. Такім чынам, гэты паказчык быў адрознены ад сярэднестатыстычнага гарадскога каэфіцыента засялення сядзібы.

Засяданне ў магістрацкай лаве ды радзе, судовыя паслугі, спагнанне падаткаў ды пошлін, аренда камунальных прадпрыемстваў і вагаў, незадзёды адпаведнае выкарыстоўванне гарадскіх фінансаў давалі неблагая даходы. Памножаныя сродкі прадпрымальныя мяшчане ўкладвалі ў нерухому маёмысць, абрастаючы гарадскімі сядзібамі ды зямельнымі ўчасткамі ў гарадскіх вёсках. Як сведчаць матэрыялы 18 ст., заможныя мяшчане актыўна ўключаліся ў вір гаспадарчай дзейнасці, напрыклад, займаліся рамеснай вытворчасцю, гандлявалі алкаголем (Юзаф Бадаракі, Юзаф Судан, Міхал Календа, Юзаф Зялінскі, Якуб Сідаровіч), былі ўладальнікамі пякарні і аптэк (Андрэй Сталінскі), а таксама пускалі грошовыя сродкі ў абарону²².

Структура найбольш заможнага мяшчанскаага слою навачаснай Гародні харектарызувалася рухомасцю. Да ліку багатых гарадзенскіх мяшчанскіх родаў у 16 ст. адносіліся Цвіклічы, Адамовічы, Грандзічы, Вараблеўскія ды Гібулы. Нельга выключыць магчымасці, што яшчэ ў другой палове 16 ст. гарадская абшчына пачала папаўняцца за кошт мяшчан, якія выводзіліся з іншых рэгіёнаў Рэчы Паспалітай.

Прагортваючы старонкі ўцалелых кніг гарадзенскага магістрацата 17—18 ст., можна прыйсці да вынёві, што гэты сацыяльна-маёмы слой гараджан увесе час папаўняўся новымі прозвішчамі. Найбольшай ступенню захаванаасці вылучаючы магістрацкія кнігі Гародні 18 ст. Дзякуючы іх комплекснаму харектару магчымы рэканструяваць жыщё заможнага мяшчанства горада. Паводле тага-

²¹ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1, спр. 10 арк. 447; спр. 13 арк. 296.

²² Тамсама, спр. 6 арк. 518, 1022-1024; спр. 8 арк. 301, 484, 721, 729; спр. 9 арк. 751; спр. 10 арк. 373, 657; спр. 11 арк. 433, 443, 449, 605, 606; АВАК, т. V, с. 309-310, 319; ЛДГА, СА 3862 арк. 17адв; Ф. 1282 вол. 1 спр. 10171 арк. 6-7; *[Spis...]*, с. 68.

частных звестак, да гэтай группы зацічаўся прэзідэнт горада Юзаф Бадаракі, які ўпершыню ўпамінаецца ў 1673 г.²³ У 1736 г. Юзаф Бадаракі засядаў у лаве ды радзе, з 1743 г. быў ужо бурмістром, а ў 1755—1774 г. заняў найвышэйшую — прэзідэнцкую — пасаду ў гародской радзе.

Дзякуючы свайму становішчу, Юзаф Бадаракі засяродзіў у сваіх руках салідны маёнтак. Бадаракі валодаў камяніцай у Рынку (1745), дваром на Маставой вуліцы, які быў набыты ў гарадзенскага земскага рэгента Яна Францішка Алізаровіча (1752), камяніцай каралеўскага капитана Багуслава Сtryленскага (1758) і камяніцай Цяхлевічаў (1765), паловай пляца на Азёрскай вуліцы, купленай у рамесніка Марціна Апановіча (1760), пяццю ўчасткамі (1746) і пляцам Антонія Байкоўскага на Рэзняцкай вуліцы (1759), участкамі на Падоле (1746, 1768)²⁴.

У 30—50-я гады 18 ст. ураднік набыў шматлікія ворныя грунты ў Грандзічах: паўтары валокі ў Юзафа Сталінскага (1738), грунт у магістрата, тры „траціны грунту” ў Юрэя, Андрэя і Мікалая Міклашевічаў (1741 і 1746, 1750), трэць грунту ў мешчаніна Юзафа Янкевіча (1754) і чвэрць грунту ў Анастасіі Іванішэўскай (1758). У 1758 г. Бадаракі купіў тры чвэрці грунту з будоўлямі ў магістрацкага ўрадніка Вінцэнта Каваліцкага ў вёсцы Капліца. Акрамя таго, у ягоным валоданні знаходзіўся мураваны бровар у фальварку Грандзічы. У крыніцах згадваецца пра тое, што гарадзенскі прэзідэнт абарочваў памножаныя капиталы ў гандлёвых аперацыях²⁵.

З сынам Бадаракі не пашчасціла, а таму ягоная маёмасць перайшла да сем'яў ягоных дачок ды ўнучак. Такім чынам, у выніку складанага перапляцення сваяцкіх ды маёмасных адносін у Городні ў 18 ст. быў створаны разгалінаваны сямейны клан.

Дачка Юзафа Бадаракі Роза, якая выйшла замуж за Вінцэнта Жылінскага, згодна з бацькоўскай воліяй атрымала сядзібу на Рэзняцкай вуліцы. Звесткі аб родзе Жылінскіх, якія засядалі ў гародзенскіх урадах, паходзяць з другой паловы 18 ст. Вінцэнты Жылінскі быў магістрацкім ураднікам у 1750—1763 г. З 1756—1769 г. паходзяць звесткі пра Матэвуша Жылінскага, як можна меркаваць, брата Вінцэнта. Падобны шлях па службовай лесвіцы магістрата было наканавана праісці Юзафу, сыну Вінцэнта. У 1782 г. ён быў лаўнікам, а праз некалькі год заняў пасаду райцы і, урэшце, быў выбраны бурмістром. Апошнюю ж згадку пра Матэвуша Жылінскага пакуль што ўдалося знайсці ў дакументах 1791 г. У валоданні сям'і Жылінскіх знаходзіліся камяніца паміж Маставой і Бернардзінскай ды фальварк Навасёлкі ў Ваўкавыскім павеце²⁶.

²³ НГАБ, Ф. 1800 вол. 1 спр. 1 арк. 505.

²⁴ Тамсама, Ф. 1761 вол. 1 спр. 6 арк. 828-829, 1034-1035; спр. 9 арк. 379-380; спр. 10 арк. 99-100, 547-548; спр. 11 арк. 89-90, 605, 611; спр. 12 арк. 691-693.

²⁵ Тамсама, спр. 6 арк. 518; 1022-1024; спр. 8 арк. 301, 484, 721, 729; спр. 9 арк. 751; спр. 10 арк. 373, 657; спр. 11 арк. 433, 443, 449, 605, 606. ЛДГА, Ф. 1282 вол. 1 спр. 5865.

²⁶ НГАБ, спр. 11 арк. 477-478; спр. 16 арк. 289.

Ва ўласнасці ўнучкі Юзафа Бадаракі Марыяны з дому Жылінскіх і яе мужа Казіміра Абрамовіча, магістрацкага ўрадніка (1768—1794), знаходзілася пасэсія на Маставой вуліцы. У 1774 г. унучка былога прэзідэнта Брыгіда Жылінская атрымала пляц на Азёрской вуліцы, Эльжбета — драўляную краму, Кацярына — участкі на Рэзняцкай вуліцы²⁷.

Другім мужам Розы з дому Бадаракі быў будучы войт Гародні Юзаф Зялінскі, віцэ-рэгент (намеснік) і архівіст Скарбовай камісіі ВКЛ (70—80-я гады 18 ст.)²⁸. З 1774 г. Зялінскія валодалі камяніцай, размешчанай на рагу Рынку і Маставой вуліцы. У 1776 г. Роза запісала Юзафу пляц на Бернардзінскай вуліцы²⁹. У 1764 і 1768 г. ураднік набыў два пляцы ў Бжастоўскіх, што ляжалі недалёка ад Рынку, чатыры ўчасткі над Нёманам, якія называліся Гамельтаноўскім і Кубалтоўскім. З 1786 г. паходзяць звесткі аб tym, што Зялінскі ўзвёў камяніцу³⁰.

Нерухомая маёмысць войта знаходзілася таксама па-за межамі горада. Вядома, напрыклад, што Зялінскі набыў ў Грандзічах чвэрць грунту (1781), трэць грунту (1787), палову і восьмую частку валокі (1789), дзве валокі (1793), якія належалі гарадзенскім мяшчанам. У 1787 г. магістрат прадаў Зялінскаму шэсць валок у той жа вёсцы. Акрамя таго, фонд зямельных уладанняў войта дапаўняла валока, якую той атрымаў у спадчыну, пакінутую сваяком манахам-кармелітам, ды палова валокі базыльянскага кляштара³¹.

Акрамя засяроджання гарадскіх сядзіб ды ворных грунтаў, Юзаф Зялінскі памнажаў свой маёнтак шляхам гандлёвых аперацый. Гэта пацвярдждае згадка 1775 г. аб заплочаным падатку ў памеры 100 злотых за продаж віна³².

Другая дачка Юзафа Бадаракі Тэрэза, выдадзеная замуж за каралеўскага сакратара Браўна, атрымала ад бацькі камяніцу на Маставой вуліцы. Яе другім мужам быў гарадзенскі паштмайстар Ваўжынец Сабалеўскі, які ў 1764 г. займаў пасаду радзецкага пісара, быў лаўнікам і райцам. Апошнія пакуль што адшуканае ўпамінанне аб Сабалеўскім, гарадзенскім райцу, паходзіць з 1791 г.

Сабалеўскі валодаў пляцам на Маставой вуліцы ўжо ў 1775 г. Акрамя таго, у гэтым жа годзе Сабалеўскі адкупіў у Зялінскіх пасэсію на Рэзняцкай вуліцы³³.

Адной з найбольш цікавых постацяў гісторыі Гародні быў прэзідэнт горада Андрэй Сталінскі, які зрабіў традыцыйную для заможных мяшчан кар'еру. У 1746 г. ён заняў пасаду лаўніка,

²⁷ Тамсама, спр. 6 арк. 859-860.

²⁸ Тамсама, спр. 16 арк. 1002-1004; ЛДГА, Ф. 11 воп. 1 спр. 107 (СА 2764), с. 2.

²⁹ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 6 арк., спр. 6 арк. 1148-1149.

³⁰ Тамсама, спр. 16 арк. 45.

³¹ Тамсама, спр. 13 арк. 54, 264-266, 304, 310, 422; спр. 14 арк. 298, 420, 425, 853, 855.

³² ЛДГА, СА 3862 арк. 17адв.

³³ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 6 арк. 1016-1018, 1034-1035.

потым засядаў у радзе, нарэшце, стаў бурмістрам і займаў гэтую пасаду да 1791 г.

Сталінскі, бяспрэчна, адносіўся да групы найбольш багатых мяшчан. Ягоны дом стаяў на заходнім баку Рынку. У 1751 г. Сталінскі купіў у скарбніка Жмудскага княства Юрый Самішча сядзібу, якая раней належала роду Ёрданаў. Сталінскі ўзвёў на новым участку камяніцу з аптэкам. 1762 г. датуецца ягоны новы набытак — рынкавы пляц Тадэвуша Клявы. Пасля смерці прэзідэнта камяніца дасталася ягонай жонцы Зоф'і, а аптэка перайшла ва ўласнасць Веранікі з дому Сталінскіх Бернацкай, якая была замужам за ротмістром Гарадзенскага павета, ураднікам Скарбовай камісіі ВКЛ Казімірам Бернацкім.

Фонд нерухомай маёmacці Сталінскага не абмяжоўваўся рынкавай камяніцай. Вядома, што ён валодаў камянічкай на Траецкай вуліцы, якую ў 1786 г. прадаў Еруху Іцкавічу³⁴. Захаваліся звесткі аб трох пляцах над Нёманам і ворных грунтах у гарадскіх вёсках. У Сухім Сяле Сталінскі набыў палову валокі ў Казіміра Шушкевіча (1752), чвэрць валокі ў Юроя Манюшкевіча (1756), валоку ў магістрата (1762); у Грандзічах — валоку зямлі гарадзенскіх кармелітаў босых, якую называлі Касцёлаўшчызнай (1776), забудаваную цагельняй і камянічкай³⁵.

Сталінскі знаходзіўся ў роднасна-свяцкіх адносінах з шэрагам гарадзенскіх мяшчанскіх родаў. Да іх ліку адносіліся Календы, якія пасяліліся ў Гародні ў 17 ст. Прадстаўнікі гэтай сям'і часта фігуравалі ў актавых кнігах гарадзенскага магістрата. Адным з іх быў Міхал Календа, ураднік магістрата ў 1712—1747 г. У 1726 і 1732 г. апошні купіў вялізную пасэсію ў Рынку, забудаваную камяніцай і ды іншымі драўлянымі пабудовамі. На пляцы стаяла пякарня і аптэка, кіраўніком якой у 1729 г. быў Давід Гартвіх. У 1735 г. Календа саступіў частку сядзібы дачцэ Канстанцыі і яе мужу Яну Каспару Ёрдану, (магістрацкаму ўрадніку ў 1737—1754 г.). Апроч рынкавай сядзібы, Ёрдан валодаў грунтамі ў Грандзічах, набытымі ў 1746 г. у Станіслава Пашкоўскага (чвэрць грунту) ды прададзенымі гарадзенскім магістратам і смаленскім чеснікам Якубам і ягонай жонкай Марыянай з дому Юндзілаў Васілеўскімі (агульная колъкасцю чатыры валокі) у 1737—1738 г.³⁶

Яшчэ адна дачка Міхала Ёрдана, Марыяна, выйшла замуж за Паўла Рычы (Ricci). Яе другім мужам быў Андрэй Сталінскі, які ў 1751 г. атрымаў частку ёрданаўскай рынкавай сядзібы³⁷. Па звестках магістрацкіх кніг, дачка Паўла і Марыяны Рычы Канстанцыя была жонкай Тадэвуша Клявы, урадніка магістрата ў 1757—1794 г. Апошні (нагадаем, унук Міхала Календы) быў уладальнікам

³⁴ Тамсама, спр. 10 арк. 721; спр. 15 арк. 1347.

³⁵ Тамсама, спр. 10 арк. 577, 1007; спр. 12 арк. 255; спр. 13 арк. 972; спр. 15 арк. 939.

³⁶ Тамсама, спр. 6 арк. 114; спр. 7 арк. 765; спр. 8 арк. 15; спр. 9 арк. 665.

³⁷ Тамсама, спр. 4 арк. 695, 769, спр. 5 арк. 74-76; спр. 6 арк. 1136, 1137; спр. 7 арк. 280-281, 489-450, 493; спр. 10 арк. 721.

шматлікіх пляцаў на Бернардзінскім Узгор’і, Новаўдзялянай вуліцы ды камяніцы на Бернардзінскай вуліцы³⁸.

Дачыненне да органаў гарадской улады стварала шырокія магчымасці хуткага памнажэння маёмысці заможных мяшчан не толькі шляхам набыцця нерухомасці, але таксама праз укладанне фінансавых сродкаў у вытворчую дзеянасць ды гандаль, галоўным чынам шляхам продажу алкагольных напояў. З 1727 г. паходзяць звесткі аб судовай спрэчцы райцы Тамаша Яўстафія Маркевіча з лаўнікам Францішкам Вішнеўскім, якая тычылася затрымання броварных начынняў³⁹. Пад камяніцай райцы Войцеха Цяхлевіча, які ў 1729 г. прадаў гэтую нерухомасць райцу Юзафу Судану, мясціўся „склеп для захоўвання віна”⁴⁰.

У валоданні багатага мяшчанства знаходзіліся таксама шынкі, раскінутыя ў цэнтры горада. У крыніцах першай паловы 18 ст. згадваюцца шынкі Яна Разумовіча, жонкі Якуба Леванцэвіча, Юзафа Судана, Феліцыяна Легатовіча, Юрія Пяцерніка, Яна Зезюлеўскага, Людвіка Варанца ды Міхала Календы⁴¹.

У 1790 г. гарадзенскі войт Юзаф Зялінскі падпісаў гадавы контракт з Меерам ды Рохай Баруховічамі на суму 900 золотых на арэнду дома і шынка, што знаходзіўся на вуліцы Маставой, побач з кляштарам бернардзінак⁴².

У групу гарадскіх мяшчанскіх эліт ўваходзілі купцы, якія дзякуючы свайму маёмыснаму стану выбіраліся ў органы самакіравання. Лаўнік Войцех Цяхлевіч (1727—1728 г.) быў вядомым у горадзе купцом, які гандляваў віном. У 1730—1736 г. ён займаў пасаду райцы, а потым узнічальваў раду. Такі самы шлях па іерархічнай лесвіцы магістрата праішоў купец Якуб Рафановіч. Ягоная кар'ера распачалася з пасады лаўніка (1782) ды райцы (1783—1789), а яе лагічным завяршэннем было выбранне ў 1791 г. на пасаду віцэ-прэзідента Гародні⁴³. Да мяшчанскай эліты другой паловы 18 ст. належалі іншыя купцы: Людвік Лафаж (Laffage, лаўнік у 1789), Міхал Сельніх (лаўнік 1789, райца 1791), „пошт-галтьтер” крыніцкай станцыі Сыльвестр Матэчка (лаўнік і райца 1786—1791), Францішак Крэйбіх, Пётр Гертман, Ян Даўкоўскі (лаўнік 1786, райца 1791)⁴⁴.

Сярод гарадзенскіх купцоў асабліва вылучаўся карчмар Якуб Гаўсман (Hausman), які паходзіў з Швейцарыі. Першае ўпамінанне з актавых кніг гарадзенскага магістрата паходзіць з 1783 г. Камяніца Гаўсмана з купецкай крамай стаяла ў самым бойкім месцы

³⁸ Тамсама, спр. 4 арк. 175, 176, 180; спр. 13 арк. 27, 57-58; ЛДГА, Ф. 11 воп. 1 спр. 18584 арк. 2адв; РДВГА у Маскве, Ф. 846 воп. 16 спр. 21872.

³⁹ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 6 арк. 13.

⁴⁰ Тамсама, арк. 170.

⁴¹ АВАК, т. V, с. 309-310, 319.

⁴² ЛДГА, Ф. 1282 воп. 1 спр. 5317 арк. 3.

⁴³ ЛДГА, СА 3862 арк. 15адв.

⁴⁴ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 15 арк. 1077; спр. 16 арк. 243.

горада — на рагу Віленскай і Плябанскай вуліц. У валоданні купца знаходзіўся пляц у „зявлку з вуліцы Дзям'янаўскай” (№ 226)⁴⁵.

Маёмыя мяшчане чэрпалі прыбыткі з рознічнага гандлю. Як вынікае з кніг гарадзенскага магістрата сярэдзіны 18 ст., лаўнікі Феліцыян Легатовіч і Тамаш Высоцкі валодалі крамамі ў гарадзенскім Рынку⁴⁶.

Каставыя рамкі мяшчанская арыстакратыі, як і замкнёныя харктары усіх слоў гарадской супольнасці, найлепш прасочваюцца на прыкладзе шлюбных адносін⁴⁷. Аналіз гарадзенскіх першакрыніц даводзіць, што шлюбы ў Гародні браліся выключна ў асяроддзі сваёй мяшчанская группы. Напрыклад, жонка радзецкага пісара Мікалая Міхала Шаркоўскага Марыяна паходзіла з заможнага роду Нарэйкаў. З сям'і Шаркоўскіх выводзілася жонка багатага рамесніка Сымона Апановіча⁴⁸, а гарадзенскі прэзідэнт Юзаф Бадаракі знаходзіўся ў сваяцкіх адносінах з родам магістрацкага ўрадніка Зыгмунта Шульца⁴⁹. Гарадзенскі райца Ян Мейстэр ажаніўся з багатай мяшчанкай Кацярынай Хшаноўскай⁵⁰, Кароль Тапольскі — з Тэрэзай з Пастольскіх⁵¹.

Але, бадай, найбольш яскравым прыкладам гэтай традыцыі з'яўляўся сямейны клан Юзафа Бадаракі. Адна з ягоных дачок — Тэрэза — выйшла замуж за Ваўжынца Сабалеўскага, другая — Роза — была жонкай Вінцэнта Жылінскага, а потым войта Юзафа Зялінскага. Бурмістр Казімір Абрамовіч ажаніўся з Марыянай Жылінскай, унучкай Юзафа Бадаракі. Урэшце, мужам дачкі Міхала Календы Канстанты быў бурмістр Ян Каспар Ёрдан⁵².

Шляхі прасоўвання па грамадскай лесвіцы

Спецыфічнай і вельмі выразнай рысай сацыяльнай структуры феадальнага грамадства была ягоная замкнёнасць, што знаходзіла ўвасабленне ў закрытых саслоўных рамках. Прывилегія да мяшчанская саслоўя ўскладняла ды, практычна, рабіла зусім немагчымым пераход яе прадстаўніка ў шэрагі прывілеяванага саслоўя. Што заканамерна, эффекты ўнасць абароны міжсаслоўных межаў узрастала па меры спраб перасоўвання асобы ўверх па іерархічнай лесвіцы грамадства⁵³. Менавіта таму саслоўныя контакты ў гарадах, дзе перапляталіся ды сутыкаліся розныя слоі мясцовай супольнасці, мелі складаны харктар, што

⁴⁵ Тамсама, спр. 14 арк. 1104; спр. 15 арк. 597; спр. 16 арк. 927.

⁴⁶ Тамсама, спр. 11 арк. 82, 85.

⁴⁷ P. Rybicki, *Społeczeństwo...,* s. 130.

⁴⁸ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 15 арк. 605.

⁴⁹ Тамсама, спр. 8 арк. 484.

⁵⁰ Тамсама, спр. 2 арк. 414; спр. 4 арк. 318-319; Ф. 1800 вол. 1 спр. 1 арк. 225-226.

⁵¹ L. Dacewicz, *Antropomia...,* s. 248.

⁵² НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 9 арк. 665.

⁵³ J. Jedlicki, *Klejnot i bariery społeczne: przeobrażenia szlachectwa polskiego w schyłkowym okresie feudalizmu*, Warszawa, 1968, s. 26.

знаходзіла сваё праяўленне ў пагардлівых адносінах да асобы, якая знаходзілася на ніжэйшых прыступках іерархічнай структуры грамадства. Па згаданых прычынах мяшчанам у Рэчы Паспалітай было куды цяжэй атрыманьця шляхецтва, чым іхнім мяшчанскім супляменнікам, выхадцам з-за мяжы.

Гарады, фактычна, не былі прадстаўлены ў заканадаўчых органах улады, за выключэннем найбуйнейшых гарадоў, а таму нават найбольш маёмныя мяшчане былі пазбаўлены магчымасці якога-небудзь уплыву на палітычны клімат у краіне. Чарговым заканамерным наступствам гарадской палітыкі і шляхецкай дамінанцыі ў грамадстве былі абмежаваныя шанцы мяшчан займаць пасады ў дзяржаўным апараце. Варта заўважыць, што, нягледзячы на ўсе супярэчнасці часу, адзінкавыя выпадкі ўладкавання мяшчан у гэтых установах здараліся. Пачаткі новай прамышчанскай палітыкі ў Рэчы Паспалітай былі пакладзены ў часы панавання Станіслава Аўгуста Панятоўскага⁵⁴.

Прыкладам прыцягнення адукаваных мяшчан да прац у Скарбовай камісіі ВКЛ былі Вінцэнт Жылінскі, віцэ-рэгент гэтай камісіі, ды гарадзенскі войт Юзаф Зялінскі, які ў 70—80-я гады 18 ст. выконваў функцыю намесніка і архівіста⁵⁵. Па звестках 1775 г., пасаду сакратара гарадзенскай пошты займаў Ваўжынец Сабалеўскі.

Такім чынам, жаданні заможнага мяшчанства не абмяжоўваліся толькі дасягненнем матэрыяльных багаццяў, але імкненнем вырванца з закрытых саслоўных межаў ды з ціску гарадскога карпарацыйнага ладу. Ажыццяўіць прывабную мару змены грамадскага статусу ды заніць вышэйшую пазіцыю ў грамадскай іерархічнай лесвіцы можна было шляхам атрымання шляхецтва. Такім чынам, асаблівасць эвалюцыі мяшчанства заключалася не ў фарміраванні саслоўя, а ў пераходзе заможных ды адукаваных мяшчан у шляхецкія шэрагі. Працэс набілітацыі мяшчан у Рэчы Паспалітай узмацніўся ў другой палове 18 ст. Аднак, нягледзячы на заклікі перадавых мысліцеляў ды публіцыстаў эпохі Асветніцтва аб мэтазгоднасці набілітацыі найбольш актыўных і заслужаных прадстаўнікоў гарадскіх эліт, мяшчанскі наступ на свае шэрагі шляхта па-ранейшаму ўспрамала насыярожана⁵⁶.

Напэўна, упамянутым фактам была выкліканы малалікасць звестак пра набілітацыю гарадзенскіх мяшчан. На сойме 1790 г.

⁵⁴ Не лішне будзе нагадаць, што каранацыйны сойм 1764 г. адсунуў мяшчан ад судовых урадаў у Скарбовай камісіі. Аднак праз чатыры гады гэтая закаранелая анахронічная традыцыя была, урэшце рэшт, парушана (J. Jedlicki, *Klejnot....*, 50, 52).

⁵⁵ РДВГА у Москве, Ф. 846 воп. 16 спр. 21872; ІМ ПАН у Варшаве, № 51093; S. Szymański, *Urbanistyczno-architektoniczne....*, s. 258; ЛДГА, Ф. 11 воп. 1 спр. 107 (СА 2764), арк. 2; Ф. 1274 воп. 1 спр. 61 арк. 94; НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 6 арк. 1148-1149; спр. 11 арк. 477-478; спр. 16 арк. 1002-1004.

⁵⁶ Каштоўным у гэтым сэнсе з'яўляецца палемічны друк *Powinszowanie nowo nobilitowanych na rok 1791 z okazji dojszlego pisma pod tytułem „Głos napędce do ludu miejskiego”* (Grodno, 1790), аўтар якога крытыкаваў надзвычай хуткія, неабгрунтаваныя, на ягоны погляд, тэмпы набілітацыі мяшчанства.

было прынята рашэнне аб наданні шляхецтва гарадзенскаму райцу Юзаfu Жылінскаму⁵⁷. Матэрыялы соймавай пастановы 1793 г. змяшчаюць вялізны спіс набілітаваных мяшчан. З дакумента вынікае, што да группы “сарматаў” далучыліся ўраднікі гарадзенскага магістрата: войтаўскі пісар Якуб Сідаровіч, райца Ваўжынец Сабалеўскі ды „рэабілітаваны” войт Юзаф Зялінскі⁵⁸.

Атрыманне шляхецтва ў значнай ступені маглі паскорыць іншыя фактары, напрыклад, адміністрацыйна-гаспадарчая дзейнасць у Гарадзенскай эканоміі ды, у прыватнасці, на Гарадніцы. Можна дапусціць, што менавіта такім шляхам пайшоў сойм у 1773—1775 г., улічыўши заслугі братоў Яна Людвіка і Якуба Бэкю на двары Антонія Тызенгаўза. Брэты паходзілі з французскай пратэстанцкай сям'і⁵⁹.

Рысы набілітацый мела замужжа дачкі багатага мяшчаніна са шляхцічам. Напрыклад, дачка гарадзенскага презідэнта Андрэя Сталінскага ў другой палове 18 ст. выйшла замуж за ўрадніка Скарбу ВКЛ Станіслава Бярнацкага⁶⁰. Хаця, як можна меркаваць, падобныя шлюбы ў асяроддзі шляхты лічыліся мезальянсам.

Яшчэ адным распаўсюджаным шляхам прасоўвання мяшчанства па іерархічнай лесвіцы феадальнага грамадства была духоўная кар'ера. І гэта нягледзячы на выразны супраціў шляхты, якая апанавала ўсе, нават ніжэйшыя касцёльныя пасады⁶¹. З заможных мяшчанскіх сем'яў паходзілі ксяндзы гарадзенскага езуіцкага кляштара Францішак Хшаноўскі (1726) і Тамаш Лагойскі (другая палова 17 стагоддзя). Сын гарадзенскага лаўніка Пятра Ляуковіча Бернард у 18 ст. згадваецца ў крыніцах як суперыёр дамініканскага кляштара ў Ружанастоку. Манахам кляштара кармелітаў босых, што мясціцца на Маставой вуліцы, быў прадстаўнік гарадзенскага рода Шульцаў. Такую ж кар'еру ў першай палове 18 ст. выбраў сын гарадзенскага бурмістра Яна Мейстэра Расціслаў. Ксяндзом быў брат гарадзенскага презідэнта Юзафа Бадаракі Міхал⁶².

Наступным, найбольшым у колькасных адносінах слоем мяшчанства з'яўлялася **паспольства**. Як вядома, ягоную аснову складалі рамеснікі, дробныя гандляры і незаможныя ўладальнікі нерухомасці, якія па ступені заможнасці стваралі аднародную групу гарадскога насельніцтва. Са значнай долій упэўненасці можна сцвярджаць, што па прычыне аднолькавага грамадска-маёмаснага статусу гэтай праслойкі гарадской супольнасці вастрыня супяречнасцяў унутры яе магла праяўляцца ў меншай ступені.

⁵⁷ A. Zahorski, *Centralne...,* s. 120; T. Korzon, *Weunetrzne...,* t. II, s. 393.

⁵⁸ VL, t. X, s. 341.

⁵⁹ S. Kościałkowski, *Becu Jan Ludwik // PSB*, t. 1, Kraków, 1935, s. 393; S. Kościałkowski, *Becu Jakób // PSB*, t. 1, Kraków, 1935, s. 392-393.

⁶⁰ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 15 арк. 939.

⁶¹ J. Jedlicki, *Klejnot...,* 52.

⁶² НГАБ У Гроднe, Ф. 259 воп. 1 спр. 71 арк. 17; НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 4 арк. 556; спр. 10 арк. 543; Ф. 1800 воп. 1 спр. 1 арк. 165-166, 174-175; ГДГАМ, КП-15114.

У адрозненне ад мяшчанскай эліты (ураднікаў, цэхмістраў ці купцоў), пра шараговых рамеснікаў і гандляроў ды іхняе штодзённае жыццё захавалася значна менш звестак, што ўскладняе магчымасці даследавання і складання сінтэтычнага образу гэтай групы гарадскога соцыуму. Таму, улічваючы сказанае, лагічным падаецца правядзенне харкторыстыкі паспольства падчас аналізу прафесійнай структуры навачаснай Гародні⁶³.

На ніжэйшай прыступцы гарадской іерархічнай лесвіцы знаходзіцца **плебс**, які паводле свайго прававога ды маёмыснага статусу падзяляўся на шэраг праслоек. У першую з іх уваходзілі чаляднікі, некваліфікованыя сезонныя рабочыя (напрыклад, землякопы) ды хатнія служба, якія ўладкоўваліся на працу ў шматлікіх шляхецкіх дворыках ці кляштарах. У гэтай групе асабліва вылучаліся т.зв. дзеўкі і служачыя (па звестках перапису насельніцтва горада 1794 г., іх налічвалася каля 160 чалавек). Да хатній службы належалі парабкі, кухары, кухаркі, лёкай, мамкі, нянькі, гаспадыні, хлопцы, палацавыя вартайнікі, фурманы, раміznікі і іхня памочнікі. Да ліку гэтай групы гарадскіх жыхароў трэба таксама залічыць садоўнікаў⁶⁴.

На двары надворнага літоўскага падскарбія Антонія Дзяконскага ў канцы 18 ст. працавалі ахмістр (дварэцкі), камердынер, стольнік (kredensarz), пакаёвыя дзяўчата, лёкай, палацёр, маштальер, кухар, памочнік раміznіка, прачка, пасудніца, паварчук і піунічы. Хатнюю службу мела таксама шляхта, рамеснікі і заможныя жыды⁶⁵.

Наступную прыступку плебсу займала праслойка лёзных, убогіх ды жабракоў. Як правіла, яны не валодалі гарадскім грамадзянствам ды, наогул, былі пазбаўлены сродкаў утрымання. У межах гэтай групы перапляталіся лёсы людзей розных станаў: збеглых сялян, збяднелай шляхты ці незаможных рамеснікаў.

У перыяд Новага часу жабрацтва прыняло організаваную форму, пераўтвараючыся ў асобную прафесію. Фактарам, які ў пэўнай ступені аказаў уплыў на развіццё памянёнай праслойкі, былі тагачасныя этычныя ўстаноўкі ў дачыненні да проблемы жабракоў ды ўбогіх. Яны радыкальным чынам адрозніваліся ад маральных прынцыпаў, якія ў той час сфарміраваліся ды знайшлі сваё рэальное здзяйсненне ў жыцці пратэстанцкага Захаду.

Яшчэ ў перыяд Адраджэння ў Еўропе зарадзіўся новы падыход да гэтай праблемы. У грамадскай свядомасці замацавалася паняцце аб абавязку дапамогі няздольным да фізічнай працы, напрыклад, хворым ці калекам. Аднак кожны працаздольны гультай ці убогі быў абавязаны працаваць і тым самым зарабляць сродкі

⁶³ Ю. Кітурка, *Socjotopografia Grodna w XVIII w. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek*, 2002. - 354 s. // ГА, т. 9, Гародня, 2003, с. 225.

⁶⁴ З 1690 г. паходзіць упамінанне пра Цімоха Пархвяновіча („Cimoch Parchwienowicz ogrodnik”), які працаваў у кляштары кармелітаў босых (НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 3 арк. 41адв.).

⁶⁵ ЛДГА, Ф. 110 воп. 1 спр. 237 арк. 1; */Spis...J*, с. 65-148.

на ўтрыманне. Пад уплывам пратэстанцкіх ідэй Марціна Лютера ды Жана Кальвіна ў гарадах была ўведзена новая арганізацыя апекі над найболыш беднымі жыхарамі. Згаданыя прынцыпы знайшлі сваіх прыхільнікаў у каталіцкіх краінах. Напрыклад, іспанскі гуманіст Бібес (Vives) у 1532 г. прапанаваў правесці перапіс усіх жабракоў, якія знаходзіліся ў прытулках, і бяздомных. Усе здольныя працаць, на ягоную думку, мелі быць уладкаваны на працу⁶⁶. Аналагічныя погляды выказваў славуты польскі рэфарматар, пазнанскі ваявода Стэфан Гарчынскі, які ў сярэдзіне 18 ст. лічыў мэтазгодным замест міласціны ўладкоўваць бядноту на працу⁶⁷.

Іл. 66. Жабракі
і ваенныя
інваліды.
Жак Кало. 17 ст.

Нягледзячы на пэўныя зрухі ў грамадской свядомасці, у Рэчы Паспалітай не дайшло да шырокага пераасэнсавання гэтага пытання. Касцёльныя ўлады на працягу ўсяго перыяду Новага часу галоўны націск надалей рабілі на міласціну, якая павінна была збавіць душу дабрачынцы. Таму ў грамадской свядомасці трывала замацавалася думка аб тым, што праблему жабракоў і ўбогіх магчыма залагодзіць іх нават вырашыць шляхам альтруістычнага ўчынку, у першую чаргу шляхам выдаткоўвання грашовых сродкаў на карысць бедных. Гэтымі маральнымі аксіёмамі і быў абумоўлены факт, што ў краіне ахвотна раздавалі міласціну пасля імшы, з нагоды святаў ды ўрачыстасцяў, запісвалі на гарадскую бядноту сумы ў сваіх тэстаментах⁶⁸. Тым самым жабрактва на землях шматнацыянальнай Рэчы Паспалітай пераўтварылася ў сапраўднае бедства.

На працягу 16—18 ст. вуліцы шматлікіх гарадоў былі наводнены жабракамі ды ўбогімі. Аб „галечы, якой паўсюдна поўна не

⁶⁶ E. Lipiński, *Studio nad historią polskiej myśli ekonomicznej*, Warszawa, 1956, s. 100-105.

⁶⁷ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, Warszawa, 1983, s. 126.

⁶⁸ K. Sulińska-Rostocka, *Zagadnienie walki z żebractwem w publicystyce epoki stanisławowskiej* // *Praca i Opieka Społeczna*, R. 21, 1947, nr 4, s. 305-311; Z. Góralski, *Działalność charytatywna w Polsce przedwojennowej*, Kraków, 1973.

толькі ў Рынку ля касцёлаў, але на вуліцах”, гаворыцца ў інвентары Гародні 1650 г.⁶⁹

Традыцыйным метадам утрымання ўбогіх была міласціна, якую, паводле дакументальных сведчанняў 18 ст., збиралі сталыя насельнікі шпіталя Св. Духу і прытулку фарнага касцёла. Міласціна з'яўлялася адным са сродкаў утрымання хворых бандэрарскага шпіталя⁷⁰. Нельга не заўважыць, што яскравым адбіткам заганнай палітыкі былі ахвяраванні, прымеркаваныя заможнымі гараджанамі, шляхтай і духавенствам на ўтрыманне ды апеку над убогімі. Так, у 1763 г. гняздзеўскі стараста Андрэй Кланіцкі ў сваім тэстаменце запісаў на гарадскую бядноту 1000 злотых, а ксёндз-прафесар Вінцэнты Татур у 1795 г. — 200 злотых „на розных убогіх” і сродкі, атрыманыя з продажу ягонай адзежы⁷¹.

Праблемай незаможных славоў гарадскога насельніцтва ўсціч занялася гарадзенская цывільна-вайсковая камісія (1789—1792). Яе заходы, накіраваныя на вырашэнне злабадзённай праблемы, такія, як план адкрыцця школы для ўбогіх дзяўчыннак, будучых мануфактурных працаўніц⁷², ці стаўкі на жорсткі контроль руху насельніцтва шляхам выдавання пашпартоў, па аўктыўных прычинах не маглі да канца вырашыць праблемы лёзных, убогіх і жабракоў.

Урэшце, падыспадам гарадскога плебесу знаходзіліся крымінальныя элементы ды прастыуткі⁷³. З упэўненасцю можна сцвярджаць, што Гародня, асабліва ў перыяды правядзення соймаў, як магніт прыцягвала маргінальныя элементы. Напэўна, да іхняга ліку адносіліся дробныя злачынцы — рознай масі ашуканцы-штукары⁷⁴.

Этнаканфесійная структура

Рэканструкцыя этнаканфесійнага складу насельніцтва нава-часнай Гародні — задача складаная⁷⁵. У сістэме даўніх грамадскіх уяўленняў ды іерархіі каштоунасцяў галоўная роля адводзілася не столькі этнічнаму паходжанню, колькі саслоўна-канфесійнай прыналежнасці асобы ды яе знітаванасці з акрэсленым гісторыка-культурным рэгіёнам. Таму ў сярэднявеччы ды, зрешты, на працягу

⁶⁹ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 23 арк. 7.

⁷⁰ ЛДГА, Ф. 694 воп. 1 спр. 3985 арк. 11адв; НГАБ у Гродне, Ф. 259 воп. 1 спр. 34 арк. 1-3; Ф. 886 воп. 1 спр. 1 арк. 1-3.

⁷¹ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 12 арк. 494; спр. 16 арк. 1004.

⁷² I. Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław, 1973, s. 235; LPAH, F. 1282 оп. 1 акт 5820.

⁷³ Komisssa Porządkowa Cywilno-Woyskowa powiatu grodzieńskiego, 7 lipca 1790 roku, s. F.

⁷⁴ Выпадкі выдалення з горада дробных ашуканцаў, што вандравалі па тэрыторыі краіны ды зараблялі „разнароднымі гатункамі гульні”, натуцца ў кнігах цывільна-вайсковай камісіі Слуцкага павета 90-х гадоў 18 ст. (НГАБ, Ф. 1894 воп. 1 спр. 3 арк. 9).

⁷⁵ Ю. Гардзееў, *Да праблемы этнаканфесійнай структуры старажытнага Гродна* // *Культура Гродзенскага рэгіёну: праблемы развіцця ва ўмовах поліэтнічнага сумежжжа*, рэд. А. М. Пяткевіч, Гродна, 2003, с. 8-19.

амаль што ўсяго перыяду Новага часу ў перапісах гараджан у ВКЛ згадкі пра этнічны склад адсутнічалі⁷⁶, а складаюмы спісы жыхароў горада, у першую чаргу інвентары ўладальнікаў нерухомасці ды тарыфы падымнага падатку, мелі выключна фіскальныя харарактар.

Аднак неправільным было б лічыць, што ў гэтых дакументах змяшчаліся выключна прозвішчы гаспадароў гарадскіх сядзіб. Уважлівае азнямленне з лаканічным зместам пісьмовых крыніц падобнага тыпу (інвентарамі падаткаплацельшчыкаў гарадоў, інвентарамі забудовы магнацкіх юрыдык ды вопісамі ўлікова-гаспадарчага харарактару, кляштарныхімі візітацыямі) дазваляе ўскосна выявіць асаблівасці этнічнай ды канфесійнай структуры навачаснай Гародні.

На беларускіх землях у перыяд Новага часу атрымаў распаўсюджанне шэраг паралельна выкарыстоўваемых этнонімаў (літвіны, русіны ці беларусцы), афарбаваных не ў этнічным, а гісторыка-геаграфічным сэнсе⁷⁷. Адсутнасць адзінага этноніма была абумоўлена слаба выкрышталізаваным узроўнем этнічнай беларускай самасвядомасці. Падобныя тэндэнцыі былі харарактэрнай з'явай не толькі тагачаснай беларускай свядомасці, але і іншых еўрапейскіх народаў.

Дзеля прыкладу нагадаем, што запаволеная тэмпры развіцця этнічнага самавызначэння былі ўласцівы таксама іншым славянскім народам. Этнанімічнае раздробленасць вызначала некаторыя паўднёваславянскія народы. Напрыклад, эндаэтнонім „харват” у перыяд Новага часу выступаў толькі на тэрыторыі цэнтральнай Харватыі, у той час як жыхары Далматыі называліся сябе „славінцамі”, а Славоніі — „славенцамі”. Апроч таго, насельніцтва гэтых двух рэгіёнаў самавызначалася як „ілірыйскае”⁷⁸. Жыхары Славеніі яшчэ ў 19 ст. акрэслівалі сябе „славенцамі” ды „краінцамі”⁷⁹.

У сувязі з гэтым тагачаснага „літвіна” нельга блытаць з літоўцамі, носьбітамі сфарміраванай пазней, у 19—20 ст. літоўскай (летувіскай) нацыянальнай самасвядомасці. Напэўна, з гэтай разбежкі паміж сучасным разуменнем паняцця нацыі⁸⁰ ды нава-час-

⁷⁶ Па гэтай прычыне пошуку праяў нацыянальнай свядомасці ў сістэме грамадскіх каштоўнасцяў перыяду сярэднявечча ды Новага часу можна палічыць беспадстаўнымі.

⁷⁷ М. Піліпенка, *Змест і формы першапачатковай этнічнай свядомасці беларускага народа* // *Беларусіка*, кн. 2, Мінск, 1992, с. 72-73; В. Насевіч, *Да пытання пра саманазву беларусаў у перыяд ВКЛ* // Тамсама, с. 97-98; В. Чамярыцкі, А. Жлутка, *Першая згадка пра Белую Русь — XIII ст.* // *Адраджэнне. Гістарычны альманах*, вып. 1, Мінск 1995, с. 143-152; *Імя тваё Белая Русь* /Уклад. Г. Сагановіч, Мінск, 1991, с. 9-13, 15, 19-20, 107-117, 141-148, 163-172; Чаквін, *Этнанімічнае сітуацыя: формы самавызначэння і самасвядомасць* // *Беларусы. Вытокі і этнічнае развіццё*, т. 4, Мінск, 2001, с. 191.

⁷⁸ А. В. Данилова, *Хорватская культура* // *Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху Просвещения*, Москва, 1988, с. 143.

⁷⁹ И. В. Чуркина, *Словенская культура* // Тамсама, с. 201.

⁸⁰ Заўважым адну істотную адметнасць свядомасці насельніцтва феадальнага грамадства. Яе спецыфічнай рысай з'яўлялася адсутнасць сучаснага разумення паняцця

ным усірманнем сваіх этнічных асаблівасцяў вынікала выснова Зіновія Капыскага аб „*відавочным працэнце*” літоўцаў у Гародні ў 16 ст.⁸¹ Можна меркаваць, што ўпамінанне аб „*бурмістрах літоўскіх і рускіх*”, якое паходзіць з прывілею каралевы Боны 1541 г., тычылася не столькі этнічнай прыналежнасці ўраднікаў мясцовага магістрата, колькі харктарызавала прынцып канфесійнага, права-слаўна-каталіцкага, парытэту засядання ў магістраце, які функцыя-наваў у шматлікіх гарадах, напрыклад, у Вільні, Навагрудку, По-лацку ці Віцебску⁸².

Дзеля дадатковага давядзення гэтай думкі варта прывесці прыклад гвардыяна гарадзенскага кляштара францысканцаў ксян-дза Казіміра Бараноўскага, які ў візітацыі гэтага ж кляштара 1820 г. акрэсліў свой статус наступным чынам: „*шляхціч*” і „*літвін*”. Гэта значыць, улічыў сваё саслоўнае паходжанне ды палітанічным чынам (приналежнасць да гістарычнай Літвы) вызначыў свою „*літвінскую*” самасвядомасць. Пацвярджэннем пануючай у грамадстве саслоўна-канфесійнай свядомасці з'яўлялася асоба прыёра гарадзенскіх кармелітаў босых, ксянда Уладзіслава Казакевіча, які ў *Spisie karmelitów [...] Dyrekcji Wileńskich* 1818 г. занатаваў аб сваім паходжанні: „*шляхціч*” і „*беларосін*” (аналагічна, як гэта было ў выпадку з гістарычнай Літвой, апошняя назва тычылася рэгіёна гістарычнай Белай Русі, г.зн. Падзвіння і Падняпроў)⁸³.

Адказаць на пытанне аб этнічнай прыналежнасці насельніцтва Гародні ды дынаміцы этнічных працэсаў, што закрунулі беларускія землі ў перыяд Новага часу, можна ўскосна, абапіраючыся на комплексны аналіз матэрыялаў розных навуковых дысцыплін, у першую чаргу археалогіі ды мовазнаўства⁸⁴. Аднак і яны пакідаюць шмат загадак.

Як вядома, на мяжы III і II тысячагоддзяў да н. э. тэрыторыя Панямоння была заселена балтамі⁸⁵. Пачынаючы з другой паловы 10 ст. на гэтых землях пасяліліся ўсходнія славяне, якія заснавалі тут шэраг гарадоў⁸⁶. Нягледзячы на выразную ўсходнеславянскую перавагу ў сярэднявечнай Гародні, якая праявілася ва ўзвядзенні ў горадзе ў 12 ст. пяці праваслаўных цэркваў, высветліць этнічную структуру жыхароў горада дакладна немагчыма. Таму нельга выключыць, што ў перыяд сярэднявечча пэўную частку насельніцтва асяродка маглі складаць прадстаўнікі балцкіх ды нават мазавецкіх этнічных супольнасцяў.

„народ” (B. Zientara, *Struktury narodowe średniowiecza. Próby analizy terminologii przedkapitalistycznych form świadomości narodowej* // КН, т. 84, 1977, с. 287).

⁸¹ З. Копысский, Экономическое..., с. 51.

⁸² J. Ptaśnik, *Miasta i mieszkańców w dawnej Polsce*, Warszawa, 1949, s. 283; S. Alexandrowicz, *Gospodarcze...*, s. 84.

⁸³ ЛДГА, Ф. 694 вол. 1 спр. 4020 арк. 248адв-249; АР ЯБ, № 6330, арк. 9-10.

⁸⁴ S. Alexandrowicz, *Miasta Białorusi w XVI i pierwszej połowie XVII wieku* // КН, Р. LXXV, 1968, nr 2, с. 413.

⁸⁵ Э. Загорульский, *Древняя история Белоруссии*, Минск, 1977, с. 33, 39, 53, 54, 59.

⁸⁶ А. Краўцэвіч, *Гарады і замкі ...*, с. 60.

Тое ж тыгыцца дадзеных Зіновія Капыскага, па звестках якога каля 80% гарадскога насельніцтва ў перыяд Новага часу складалі беларусы⁸⁷. Згаджаючыся з вышэйпрыведзенымі высновамі, варта будзе звярнуць увагу на тое, што істотнай перашкодай у вырашэнні пытання этнічнага складу беларускіх гарадоў з'яўляецца беларуска-польская антрапанімічнае падабенства, г. зн. аналагічнае гучанне імён (Ян, Мікалай, Павел, Пётр, Марцін, Станіслаў) і прозвішча⁸⁸.

Першыя звесткі пра пражыванне ў навачаснай Гародні прадстаўнікоў літоўскай этнічнай супольнасці паходзяць з валочнай памеры горада сярэдзіны 16 ст. У гэтай найбольш грунтоўнай гарадзенскай крыніцы згадваецца аб нейкіх Шыпулісе (Schipulis) ды Свяйкоце (Swiekota). У магістрацкіх кнігах Гародні 17 ст. літоўска-моўная прозвішчы сустракаюцца, хаця і даволі рэдка. Да іхняга ліку трэба аднесці прозвішчы Салінга і Талінга (Salinga i Talinga)⁸⁹.

На падставе вынікаў археалагічных раскопак можна сцвярджаць, што першыя перасяленцы з **польскіх** этнічных земляў з'явіліся ў Панямонні ўжо ў раннім сярэднявеччы⁹⁰. З'яўленне палякаў у горадзе над Нёманам гіпатэтычна можна было б звязаць з заснаваннем першага каталіцкага касцёла — Фары Вітаўта, а ролю фактару, які ўзмацніў польскую міграцыйную патокі ў ВКЛ, адыграў факт надання літоўскім ды беларускім гарадскім асяродкам Магдэбургскага права (як гэта было ў выпадку Вільні і Бярэсця)⁹¹. На жаль, адсутнасць найстарэйшых кніг гарадзенскага магістрата не дае падстаў высветліць гэтае пытанне. Таму захаваныя згадкі аб польскіх перасяленцах у Гародні рэдкія, хаця сустракаюцца ў гарадзенскіх земскіх кнігах 16 ст. Напрыклад, Абрам Багінскі, які паходзіў з маёнтка Чарасты ў Мазовії „пришол есми у малженство на имя и з Зофею Яновною Свейковниною, которая оседлость дом в месте Городенском мела”⁹². Цікавым падаецца прыклад Пятра Шаматулы, гарадзенскага пісара (1541), які, як на гэта паказвае ягонае прозвішча, хутчэй за ўсё, паходзіў з вялікапольскіх Шаматул. У 1555 г. ён займаў пасаду войта горада⁹³.

З'яўленню міграцыйных хваль з этнічных польскіх абліцуваў у пазнейшым перыядзе маглі пракласці дарогу Рэфармацыя, пастановы Люблінскай уніі⁹⁴, а таксама контэррэфармацыйная дзея-

⁸⁷ З. Копысский, *Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV—первая половина XVII вв.)* // СС, 1972, № 5, с. 27.

⁸⁸ У валочнай памеры 1560—1561 г. часта сустракаюцца як існуючыя ў нашыя часы, так і архаічныя беларускія імёны: Ян/Іван (Іавас, Іавашка, Янук, Яська, Янка), Грышка (Грэгорэй, Грэгор, Гжыгаж), Юрый (Юрка, Юрашка), Ігнат, Сымон, Васіль, Панаś, Сяргей, Радзівон, Богухвал, Хведар (Хведзя, Хвечка), Гардзей, Дзям'ян, Ілька, Конан, Міска, Алехна, Аліска, Лайрын, Гарасім, Сенка, Сехна, Зенка (ПКГЭ, т. II, с. 26-64).

⁸⁹ ГДГАМ, КП-8584 арк. 8.

⁹⁰ В. Перхавко, *Западнославянские элементы в раннесредневековой культуре междуречья Днепра и Немана* // Краткие сообщения Института археологии Академии Наук СССР, вып. 118, 1986, с. 31-32.

⁹¹ J. Bardach, *O dawnej...,* s. 81, 85-86, 197-198.

⁹² АВАК, т. XXI, с. 253.

⁹³ Таксама, т. XVII, с. 351 т. XXI, с. 70, 81.

⁹⁴ J. Bardach, *O dawnej...,* s. 81, 85-86, 197-198.

насць каталіцкага касцёла (у першую чаргу кляштарныя навукова-асветніцкія ўстановы) ды прыцягальнасць слаба заселеных абшараў ВКЛ⁹⁵.

Адным з міграцыйных накірункаў было Падляшша. З Беластоку ў 18 ст. у горад над Нёманам перасяліся заможныя мяшчане, неаднародныя па свайму этнічнаму паходжанню: Тапольскія, Клеменс Вінтэрхальтэр, рамеснік Ёган Готліб⁹⁶. Мабыць, адсюль жа ў Гародню прыбылі Зялінскія, продак якіх Міхал Зялінскі быў ландвойтам Аўгустова ў часы Аўгуста II⁹⁷. З усходніх земляў Кароны Польскай прыбылі ў Гародню ўладальнік фабрыкі замшы Ян Дваракоўскі (ваколіца Дваракі з Бельшчыны) і Яцэнты Дэмбоўскі (Пшэмысліцкое ваяводства)⁹⁸.

Наданне Магдэбургскага права гарадам ВКЛ даволі часта ў гісторычнай літаратуры атаясамліваецца са з'яўленнем нямецкіх каланістаў. Заўажым, што гэта заканамернасць была ўласціва польскім гарадам, а ў выпадку беларускіх асяродкаў згаданая тэндэнцыя не заўсёды знаходзіцца пацвярджэнне. У пэўнай ступені, мабыць, гэтым фактам, а таксама адсутнасцю комплексных крыніц, тлумачацца нешматлікія прыклады пражывання **нямецкіх перасяленцаў** у Гародні ў 16 ст. Да іхняга ліку адносіцца Мадэст Немецці гарадскі пісар Ганус⁹⁹.

Куды большы прыток нямецкіх рамеснікаў з Прусіі, як дапускаў Станіслаў Шыманьскі, зазначыўся ў горадзе ў другой палове 16 ст. На ягоную думку, з фактам магчымага пасялення прускіх будаўнікоў трэба звязваць пашырэнне фахверка ў Гародні¹⁰⁰. З цягам часу германамоўныя прозвішчы пачалі сустракацца ў горадзе ўсё часцей і часцей. Да іхняга ліку адносілася згаданае ў крыніцах першай паловы 17 ст. прозвішча Фанмелен¹⁰¹. Акрамя таго, варты ўвагі і той факт, што пасаду гарадзенскага бурмістра ў той час займаў Ганус Фандэнберг¹⁰², які, несумненна, мог быць высокакваліфікованым рамеснікам.

Працэс прытоку перасяленцаў з розных еўрапейскіх краін адлюстроўваюць акты гарадзенскага магістрата 60—70-х гадоў 17 ст. Яны сведчаць аб тым, што на чале рады знаходзіліся бурміstry Ганус Паўльсен (будучы ландвойт) ды Эрхард Вілд, гарадскім сындыкам (гарадскі ўраднік, да абавязкаў якога належала спагнанне падаткаў)

⁹⁵ M. B. Topolska, *Polacy w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII w.* // Lituano-Slavica Posnanensis. Studia Historia, t. II, 1987, s. 149.

⁹⁶ L. Dacewicz, *Antropomimia...*, s. 118, 210, 248, 257.

⁹⁷ ЛДГА, Ф. 1282 вол. 1 спр. 5320 арк. 4адв.

⁹⁸ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 14 арк. 44, 524-550, 753, 653.

⁹⁹ ПКГЭ, т. II, с. 38; *Lietuvos Metrika*, Kn. 8, Vilnius, 1995, s. 139.

¹⁰⁰ S. Szymański, *Urbanistyczno-architektoniczne formowanie się Grodna w okresie od XIV do XVIII wieku* // RB, 1970, s. 248.

¹⁰¹ ГДГАМ, КП-8584 арк. 8; НГАБ, Ф. 1800 вол. 1 спр. 1 арк. 402-403; ПКГЭ, т. II, арк. 185.

¹⁰² АВАК, т. VII, с. 111.

быў Годфрыд Варланд, а райцам — Фолтын Шульц¹⁰³. У другой палове 17 ст. упамінаецца цырульнік Лорэнс Блант¹⁰⁴. Можна зрабіць здагадку аб tym, што памянёныя вышэй мяшчане маглі паходзіць з Усходняй Пруссіі. Аднак з цягам часу, хутчэй за ўсё, у другой палове 17 ст., яны пакінулі Гародню, што пацвярджае адсутнасць упамінанняў аб іх у гарадскіх дакументальных матэрыялах 18 ст.

З сэрца крыжацкай дзяржавы — Хелмінскай зямлі — выводзіўся род Андрэя Сталінскага. У 17 ст. Калькштэні-Сталінскія займалі розныя пасады ў адміністрацыйным апараце Усходняй Пруссіі¹⁰⁵. Цяжка адказаць на пытанне, чаму прадстаўнікі гэтага рода пакінулі свае радавыя гнёзды. Нельга выключыць таго, што перасяленне Сталінскіх мела пэўную сувязь з гаспадарчай стагнацыяй Хелмна ў 17 ст.

З'яўлению нямецкіх рамеснікаў у другой палове 18 ст. спрыяла палітыка Антонія Тызенгаўза і ягоныя пераўтварэнні на Гарадніцы. Па звестках 1772 г., у Гародню прыбылі стаяры Юзаф Шлезінгер (Szlezingier), Крысціян Бронікер (Bronikier) і Крысціян Бон¹⁰⁶. Прыток мяшчан з нямецкамоўных земляў не спыніўся, таму гарадская супольнасць безупынна папаўнялася новымі перасяленцамі. Аб гэтым сведчыць прыклад купца з Каракеўца (Кёнігсберга) Кароля Вільгельма Раўбена, які прыняў гарадзенскую грамадзянства ў 1788 г.

Жыхары Гародні нямецкага паходжання ў 16—17 ст., як можна дапускаць, былі каталікамі, у адрозненне ад немцаў-лютэран, якія напрыканцы 18 ст. заснавалі на Гарадніцы кірху.

На пачатку 16 ст. этнічную мазаіку Гародні пашырыла невялікая група палонных **расійскіх** купцоў, якія трапілі ў няволю падчас бітвы пад Воршай у 1514 г. Тады ў Гародню было выслана 37 „московских вязней”. У 1526 г. кароль Жыгімонт Стары сваім прывілеем дазволіў ім „постол з местом права [...] майборскага вживівати”¹⁰⁷, што тлумачылася значнымі коштамі ўтрымання вязняў. Адным з першых, хто скарыстаў магчымасць атрымання гарадскога грамадзянства, быў „масквіч”, купец з Цверы Васка Кузміч (Васілей Казмачын), які ажаніўся з арадзенскай мяшчанкай¹⁰⁸. У гарадзенскіх земскіх актавых кнігах 1540 г. захаваліся прозвішчы расійскіх купцоў, ці „масквіцінаў”, якія папоўнілі шэрагі гарадзенскага мяшчанства. Да іхняга ліку належалі Іван Чудзін і Баразна з Лук, Іван

¹⁰³ НГАБ, Ф.1761 воп. 1 спр. 1 арк.402; спр. 2 арк. 30, 72, 310.

¹⁰⁴ Тамсама, Ф. 1800 воп. 1 спр. 1 арк.117.

¹⁰⁵ Urzędniccy Prus Królewskich XV — XVIII wieku. Spisy, oprac. K. Mikulski, Wrocław, 1990, t. 5, z. 2, s. 53, 80, 81, 84, 115, 177, 178; J. Krzepel, Rody ziem pruskich, Kraków, 1927, s. 92.

¹⁰⁶ ЛПАН, SA 3862 к. 2адв.

¹⁰⁷ Белоруссия в эпоху феодализма, т. 1, Минск, 1959, с. 266-267; M. Krom, Rejestry jeńców moskiewskich na Litwie w pierwszej połowie XVI wieku // PW, t. 3, z. 3 (11), 1994, s. 456, 457, 463-464.

¹⁰⁸ Белоруссия в эпоху феодализма, т. 1, с. 267.

Сабельнік ды Лука Івановіч¹⁰⁹. Расійскія прозвішчы ізноў пачалі з'яўляцца ў Гародні толькі ў канцы 18 ст., а менавіта ў 90-я гады (купец Лывонаў, Хведар Маскаль Васіль)¹¹⁰.

Нягледзячы на тое, што выхадцы з паўднёва- і заходнебярэзанскіх краін складалі надзвычай мізэрны працэкт агульной колькасці жыхароў Гародні, яны належалі да групы найбольш заможных і высокакваліфікованых спецыялістаў. Варта хаця ж бы ўзгадаць прозвішчы архітэктара Джузепе (Юзафа) Сака ці гадзіншчыка Антонія Гульёнеці. Нівысветленым застаецца пытанне паходжання Юзафа Бадаракі, славутага гарадзенскага презідэнта 18 ст.¹¹¹ Гучанне ды запіс ягонага прозвішча (Badaraki ці Badarachi) дазваляе дапускаць, што апошні мог выводзіцца з Апенінскага паўвострава ці аднаго з сумежных рэгіёнаў. З Парыжа ў другой палове 18 ст. у Гародню прыбылі купец і карчмар Кароль Вільгельм Вераль, са швейцарскага Мільханзаў — карчмар Якуб Гаўсман¹¹². Нагадаем, што купцы з Грэцыі былі сталымі гасцямі беларускіх гарадоў і даволі часта стваралі сур'ёзную канкурэнцыю мясцовым карчмарам¹¹³.

Аналіз этнакансцэнтарыстычнай структуры горада і ягоных ваколіц быў бы не поўным без распавяду пра татараў, якія сяліліся тут пачынаючы з 15 ст., над Ласасянкай. Менавіта таму ў крыніцах першай паловы 16 ст. яны называюцца ласасенскімі татарамі ці татарамі гаспадарскімі Гарадзенскага павета. У вёсцы Ласосна, што знаходзілася побач з горадам, імі была ўзвядзена мячэць, якая ўпамінаецца ў 1540 г.¹¹⁴

У адрозненне ад прадстаўнікоў іншых этнічных супольнасцяў, татары не жылі ў горадзе і не набывалі ў ім нерухомасці, хаця іхняе штодзённае жыццё было моцна звязана з Гародніем. Напрыклад, з ліста вялікага князя Аляксандра Ягайлавіча да гарадзенскага старасты Аляксандра Юр'евіча, які датуецца пачаткам 16 ст., вынікае, што татары незаконна прыцягваліся да выконвання павіннасцяў на карысць горада ды замка. У іх абавязкі ўваходзіла пільнаванне вязняў, якія сядзелі ў падземеллях Гарадзенскага замка, збиранне мыта на нёманскім мосце, а таксама ўдзел у „дзецикаванні” і ахове павятовых межаў¹¹⁵.

Імклівыя тэмпы развіцця єўрапейскага кантынента ў другой палове 18 ст., а менавіта: гаспадарчыя поспехі, урбанізацыйныя працэсы, рост насельніцтва — паўплывалі на міграцыйныя патокі, што накіроўваліся на тэрыторыю ВКЛ. У крыніцах захаваліся

¹⁰⁹ ABAK, т. XVII, с. 93, 148.

¹¹⁰ [Spis...], с. 66, 99.

¹¹¹ Suplement do „Kuriera Warszawskiego”, 5 grudnia 1764, № 97.

¹¹² НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 13 арк. 183; 364-365; спр. 14 арк. 1105-1106; спр. 15 арк. 8.

¹¹³ *Opisanie stanu miasta Mińska w prowincji litt: leżącego // Dziennik Handlowy*, R. 1, cz. 9 i 10, 1786, s. 475.

¹¹⁴ ABAK, т. XVII, с. 185.

¹¹⁵ АЛМ, т. 1, вып. 2, с. 125.

шматлікія сведчанні аб прытоку рамеснікаў ды купцоў, што пасяляліся ў Гародні ў перыяд дзейнасці гарадзенскай камісіі добрага парадку (70—80-я гады 18 ст.). Нягледзячы на маштабнасць згаданых працэсаў, нельга казаць аб кардынальных карэктывах этнічнага аблічча горада.

Аб'екты ўній было б заўважыць узбагачэнне ягонай этнічнай палітры. Аб дэмографічных зменах Гародні ў другой палове 18 ст. сведчаць „юраменты”. У гэтых каштоўных дакументах звесткі аб паходжанні асобы падаваліся не заўсёды. Можна меркаваць, што гэта правіла тычылася жыхароў ВКЛ. Інакш выглядала сітуацыя, калі асоба прыбыла з Кароны ці іншай еўрапейскай краіны.

Напрыклад, у 1783 г. гарадское грамадзянства атрымаў купец Ян Даўкоўскі з Дзялдова („Прусія Брандэнбургская“). У 80-я гады 19 ст. спіс гараджан, акрамя таго, папоўнілі купец і карчмар Кароль Вільгельм Вераль з Парыжа, купец Крысціян Эрнст Фехнер з Эльблонга, „токар механічны“ Дамінік Цырнхаф з Прэшбурга (сучасная Братыслава) і Міхал Федарчук з тагачаснай Вугоршчыны, уладальнік фабрыкі замшы Ян Даўракоўскі з ваколіцы Даўракі з Бельшчыны і Яцэнты Дэмбоўскі з Пшэмысьльскай зямлі, чэшскі купец Францішак Крэйбіх, які паходзіў з г. Камень¹¹⁶.

Разнастайнасцю характарызавалася не толькі намаляваная вышэй этнічная палітра старадаўнія Гародні, але і канфесійная структура горада. У перыяд сярэднявечча ягоныя жыхары, у асноўным, былі праваслаўнага веравызнання. Гэта даводзяць вынікі археалагічных раскопак ды адшуканых пісьмовых згадакі. Іх аналіз дазваляе сцвярджаць, што на працягу 12—16 ст. у горадзе над Нёманам функцыянувала 9 праваслаўных храмаў ды манастыроў. Каталіцкая абшчына горада, як падаецца, не была шматлікай. Яна групавалася вакол Фары, узведзенай у канцы 14 ст., ды заснаваных у часы гаспадарства Аляксандра Ягайлавіча (1492—1506) касцёла Св. Мікалая ды кляштара аўгусцінцаў. Да карэнай змены згаданых канфесійных праціўніцтваў дайшло на мяжы 16—17 ст., дакладней, на храналагічным адрезку канца 16—20—30-х гадоў 17 ст., калі ў выніку Берасцейскай уніі праваслаўныя клір горада перайшоў ва уніяцтва, а ў горадзе агнездаваліся каталіцкія ордэны.

Найлепші колішнія адносіны паміж найбуйнейшымі канфесіямі Гародні адлюстроўваюць наступныя дадзеныя: калі на самым пачатку 17 ст. у горадзе налічвалася 4 каталіцкія ды 8 уніяцкіх аб'ектаў, то ў 18 ст. гэтыя праціўніцтва змяніліся дыяметральна: супрацьлегла на карысць каталікоў. Тагачасныя крыніцы дазваляюць устанавіць наяўнасць 9 каталіцкіх ды, хутчэй за ўсё, 4 уніяцкіх храмаў (у другой палове 18 ст. у Гародні дзейнічала ўжо толькі два базыльянскія кляштары). Такім чынам, у 18 ст. пераважную балшыню хрысціянскага насельніцтва горада складалі каталікі.

¹¹⁶ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 13 арк. 177, 183, 232; спр. 14 арк. 44, 524-550, 753, 653.

Гэта пацвярджаюць пазнейшыя дакументальныя матэрыялы. Напрыклад, аналіз крыніц 1824 і 1840 г. сведчыць аб тым, што жыхары-ёніяты складалі 1,25 % ды 2,02 % насельніцтва Гародні адпаведна.

Вызначыць этнічную прыналежнасць гарадзенскіх каталікоў 16—18 ст. з абсолютнай дакладнасцю не ўяўляеца магчымым. Абапіраючыся на рэтраспектыўны метад ды ўлічваючы матэрыялы першага спіса нацыянальной структуры Гарадзенскага дэканата 1906 г., можна сцвярджаць, што каталіцкімі вернікамі Гарадзенскага павета былі палякі ды беларусы¹¹⁷.

Таб. 8. Нацыянальны склад насельнікаў-каталікоў Гарадзенскага дэканата ў 1906 г.

Парафія	Нацыянальнасць бальшыні парафіян	Мова парафіян	Колькасць жыхароў парафії
пабернардзінская (Гародня)	беларуская	польская	7039
францысканская (Гародня)	беларуская	беларуская	4937
гожская	беларуская	беларуская	9920
вялікаэйсмантаўская	польская	польская	
друскеніцкая	польская	польская	2678
крынская	беларуская	каля мястэчка польская, ў глыбі беларуская	17754
парэцкая	польская	у хаце беларуская, у рэлігійных справах польская	6389
азёрская	польская	польская (шляхта), беларуская (сяляне)	1748
індуурская	беларуская	беларуская	8688
каменская	беларуская і польская	польская і беларуская	2751

Акрамя таго, невялікі адсотак насельніцтва навачаснай Гародні складалі замежныя майстры і рамеснікі лютэранскага веравызнання, з'яўленне якіх трэба было б звязваць з маштабнымі пераутварэннямі надворнага падскарбія Антонія Тызенгаўза. Па гэтай прычыне лютэранскае насельніцтва засяроджвалася ў асноўным на гарадзенскім прадмесці Гарадніца. У 1793 г. кароль Станіслаў Аўгуст надаў прывілей, згодна з якім ва ўласнасць мясцовай лютэранскай абшчыны пераходзіў пляц з домам, перабудаваны пазней пад кірху¹¹⁸.

Урэшце, чарговай саслоўна-этнаканфесійнай групай гарадской супольнасці з'яўляліся жыды. Дакладна невядома, калі жыды пачалі пасяляцца ў Гародні. Існуе меркаванне, што першыя жыдоўскія мігранты з'яўліся тут у 12 ст., штуршком іхняга перасялен-

¹¹⁷ НГАБ у Гродне, Ф. 886 вол. 1 спр. 463.

¹¹⁸ VL, т. X, с. 327.

ня сталі крыжовыя паходы ці выгнанне з дзяржавы Уладзіміра Манамаха. Падобныя гіпатэтычныя разважанні прывялі да яшчэ адной нечаканай ды неабгрунтаванай думкі, згодна з якой назва горада паходзіць ад жыдоўскага выраза „*har adoni*”, ці гара Бога¹¹⁹.

У гістарычнай літаратуры гэтак жа трывала замацавалася думка аб tym, што сваімі пачаткамі гарадзенская жыдоўская абшчына сягае ў канец 14 ст. Насамрэч, прывілей на права і вольнасці, які доўгі час датаваўся 1389 г., аказаўся фальсіфікатам, падрыхтаваным у першай палове 16 ст.¹²⁰

Не зважаючи на адсутнасць дакладных пісьмовых крыніц, нельга выключыць магчымасці таго, што жыды пасяліліся ў Гародні менавіта ў часы Вітаўта. А іхняя прысутнасць у горадзе ў часы праўлення Казіміра Ягайлівіча не выклікае ніякіх сумненняў¹²¹. У 15 ст. гарадзенскія купцы-жыды праводзілі гандлёвую аперацыі з польскімі, чэшскімі і нямецкімі купцамі, што натуюць пазнанскія¹²² ды гданьскія крыніцы. У гданьскіх гарадскіх кнігах 1423—1453 г. згадваецца гарадзенскі гандляр Слома, які гандляваў у Гданьску сукном, футрамі, сярабранымі пасамі і карэннем. Захаваліся пісьмовыя сведчанні аб tym, што ў 15 ст. гарадзенскі жыд Мошка заключыў контракт з восьміасабовай групай купцоў у Познані¹²³.

Гарадзенская жыдоўская абшчына належала да групы пяці найбольшых у ВКЛ. Зіновій Капыскі лічыў, што працэнт жыдоўскага насельніцтва беларускіх гарадоў у 16—18 ст. вагаўся ад 2 да 10%¹²⁴. У Гародні 16 ст. з упэўненасцю гэты адсотак складаў каля 10%. У другой палове 18 ст. ён вырас і дасягнуў 40% агульнай колькасці гараджан. Згодна з дадзенымі 1764—1765 г., у горадзе пражывала 2555 жыдоў¹²⁵. У 1794 г. лічба гэта складала 2780 чалавек 6,5-тысячнай Гародні, ці больш 43%¹²⁶. Гэтыя лічбы ўскосна пачвярджае гарадзенскі падатковы тарыф 1790 г., згодна з якім у руках жыдоў знаходзілася каля 30% агульнай колькасці сядзіб горада. Тэндэнцыя колькаснага росту жыдоўскага насельніцтва дасягнула апагея ўжо на пачатку 19 ст., калі каля 70% жыхароў Гродна складалі жыды.

У маі 1495 г. жыдоўскае насельніцтва ВКЛ было выгнана з тэрыторыі дзяржавы. Іхняя нерухомасць, ці „*домы в месте Городенском жидовские и фольварки их*” перайшлі ва ўласнасць віленскага біскупа Войцеха Табара, а таксама канцлера і віленскага ваяводы

¹¹⁹ Еврейская энциклопедия, т. 6, Санкт-Петербург, б.г., с. 788; Grodno, wyd. 2, 1936, s. 8.

¹²⁰ Vitoldiana..., s. 180-181.

¹²¹ AZP, т. 2, с. 29-30.

¹²² M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje...*, s.188.

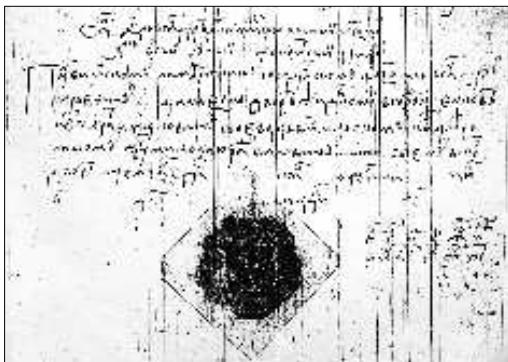
¹²³ I. Schipper, *Studia nad stosunkami gospodarczymi Żydów w Polsce podczas średnio-wieczna*, Lwów 1911, s. 185; I. Schipper, *Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich*, Warszawa, 1937, s. 21; M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje...*, s. 188.

¹²⁴ З. Копыскій, Экономическое..., с. 50.

¹²⁵ I. Schipper, *Dzieje handlu...*, s. 260.

¹²⁶ [Spis...], s. 170.

Мікалая Радзівіла¹²⁷. Частка пакінутых пляцаў, згодна з прывілеем на Магдэбургскас правы Гародні 1496 г., атрымала гарадская абшчына¹²⁸. Пасля непрацяглага выгнання жыды вярнуліся дамоў. У 1503 г. вялікі князь Аляксандр „казал им вернуты домы их, и клети на рынке в месте Городенском”, што, зрэшты, яшчэ раз, у 1507 г. пацвярдзіў кароль Жыгімонт Стары. Мабыць, гэтая падзея, якія знайшлі грунт у боязі чарговага выгнання, з’явіліся прычынай, якая падштурхнула жыдоў да складання фальсіфіката 16 ст.

Іл. 67. Прывілей Аляксандра Ягайлавіча на пляцы жыдоўскія. Канец 15 ст.

У сярэдзіне 16 ст. жыды валодалі 61 гарадскім пляцам, што ляжалі на прызамкавым абшары паміж „вуліцай Жыдоўскай з Рынку да Замку”, „вуліцай Цеснай Жыдоўскай з вуліцы Вялікай Замкавай”, вуліцай Школьной Жыдоўскай ды „вуліцай над ірвом Гарадніцы”¹²⁹. Непадалёку ад Старога замка стаяла жыдоўская сінагога, якая, як можна меркаваць, сваімі пачаткамі магла сягаць у 15 ст. Першыя ўпамінанні аб зборы, ці „школе жыдоўской”, паходзяць з 1540 г.¹³⁰ Вядома таксама, што ў 1572 г. у Гародні з’явіўся рабін Мардухай бен Абрагам Яфе, які ў 1575—1578 г. пабудаваў мураваную бажніцу¹³¹. У 1617 г. святыня згарэла, а таму кароль Жыгімонт Ваза дазволіў жыдам узвесці новую мураваную сінагогу „абавязкова на тым самым месцы, где старая была”¹³². У паўночным кірунку ад сінагогі, уздоўж Гараднічанкі, расцягваліся старыя могілкі, ці „копишча их где змарлых своих ховают”, згаданыя ў першай палове 16 ст.¹³³ У жыдоўскім квартале была свая лазня ды студня (1742), шпіталь і кагальны дом¹³⁴.

¹²⁷ KDKW, т. 1, з. 3, с. 763-764; ГАСА, АР Аддз. XVIII 318 арк. 3.

¹²⁸ ABAK, т. VII, с. 60.

¹²⁹ ПКГЭ, т. II, с. 39-43, 49, 54. Акрамя згаданай кампактнай зоны пражывання, што мясцілася паміж Старым замкам і Рынкам, жыды валодалі сядзібамі на „вуліцы ліма двор пана Халецкага да Нёмана”, вуліцах Плябанскай, Садоўніцкай і Аліскоўскай.

¹³⁰ ABAK, т. XVII, с. 74, 164, 168, 225, 285.

¹³¹ M. Bersohn, *Słownik biograficzny uczonych Żydów polskich XV, XVII i XVIII wieku*, Warszawa, 1906, s. 32.

¹³² ABAK, т. I, с. 217-219.

¹³³ Vitoldiana..., с. 181.

¹³⁴ ABAK, т. V, с. 334; ЛДГА, СА 11649; [Spis...], с. 165, 166, 169.

Іл. 68. Надмагілле з даўніх жыдоўскіх могілак.
17—18 ст. Надпіс:
"Тут пахаваны Вэйс
[бэн Бшу...]."
Не захаваўся.

У першай палове 18 ст. жыды пачалі масава засяляць закінутыя пляцы занёманскай часткі горада, спаленай расійскімі войскамі ў часы Паўночнай вайны. З цягам часу жыды засялілі прадмесце і ўзвялі тут „школку”, упамянутую ў гарадзенскіх гродскіх кнігах 1741 г.¹³⁵ Можна меркаваць, што ў 1760 г. Бейс Хахесас перабудаваў яе ў сінагогу¹³⁶. У 1789 г. жыды заснавалі на занёманскім прадмесці могілкі¹³⁷.

На працягу 18 ст. межы жыдоўскага квартала, што ляжаў побач з замкам, пачалі паступова сцірацца. Нельга выключыць магчымасці, што тэндэнцыя высокіх тэмпаў натуральнаага прыросту жыдоўскага насельніцтва абумовіла перанасяленне шчыльна заселенага гета. Дадаткова становішча незаможных прадстаўнікоў іудэйскай абшчыны абвастралі ўнутраныя, абшчынныя канфлікты. Наступствам гэтых працэсаў была стабільная тэндэнцыя масавага перасялення жыдоўскіх рамеснікаў, якіх на сваіх юрыдыках ахвотна прымалі магнаты ды кляштары¹³⁸.

Асноўнай адзінкай жыдоўскага самакіравання быў кагал, які выконваў адміністрацыйна-судовыя і рэлігійныя функцыі абшчыны. У адпаведнасці з прывілеем Стэфана Баторыя 1578 г., жыды ў ВКЛ падпарадкоўваліся земскому праву¹³⁹. Таму ў жыщці кагалу важная роля належала гарадзенскому старасту. На чале абшчыны знаходзіўся рабін. Кагал меў кантараў, школьнікаў, кагальных сындыкаў і пісараў. У 1730 г. сындыкам быў Моўша Еўфраймовіч, а пісарам — Абрам Ізайковіч. Нельга выключыць, што аховай парадку ў квартале займаліся стражнікі¹⁴⁰. Абшчына мела таксама свайго вадавозніка.

¹³⁵ ABAK, т. V, с. 331.

¹³⁶ *Przegląd Statystyczny m. Grodna za lata 1922 i 1923*, Grodno, 1925, s. 222.

¹³⁷ *Grodno*, wyd. 2, 1936, s. 101-102.

¹³⁸ J. Gordziejew, *Żydzi a topografia społeczna nowożytnego Grodna // Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. III, pod red. K. Pilarczyka, Kraków, 2003, s. 35-45.

¹³⁹ A3P, т. 3, с. 221.

¹⁴⁰ ABAK, т. V, с. 314, 319.

Іл. 69а. Занёманская сінагога.
Малюнак Напалеона Орды.
Другая палова 19 ст.

Іл. 69б.
Занёманская
сінагога.
Фота
пачатак
20 ст.

Крыніцы выяўляюць даволі разнародную структуру заняткаў гарадзенскіх жыдоў. Як было заўважана вышэй, найстарэйшыя звесткі аб гарадзенскіх жыдоўскіх купцах паходзяць з 15 ст.¹⁴¹ На пачатку 17 ст. жыды былі абвінавачаны ў тым, што іх канкурэнцыя абузовіла крызісныя тэндэнцыі ў гаспадарчым жыцці горада і адмоўна адбілася на дзеянасці купцоў-хрысціян. Таму ў 1601 г. Жыгімонт Ваза забараніў жыдам гандляваць збожам, соллю ды селядцамі¹⁴².

Адным з галоўных жыдоўскіх заняткаў быў продаж алкагольных напояў. У крыніцах 20-х гадоў 18 ст. згадваюцца наступныя шынкарі: Файвіш Арановіч, Арон Шэвялёвіч (1727), Вігдэр Янкя-

¹⁴¹ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje...*, s. 188; I. Schipper, *Dzieje handlu...*, s. 21.

¹⁴² АВАК, т. VII, с. 103-104; *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и издаваемые Археографическою комиссией (далей АЮЗР)*, т. 2, СПб, 1865, с. 13-14.

лёвіч, Моўша Эбярлёвіч, Эльяш Марковіч, Шмойла Абрамовіч, Эльяш Маўшовіч, Вольф Наташовіч, Гірш Абрамовіч, Ёсель Кельмановіч (1741)¹⁴³. Жыды арандавалі магнацкія і кляштарныя корчмы, а таксама маставое ды ваксовае мыта¹⁴⁴.

Жыды займаліся рознымі рамеснымі прафесіямі: былі канатчыкамі, пераплётчыкамі, друкарамі, кніжнымі гандлярамі, фурманамі, злотнікамі, каменячосамі, бляхарамі, ліцейшчыкамі ды шклярамі. Аднак найбольш жыдоў было занята ў галіне вытворчасці адзення¹⁴⁵.

Канкурэнцыя жыдоўскіх краўцуў, кушняроў ды пазументнікаў з'яўлялася прычынай частых спрэчак з мяшчанамі. У 1652 г. кравецкі хрысціянскі цэх падпісаў дамову з жыдоўскімі краўцамі, кушнярамі і шапачнікамі, на падставе якой апошнім дазвалялася вырабляць і збываць сваю прадукцыю ў горадзе без „ніякіх павіннасцей, ні дароў да цэха”¹⁴⁶.

Варта нагадаць, што ў сярэдзіне 17 ст. гарадзенскія краўцы-жыды былі аб'яднаны ў цэх¹⁴⁷. Гэта пацвярджаюць звесткі аб скрынцы і жыдоўскіх старшых кравецкіх. Чарговая спроба падпрадкавання жыдоўскіх рамеснікаў мясцовому цэху адбылася ў 1706 г., калі кравецкія цэхмістры Ян і Тэадор Маркевічы разам з Юрым Вішнеўскім звярнуліся са скаргай да гарадзенскага старасты Грыгорыя Юзафа Катовіча, нагадваючы, што жыды „рамяство кравецкае ўжывалі, а ніякай павіннасці да кравецкага цэха выконваць не хоцуць”¹⁴⁸.

З першай паловы 16 ст. паходзяць дакладныя звесткі аб цыганах на Беларусі, спецыяльнасцю якіх быў гандаль коньмі. Акрамя таго, у крыніцах згадваецца пра цыганскі ўдзел у нападах на мяшчан, кляштары ды шляхецкія маёнткі¹⁴⁹.

Прафесійная структура

Сваімі пачаткамі гісторыя гарадзенскага рамяства сягае часы ранняга сярэднявечча. Пісьмовых сведчанняў тагачаснага гаспадарчага жыцця Гародні практычна не захавалася, таму ягоная рэканструкцыя ўяўляецца магчымай выключна на падставе крапатлівых археалагічных раскопак. Куды больш лёгка выспектліць пытанне гаспадарчага жыцця гарадоў ВКЛ перыяду Новага часу. Даведацца пра гарадское рамяство ды гандаль Гародні 16—18 ст.

¹⁴³ ABAK, т. V, с. 309, 330.

¹⁴⁴ АЛМ, т. 1, в. 1, с. 54; АЛРГ, в. 1, Москва, 1899, с. 120.

¹⁴⁵ A. Eisenbach, Sejm Czteroletni a Żydzi // Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej, Wrocław, 1991, s. 181.

¹⁴⁶ ABAK, т. V, с. 281.

¹⁴⁷ Таксама, с. 280-281; M. Horn, Chronologia i zasięg terytorialny żydowskich cechów rzemieślniczych w dawnej Polsce (161 — 1795) // Żydzi w dawnej..., s. 210.

¹⁴⁸ ABAK, т. V, с. 279.

¹⁴⁹ ABAK, т. XVII, с. 51; L. Mróz, Dzieje Cyganów-Romów w Rzeczypospolitej XV — XVIII w., Warszawa, 2001, s. 57, 60, 62, 216, 224, 259, 261.

дазваляюць наступныя крыніцы: кнігі магістрата ды земскага суда, інвентары гарадской нерухомасці, матэрыялы Літоўскай Метрыкі.

Паводле падлікаў Зіновія Капыскага, у першай палове 16 ст. у Гародні налічвалася 35 рамесных прафесій, а праз стагодзьдзе, напярэдадні вайны з Расіяй, колькасць спецыяльнасцяў узрасла да 56¹⁵⁰. Аналіз выяўленых у другой палове 90-х гадоў 20 ст. першакрыніц дазваляе сцвярджаць, што ў 18 ст. у горадзе налічвалася каля 80 рамесных спецыяльнасцяў¹⁵¹.

Структура рамяства

Будаўніча-дрэваапрацоўчыя рамёствы

Як вынікае з даследаванняў, да найбольш даўніх гарадзенскіх рамёстваў адносіцца будаўнічыя і сумежныя з імі дрэваапрацоўчыя прафесіі. Яскравым пацвярджэннем развіцця мураванага будаўніцтва ў Гародні з'яўляецца пастаўленыя ў 12—пачатку 13 ст. мураваныя культавыя і абарончыя аб'екты¹⁵². Аналагічныя пабудовы ўзводзіліся ў Гародні таксама ў другой палове 13—14 ст.¹⁵³ У іерархіі рамесных прафесій горада 15—першай паловы 17 ст. муляры займалі адну з найвышэйшых прыступак. Аб попыце на будаўнічыя паслугі сведчыць запіс з кнігі Літоўскай Метрыкі канца 15 ст. аб працах гарадзенскіх муляраў у Вільні. Мабыць, на іх высокую пазіцыю ў рамесным асяроддзі Гародні ўскосна паказвае і той факт, што ў супольным валоданні мясцовых муляраў, стрыхароў ды вапельнікаў знаходзілася гарадская карчма¹⁵⁴.

Даволі часта імёны ды прозвішчы муляраў траплялі на старонкі земскіх кніг Гарадзенскага павета 30—50-х гадоў 16 ст. Да іх ліку адносіцца гаспадарскі муляр з Горніцы Кузьма Рэпяховіч, Ясюта Мазневіч, Міска Калянковіч, Бакун, Пётр Лысы ды „мураль” Марцін (Марціш) Міклашэвіч¹⁵⁵.

Аўтары валочнай памеры Гародні 1560—1561 г. занатавалі наступныя прозвішчы муляраў: Марцін Пашковіч (Дзям'янаўская вуліца), Мышка Кузніцкі („вуліца на беразе Нёмана”), Мялешка (Лабенская вуліца), які „страдаўна засеў” на Занямонні¹⁵⁶. Най-

¹⁵⁰ Падчас падлікаў Капыскі абмежаваўся аналізам валочнай памеры горада сярэдзіны 16 ст., матэрыяламі апублікованых фрагментаў кніг земскага суда Гарадзенскага павета і актавай кнігай гарадзенскага магістрата 1638—1644 г. (З. Копыскі, *Экономическое...,* с. 77).

¹⁵¹ J. Gordziejew, *Socjotopografia Grodna w XVIII w.*, Toruń, 2002, s. 323.

¹⁵² А. Трусаў і інш., *Стары...,* с. 34, 36.

¹⁵³ З. Копыскі, *Экономическое...,* с. 82.

¹⁵⁴ АЛМ, т. 1, с. 581; *Описание документов и бумаг...,* с. 211.

¹⁵⁵ АВАК, т. XVII, с. 7, 26, 63, 159, 313, 321. Заўважым, што прыведзеныя прозвішчы прадстаўнікоў розных рамесных спецыяльнасцей з'яўляюцца толькі паасобнымі прыкладамі, якія сведчаць аб існаванні на гарадскім рынку той ці іншай прафесійнай групі. Грунтоўнае даследаванне эвалюцыі гарадскога рамяства, ягонай структуры прадстаўлена ў магчымым дзяяканні і аналізу кніг магістрата Гародні, земскага і гродскага судоў Гарадзенскага павета 16—18 ст. ды іншых крыніц.

¹⁵⁶ ПКГЭ, т. II, с. 36, 48, 63.

больш славутым гарадзенскім мулярам канца 16—першай паловы 17 ст. лічынца "волох" Антоні дэ Кгрып, які прычыніўся да пабудовы рэнесанснага Старога замка і новага фарнага касцёла¹⁵⁷.

Іл. 70. Будоўля дома.
Нямецкі медзярыйт
канца 15 ст.

Вядучая становішча муляраў у зборным цэху будаўнічых специяльнасцяў прасочваецца на падставе крыніц 18 ст. У 1742 г. цэхавым старшынёй быў муляр Аляксандр Бароўскі, а ў 1788 г. — Тадэвуш Бабрыкевіч¹⁵⁸. У спісе гарадзенскіх цэхаў 1775 г. было змешчана 15 прозвішчаў муляраў: Ян Мажэйка, Ян Уласовіч, Станіслаў Дзяркоўскі, Стэфан Воўк, Юзаф Даламбовіч, Тамаш Станкевіч, Станіслаў Каваліцкі, Лаўрын Радзевіч, Павел Карнасевіч, Філіп Каханская, Юры [З]ултовіч, Гальяш Вашкевіч, Андрэй Пякарскі ды Антоні Кішка. У кнігах гарадзенскага магістрата ўдалося выявіць прозвішчы муляраў ды ўстановіць месцы іх пражывання. На Дзям'янаўскай вуліцы свае сядзібы мелі Аўгустын, майстар Ян Навіцкі (1784), побач, на Аліскоўскай, жыў Марцін Радзевіч (цэхмістр у 1784). На Бернардзінскім падгор’і знаходзіўся дом Стэфана Стэчкоўскага, на Ерусалімскай — Яна Бранеўскага, а на Скаліманаўскай — Юзафа Бараноўскага¹⁵⁹ і Юзафа Кучынскага. Урэшце, з 1781 г. паходзяць

¹⁵⁷ А. Шаланда, *Род Антонія дэ Кгрыпа, муляра замка Гарадзенскага ў канцы XVI—першай палове XVII ст.* // *Castrum, urbis et bellum*, Баранавічы, 2002, с. 402-414.

¹⁵⁸ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 14 арк. 576; спр. 16 арк. 360.

¹⁵⁹ E. Łopaciński, *Nieznane dane archiwalne i wiadomości źródłowe do historii Wilna i b. W.X. Litewskiego od XVII do poczatków XIX w.* // *Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, т. II, Вільня 1936, с. 74.

звесткі пра гарадзенскага будаўніка Яна Юзафа Стажынскага¹⁶⁰. Некаторыя рамеснікі-муляры займаліся вырабам цэглы. Напрыклад, у крыніцах 18 ст. згадваецца муляр Андрэй Васілеўскі¹⁶¹, які паралельна выконваў стрыхарскія працы.

Іл. 71. Будоўля. Французская гравюра 18 ст.

З 1765 г. паходзіць згадка пра мулярскага цэхмістра Міхала Заёнца, які па даручэнню магістрата „таксаваў”¹⁶² зруйнаваныя пабудовы Бадаракі¹⁶³. У 1793 г. гарадскія ўлады падпісалі контракт з Васілеўскім на забудову пляца юрыдыкі Масальскіх на Траецкай вуліцы. Заказчыкамі будаўнічых прац у Гародні былі таксама магнаты ды кляштары. Напрыклад, на пачатку 18 ст. мулярскі цэхмістр Тамаш Пярсіцкі ўдзельнічаў у пабудове езуіцкага касцёла¹⁶⁴.

У группу найбольш даўніх гарадзенскіх рамёстваў уваходзіла стрыхарства, адно з першых упамінанняў аб якім датуецца 1505 г.¹⁶⁵ Па звестках 1540—1541 г., вырабам цэглы ў Гародні займаліся рамеснікі: Грышка Андрэевіч, Грышка Салауевіч, Федзька Руновіч (Chwecko Runiars, жыў на вуліцы Віленскай), Максім Івановіч, „стreichарь” Міска Ляліч ды „мешчанин Городенского присуду замкового” Аляксей¹⁶⁶. Паводле дадзеных сярэдзіны 16 ст., на вуліцы Плутніцкай жыў стрыхар Міклас, на „вулицы ад ірва да перавозу” — стрыхар Марцін Няжэевіч. Блізу нёманскага берага стаяў „дом

¹⁶⁰ ГАСА, АТ, Аддз. D 2/15 арк. 18.

¹⁶¹ ЛДГА, СА 3862 арк. 17адв; НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 13 арк. 350, 408, 524; спр. 15 арк. 1173-1174; РДВГА у Маскве, Ф. 846 вол. 16 спр. 21872; */Spis.../, s. 83, 131.*

¹⁶² Ад лац. *taxo* — ацэнваць ці вызначаць вартасць, у дадзеным выпадку нерухомасці.

¹⁶³ E. Łopaciński, *Nieznane..., s. 83.*

¹⁶⁴ S. Szymański, *Urbanistyczno-architektoniczne..., s. 250.*

¹⁶⁵ АЛМ, т. 1, в. 2, с. 168-169.

¹⁶⁶ АВАК, т. XVII, с. 135, 216, 277, 289, 297, 384; ПКГЭ, т. II, с. 28.

*Габніскі стрыхарскі”*¹⁶⁷. У 1591 г. згадваецца „Мартин стрыхар”, які жыў „над речкою Городницею”¹⁶⁸.

Вялікая група прадстаўнікоў гэтай прафесіі пражывала на замковай занёманскай юрыдыцы, дзе ў 15—17 ст. знаходзілася цагельня¹⁶⁹. З крніц першай паловы 16 ст. вынікае, што гаспадарскія цагельні, ці „плитницы господарские”, мясціліся ля гарадскога наднёманскага маства ды побач са Скідальскай дарогай, гаспадарскім „плитником” у той час быў Сенька Күцэвіч¹⁷⁰.

Яшчэ два такія ж прадпрыемствы, што належалі скарбу, згодна з матэрыяламі інвентару гарадзенскага замка 1578 г., працавалі побач з Гарадніцкім дваром¹⁷¹. Аб гарадскіх цагельнях упаміналася ў камісарскай рэвізіі Гародні 1680 г. У гэтым дакуменце падкрэслівалася, „каб гарадская цагельня найхутчэй стаць магла [...] на якой-небудзь зямлі, толькі не на замковай, адпаведнае месца ўгледзеўши, цагельныя печы для абпальвання цэглы патрэбны і павеці прыстойныя”¹⁷².

Пісьмовыя сведчанні паказваюць на тое, што цагельні былі ўласнасцю мяшчан. Гэта даводзіць згадку з 16 ст. аб „плитницы па-на Щаснога Бурбы мещанина городенского”¹⁷³. У 1762 г. упамінаецца аб цагельні, што была ўзведзена ля вёскі Мончына і была прададзена райцам Тадэвушам Клявам гарадзенскому прэзідэнту Андрэю Сталінскому. Вядома таксама, што ў 17 ст. цагельнямі на Падоле валодалі езуіты ды бернардзінцы (1668). У першай палове 17 ст. права на ўзвядзенне цагельняў атрымалі бернардзінкі і брыгіткі¹⁷⁴. З 1680 г. паходзіць згадка пра чатыры цагельні, якімі валодаў уніяцкі мітрапаліт¹⁷⁵.

Як вядома, у 18 ст. стрыхары ўваходзілі ў склад зборнага цэха будаўнічых прафесій. У 1775 г. гарадзенскімі стрыхарамі былі Францішак Радзялеўскі, Марцін ды Андрэй Кірмы (Могілкавая вуліца), Казімір Следзялеўскі (Нямецкі рынак), Якуб Кізялевіч, Рыгор Варона, Людвік Куляшэўскі¹⁷⁶. У кнігах гарадзенскага магістрата 90-х гадоў 18 ст. паведамляецца пра стрыхарскіх майстроў Антонія Лісоўскага (Могілкавая вуліца), Андрэя Дамарацкага („вуліца ля жыдоўскіх могілак”) ды Андрэя Васілеўскага (Траецкая вуліца)¹⁷⁷.

¹⁶⁷ ПКГЭ, т. II, с. 47, 51.

¹⁶⁸ АВАК, т. XIV, с. 393.

¹⁶⁹ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 23 арк. 11.

¹⁷⁰ АВАК, т. XVII, с. 22, 66, 212.

¹⁷¹ ГАСА, КА, I/ 10-17350 арк. 21.

¹⁷² ПКГЭ, т. II, с. 200.

¹⁷³ АВАК, т. XIV, с. 393.

¹⁷⁴ ЛДГА, Ф. 694 воп. 1 спр. 4401 арк. 2; спр. 4020 арк. 272адв; НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 4 арк. 227; спр. 12 арк. 220-221; воп. 15 арк. 1249-1250; Ф. 1800 воп. 1 спр. 1 арк. 347-348; ГАСА, АК, I/10 арк. 21.

¹⁷⁵ ПКГЭ, т. II, с. 238.

¹⁷⁶ ЛДГА, СА 3862 арк. 18.

¹⁷⁷ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 15 арк. 1217, 1393-1394; спр. 16 арк. 255-256.

Як відаць, вялікая частка стрыхароў заканамерна сялілася поблізу Гараднічанкі, воды якой з'яўляліся сырвінай для іх вытворчасці.

Паводле крыніц сярэдзіны 17 ст., на занёманскім прадмесці жылі вапельнікі. Матэрыйял, які яны выпальвалі ў замкавай вапельні, выкарыстоўваўся не толькі як вапнавая рошчына, але быў прыдатны ў гарбарстве ды шкларобстве. У крыніцах 16 ст. сустракаецца інфармацыя пра яшчэ адну будаўнічую спецыяльнасць — „меловников”, якія займаліся распрацоўваннем крэйды. Паводле крыніц 1561 г., воз крэйды, якая распрацоўвалася ў кар'ерах, ці „гараах замкавых гарадзенскіх”, каштаваў 8 грошаў¹⁷⁸.

Звесткі пра гарадзенскіх брукароў сустракаюцца рэдка. Магчыма, малалікасць пісьмовых сведчанняў тлумачыцца невялікай патрэбай жыхароў горада ў брукарскіх працах. Варта будзе нагадаць, што адсутнасць вулічнай адмосткі перад магнацкімі палацамі ды сядзібамі мяшчан не бянтэжыла іх уладальнікаў.

Паводле адшукуных крыніц, да першых вядомых буйнамаштабных прац па добраўпарадканню галоўнага Рынку дайшло ў сярэдзіне 18 ст., што, мабыць, было прымеркавана да чарговага сойма 1752 г. Менавіта падчас гэтых прац цэнтральная плошча горада была забрукавана¹⁷⁹. Заўважым, што недахоп мясцовых майстроў-брукароў быў кампенсаваны за кошт запрашэння групы віленскіх майстроў.

Гарадзенскае ганчарства дасягнула высокага ўзроўню ўжо ў перыяд ранняга сярэднявечча. Даволі інтэнсіўна гэтае рамяство развівалася ў перыяд Новага часу. Адна з найбольыш ранніх згадак пра ганчароў датуецца 1540 г., калі ў крыніцах быў упамянуты „глинник” Янка Кулевіч¹⁸⁰. Існуе думка аб развіцці гарадзенскай школы кафельшчыкаў, росквіт якой зазначаўся ў другой палове 16 і 17 ст. Ганчарны асартымент харектарызаваўся разнастайнасцю. З печаў ганчароў выходзіла шматлікая прадукцыя: дахоўка, посуд (талеркі, гаршкі, патэльні, міскі), разнародныя прадметы хатняга ўжытку (падсвечнікі, люлькі, цацкі, свісцёлкі). Майстры выраблялі багата аздобленую раслінным, геаметрычным, міфалагічным і геральдычным арнаментамі кафлю з зялёной, белай і блакітнай палівай. Бытаванне паліхромнай кафлі і ўжыванне разнастайных узоруў вынікала з вандровак мясцовых майстроў у Італію, Чэхію ды нямецкія землі¹⁸¹.

У выніку археалагічных раскопак на Траецкай вуліцы ў Гарадні была выяўлена ганчарная майстэрня 17 ст. Верагоднасць існавання печы ў гэтым месцы дадаткова пацвярджае яе месцараз-

¹⁷⁸ ПКГЭ, т. II, с. 96.

¹⁷⁹ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 11 арк. 89.

¹⁸⁰ АВАК, т. XVII, с. 194.

¹⁸¹ З. Копысский, Экономическое..., с. 84-85; А. Трусаў і інш., Стары..., с. 49, 51; А. Краўцэвіч, Гарады..., с. 109-124; Н. Здановіч, А. Краўцэвіч, Старажытны цэнтр Гродна // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі, 1985, № 1, с. 38-39; А. Трусаў, Антрапаморфныя выявы на беларускай кафлі XV—XVII ст. // З глыбі вякоў, Мінск, 1992, с. 97-102; І. Ганецкая, Тэхнолагія дэкаратыўнай апрацоўкі маёлікаўых вырабаў на Беларусі ў XVI—XVIII ст. // Тамсама, с. 165, 172, 174, 176, 177.

мяшчэнне побач з берагам Гараднічанкі. На карысць гэтай жа думкі сведчаць шматлікія знаходкі: кафляныя формы-матрыцы, аконныя рамы, упрыгожанні і рэшткі кафлі ды посуд зялёнай і карычневай палівы¹⁸².

Іл. 72а. Ганчарная майстэрня. Медзярыт 16 ст.

Іл. 72б. Кафля, другая палова 17 ст.
Раскопкі Рыгора Акінчыца

Аб месцы, якое займалі ганчары ў прафесійнай іерархіі горада, сведчыць тое, што прадстаўнікам гэтай прафесіі належалі ключавыя пасады ў аўяднаным цэху будаўнічых спецыяльнасцяў. Напрыклад, у 1742 г. цэхмістрам быў ганчар Мацей Буцкевіч¹⁸³. З другой паловы 18 ст. паходзяць звесткі пра наступных сяброў цэха: Адама Пятроўскага, Якуба Лайкоўскага, Тамаша Чарнэцкага, Рыгера Злоцкага, Адама Радзевіча, Юзафа і Тадэвуша Дэйновічаў, Аляксандра і Мацея Казлоўскіх, Мацея Палудзінскага.

Істотным будзе адзначыць, што ў навачаснай Гародні значнае развіццё атрымалі ганчары-партачы, якія пасяляліся на магнацкіх ды кляштарных юрыдыках.

Не вельмі шчасціла гарадзенскаму гіпсару Пятру Бродскому. Хутчэй за ёсё, слабы попыт на паслугі рамяства змусіў яго пакінуць Гародню і пераехаць у Вільню, дзе ў 1789 г. ён атрымаў грамадзянства¹⁸⁴.

З майстэрняў гарадзенскіх каменячосаў выходзілі прылады хатняга ўжытку, напрыклад, жорны ці тачыльныя камяні, а таксама надмагільныя пліты ды помнікі. Мабыць, гэта акалічнасць абу-мовіла факт іх пасялення ў непасрэднай блізкасці ад Фары і сіна-

¹⁸² Р. Акінчыц, *Гліняныя формы-матрыцы гарадзенскага рамесніка другой паловы 17 стагоддзя* // КЗ, вып. 2, Гродна, 1993, с. 55-61.

¹⁸³ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 16 арк. 360.

¹⁸⁴ E. Łopaciński, *Wiadomości o artystach Wilna i ziem okolicznych* // Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. III, Wilno 1938/1939, s. 326.

гогі. Вядома, што ў другой палове 18 ст. сядзіба каменячоса Носьціка Феявовіча знаходзілася на Замкавай вуліцы, а Вульфа — у рынкавай камяніцы Лаўцэвіча. Гарадзенскімі каменячосамі былі таксама Янкель Бенъяміновіч ды Даніэль Зялівініч¹⁸⁵.

У гарадзенскіх крыніцах натующа спецыяльнасці, звязаныя з дэкаратыўна-прыкладным мастацтвам. Да іх ліку належалі мастакі ды рэзчыкі, якія займаліся лепкай і мастацкім аздабленнем інтэр'ераў дамоў і храмаў. Рамеснікі гэтых прафесій не былі аб'яднаны ў цэхавыя структуры. У гарадзенскіх земскіх кнігах 1539 г. захавалася скарга архімандрыта праваслаўнага Барысаглебскага манастыра, пададзеная на мастака Афанаса, які пасля праходжання навук у манастырскіх сценах меў „служити пять год и утек [...] до пана Юр'я Хребтовіча”¹⁸⁶.

У другой палове 18 ст. гарадзенскім рэзчыкам быў жыд Даўід, а мастакамі — Залескі і Фелікс Міхалкевіч. Першы жыў у камяніцы гарадзенскага маршалка, а з 1793 г. гарадзенскага кашталяна, Казіміра Вольмера, г. зн. побач з кляштарамі езуітаў і брыгітак. Міхалкевіч жа — на вуліцы Маставой, у месцы засяроджання забудовы кляштарных комплексаў бернардзінцаў, бернардзінак і кармелітаў босых. У 1794 г. ён заняў пасаду гарадзенскага райцы¹⁸⁷. Месца пражывання гэтых мастакоў палічыць выпадковым нельга. Іх жытло знаходзілася побач з кляштарамі — месцамі выканання заказаў. Гэту здагадку пацвярджае прыклад Фелікса Міхалкевіча, які ў 1788 г. праводзіў мастакае афармленне інтэр'ера бернардзінскага касцёла¹⁸⁸.

З 1795 г. паходзіць упамінанне аб яшчэ адным майстру-мастаку — Паўле Кшываблоцкім¹⁸⁹. Згодна з матэрыяламі перапісу рамеснікаў Гародні 1789 г., у горадзе налічвалася дзевяць мастакоў¹⁹⁰.

Няшмат вядома пра мясцовых сніцараў. Попыт на іх работы асабліва ўзрос у 17 ст. у сувязі з пабудовай шматлікіх кляштараў. Работы па афармленню інтэр'ераў брыгіцкага кляштара выконвалі віленскі цясяль Ганс Вагнер ды сніцар Ганс Гільбрант (перагародкі хораў), а таксама гарадзенскі сталляр Георг Цэль (Zehl), аўтар алтара, дубовых дзвярэй і лавак у прэзбітэрыі ды двух канфесіяналаў¹⁹¹. Цікавыя звесткі аб творах сніцарскага дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва паходзяць з інвентароў гарадзенскага фарнага касцёла другой паловы 18 ст. У адным з іх адзначалася, што фарныя могілкі, што мясціліся побач з касцёлам, былі багата аздоблены майстрамі-рэзчыкамі: „першая падвойная брама з дошак абыштая, над якой

¹⁸⁵ ЛДГА, СА 3862 арк. 13; *[Spis...]*, с. 66, 103, 167; НГАБ, Ф. 1887 воп. 1 спр. 1 арк. 5.

¹⁸⁶ АВАК, т. XVII, с. 4.

¹⁸⁷ *[Spis...]*, с. 29, 94, 166.

¹⁸⁸ D. J. Kuty, *Etapy budowy pobernardyńskiego kościoła w Grodnie // Sztuka ziem...,* s. 413; *Архітэктура Беларусі*, Мінск 1993, с. 175.

¹⁸⁹ Кшываблоцкі, акрамя таго, быў мулярам (E. Łopaciński, *Nieznane...*, s. 77; НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 16 арк. 489).

¹⁹⁰ ЛДГА, СА 4057 арк. 3.

¹⁹¹ Wł. Tołoczko, *Brygidki grodzieńskie // Dwutygodnik Dycecesalny Wileński*, 1914.

*хор з баллясамі зялёнym і фігурай укрыжаванага Пана Езуса сніцарскай работы*¹⁹².

У спісе рамесных прафесій Гародні 1789 г. згадваецца толькі адзін майстар-сніцар, у майстэрні якога было ўладкавана два чаляднікі¹⁹³.

Дрэваапрацоўчыя рамёствы атрымалі значнае развіццё на гарадзенскім рынку. У іерархіі гэтай прафесійнай групы адну з галоўных пазіцый займалі цесляры, якія ў крыніцах 16 ст. называліся дойлідамі. Археалагічныя матэрыялы сведчаць аб tym, што ў даунія часы гарадзенскія цесляры ставілі гаспадарчыя і гандлёвые пабудовы з сасны і дубу¹⁹⁴. Вельмі цікавымі з'яўляюцца звесткі пра тое, што ў 16 ст. некаторыя цесляры Гарадзенскага павета былі ўласнікамі гаёў¹⁹⁵.

У дакументах 70—80-х гадоў 18 ст. падаюцца прозвішчы наступных гарадзенскіх цесляроў, якія ўваходзілі ў аўяднаны цэх будаўнічых прафесій: Юзаф (Маставая вуліца), Пётр і Ян Макарэвічы (за Нёманам), Стэфан Сямашка, Казімір і Стэфан Младзяноўскія, Францішак Абрамовіч, які ў 1786 г. узначальваў цэх¹⁹⁶. Агульная ж колькасць гарадзенскіх цяслярскіх майстроў ды чаляднікаў складала 19 чалавек¹⁹⁷.

Асабліва паважаным гарадзенскім цесляром лічыўся Ёган Якуб Прайсіг, які прыбыў сюды з далёкай Гельвецыі. Прайсіг працаваў на Гарадзеншчыне ўжо ў 1777 г., калі праводзіў разбудову млыноў ды займаўся вынаходніцтвам машын для адбелльвання тканін на Гарадніцы¹⁹⁸. Аб заможнасці гэтага рамесніка сведчыць размяшчэнне ягонай сядзібы амаль што ў самым цэнтры горада, на Маставой вуліцы. Як можна дапусціць, „камяніцу з прускага муру” Прайсіг мог узвесці недзе ў другой палове 80-х гадоў 18 ст. У горадзе працавітага швейцарскага рамесніка называлі „обэрмайстрам цяслярскага мастваца” ці „гарадзенскім баўмайстрам”. Гэта значаць, што ён займаў адну з найвышэйшых пазіцый у сацыяльна-прафесійнай іерархіі горада, працаваў на заказ магістрата ды адміністрацыі Гарадзенскай эканоміі, будуючы тартакі ды млыны. Вынікам ягонай працы стаў новы гарадскі калодзеж, узведзены ў 1789 г. у Рынку, побач з ратушай¹⁹⁹.

Звесткі пра дзейнасць гарадзенскіх пільшчыкаў малалікія. У валочнай памеры сярэдзіны 16 ст. упамінаецца пільшчык

¹⁹² НГАБ у Гродне, Ф. 259 воп. 1 спр. 34 арк. 12адв.

¹⁹³ ЛДГА, СА 4057 арк. 3.

¹⁹⁴ А. Краўцэвіч, *Гарады...,* с. 146.

¹⁹⁵ ABAK, т. XVII, с. 216.

¹⁹⁶ ЛДГА, СА 3862 арк. 17адв.

¹⁹⁷ ЛДГА, СА 4057 арк. 3.

¹⁹⁸ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz...,* т. 1, с. 239.

¹⁹⁹ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 13 арк. 307-308, 452, 890; спр. 14 арк. 719; спр. 15 арк. 63-65, 318, 392, 458; спр. 16 арк. 332-334, 377-378; ЛДГА, СА 11649; Е. Квітніцкая, *Планировка...,* с. 38; *[Spis...],* с. 98.

Самойла²⁰⁰. А з 1762 г. паходзіць згадка пра цэх гарадзенскіх пільшчыкаў²⁰¹, у які, паводле дадзеных 1775 г., уваходзілі Юры Сядлецкі, Ян Данілевіч, Казімір Піячыц, Ян Бжазоўскі, Стэфан Смольскі ды Марцін Рашко²⁰².

Групу будаўнічых спецыяльнасцяў Гародні пашыралі гонтаўшчыкі, якія ў пісьмовых крыніцах 16 ст. акрэсліваліся „шиндельникамі”²⁰³. Будаўніцтвам мастоў займаліся мастаўнікі²⁰⁴.

Іл. 73. Бондар.
Медзярый 16 ст.

Вырабам рэчаў хатняга ўжытку, напрыклад: вёдзер, бочак, місак, кубкаў, апалонікаў ды лыжак — займаліся бондары²⁰⁵. У крыніцах першай паловы 16 ст. сустракаюцца звесткі пра наступных прадстаўнікоў гэтай прафесіі: Матфея, Сянюту, Лаўрэна Санцэвіча, „бондара Городенскага” Мацуту Кульбачыца, які прадаваў сваю прадукцыю „на ринку на торгу”²⁰⁶. Гарадзенскія бондары былі малалікай рамеснай групай, таму яны ўваходзілі ў склад карпарацыі будаўнічых спецыяльнасцяў. Сярод іх у 1775 г. упаміналіся чатыры бондары: Зыгмунт Гіргяллёвіч (Віленская вуліца) і Станіслаў Грыгяллёвіч (Бернардзінскае падгор’е), Кандрат Таранда і Грыгоры Гарбоўскі²⁰⁷. Несумненна, бондары былі маламаёмнай рамеснай групай, а таму заходзіліся на ніжэйшых прыступках іерархічнай лесвіцы структуры гарадскога рамяства.

²⁰⁰ ПКГЭ, т. II, с. 29.

²⁰¹ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 6 арк. 1081.

²⁰² Тамсама; ЛДГА, СА 3862 арк. 17адв.

²⁰³ АВАК, т. XVII, с. 5.

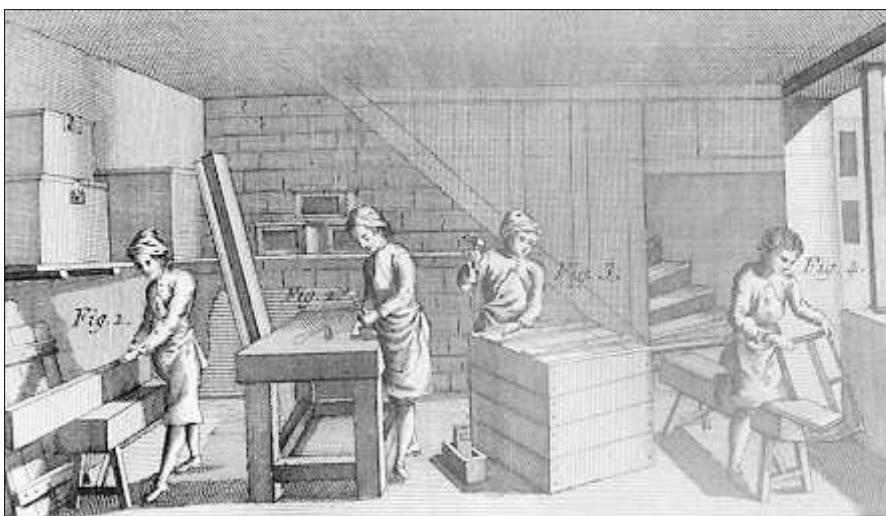
²⁰⁴ Тамсама, с. 29.

²⁰⁵ А. Краўцэвіч, *Гарады...,* с. 146.

²⁰⁶ АВАК, т. XVII, с. 131, 132, 229, 250.

²⁰⁷ ЛДГА, СА 3862 арк. 17адв.

З 1674 г. паходзіць згадка пра цэх гарадзенскіх сталяроў. У актавых магістрацкіх кнігах Гародні 1691 г. было занатавана прозвішча сталярскага цэхмістра Яна Хапукевіча, сядзіба якога размяшчалася на Азёрскай вуліцы²⁰⁸.

Іл. 74. Столярская майстэрня. Французская гравюра 18 ст.

У крыніцах 18 ст. пакуль што не ўдалося адшукаць пацвярдженне існавання цэха сталяроў. Не выключана, што ў гэты час прадстаўнікі гэтай прафесіі аб'ядналіся з цеслярамі ды ўваходзілі разам з імі ў склад цэха будаўнічых спецыяльнасцяў. Хутчэй за ёсё, у канцы 18 ст. цесляры і сталяры адрадзілі свой цэх. Аб гэтым інфармуеца ў інвентары гарадзенскага фарнага касцёла 1793 г. У ім гаворыцца аб алтары, якім апекаваўся сталярска-цеслярскі цэх²⁰⁹. Апроч таго, дадатковым пацвярдженнем гэтай думкі з'яўляецца ўпамінанне пра столярскіх цэхмістраў Адама Забельскага (1790—1792) ды Дамініка Пацэвіча (да 1786), якія жылі на Мастаўской вуліцы²¹⁰.

Не выклікае сумнення, што ў другой палове 18 ст. дзякуючы намаганням Антонія Тызенгаўза на Гарадніцы з'явілася вялікая група рамеснікаў розных прафесій, у тым ліку і сталяроў. Сярод гарадзенскіх рамеснікаў у 1772 г. упамінаюцца нямецкія сталяры: Юзаф Шлезінгер, Крысціян Бронікер ды Крысціян Бон. У спісе насельніцтва Гародні 1794 г. змешчаны наступныя прозвішчы прадстаўнікоў гэтай прафесіі: Мацей Календа, Ян Мароз (Скаліманаўская вуліца), Ян Сак (Падвалская вуліца), Нейман (Польная вуліца). Як відаць, усе яны жылі ў паўночна-ўсходній

²⁰⁸ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 3 арк. 82адв-83.

²⁰⁹ НГАБ, у Гроднe, Ф. 259 воп. 1 спр. 34 арк. 4.

²¹⁰ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 13 арк. 738-740; спр. 15 арк. 117, 921-922.

частцы Гародні, побач з Гарадніцай, на мануфактурах якой маглі быць уладкаваны. Яшчэ шэраг сталяроў: Зельман, Юры Галеўскі і Тамаш Міхалоўскі — жылі ў раёне над Гараднічанкай²¹¹.

Таксама як цесляры, мясцовыя сталяры з'яўляліся адной з найбольших у колькасных адносінах, рамеснай групай. У 1789 г. у Гародні жыло 10 майстроў і 8 „чэлядзі ды хлопцаў”²¹².

Вырабам куфраў ды скрынняў у Гародні займаліся скрыннікі. Напрыклад, у 1541 г. гэтую прафесію прадстаўляў Пётр Міхновіч²¹³. З абслугай транспартнага рынку горада былі звязаны калянікі ды саннікі. Аб попыце на іх вырабы сведчаць шматлікія згадкі, пакінутыя на старонках гарадзенскіх земскіх кніг 16 ст. Да ліку гэтай прафесійнай групы ў той час належалі наступныя калянікі каралевы Боны: Мікула Пацуціч ды Грышка Янковіч, Павел Місевіч, Стас Гавяновіч, Гасціла Янковіч, Стэтка Курундзіч, Міклаш ды Янец Цютэйковічы (Міклаш ды Янка Марціновічы), Грышка і Абрам Барташэвічы Цютэйковічы. Гарадзенскімі ж саннікамі ў той час былі: Івашута Сцепановіч, Федзец Клювіч, Пракопец Санюціч, Сенка Рымковіч і Жук Хаданевіч²¹⁴.

З 1612 г. паходзіць згадка пра „*mайстроў і таварышаў рамяства [...] стэльмахаўскага*”²¹⁵.

Рэчы хатняга побыту і аптэчны посуд са шкла ў даўняй Гародні вырабляліся ўжо ў перыяд сярэднявечча. Аб гэтым сведчаць шматлікія археалагічныя знаходкі на тэрыторыі Старога замка: посуд ды ўпрыгожанні, аконнае шкло ды іх свінцовыя рамы. Шкларобы не толькі займаліся вытворчасцю, але, акрамя таго, выконвалі іншыя паслугі, напрыклад, шклілі вонкі ці аздаблялі начынні. Адна з першых вядомых згадак пра гарадзенскага шкляра Шчэпана паходзіць з крыніц 1524 г.²¹⁶

Варта нагадаць, што ў сталіцы Вільні ў сярэдзіне 16 ст. існавала гута. Яскравым сведчаннем развіцця шкларобства ды попыту на яго вырабы была віленская вуліца Шкляная ды факт заснавання ў 17 ст. цэха шкларобаў²¹⁷. Першая гута ў Гародні была пабудавана падскарбіем і літоўскім пісарам Ярашам Валовічам у 1599 г., яна вырабляла хатні ды аптэчны посуд²¹⁸. Гарадзенскія шкляры, у баль-

²¹¹ ЛДГА, СА 3862 арк. 2адв; *[Spis...]*, s. 82, 87, 89, 116, 130, 131.

²¹² ЛДГА, СА 4057 арк. 3.

²¹³ АВАК, т. XVII, с. 347.

²¹⁴ АВАК, т. XVII, с. 5, 7, 77, 88, 172, 231, 235, 394. Аб каляніках згадваеца таксама ў крыніцах канца 18 ст. (*Komissya Porządkowa Cywilno-Woyskowa powiatu grodzieńskiego*, 7 ліпца 1790 г.).

²¹⁵ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 1 арк. 22.

²¹⁶ Описание документов и бумаг..., с. 294.

²¹⁷ У другой палове 16 ст. шкляныя вонкі паўсюдна сустракаліся ў маёнтках шляхты (Н. Wolczanka, *Rzemiosło szklarskie w Wilnie do końca XVIII wieku // Księga Pamiątkowa Koła Historyków Słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923–1933*, Wilno, 1933, s. 52-53, 56).

²¹⁸ Т. Сухоцкая, *Шкларобства ў Гродненскім краі* // КЗ, вып. 3, 1995, с. 110-111; А. Трусаў і інш., *Стары...,* с. 57; НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 11 арк. 92.

шыні жыдоўскага паходжання, упамінаюцца ў крыніцах 40—50-х гадоў 18 ст. У канцы 18 ст. гэтым рамяством у горадзе займаліся Янкель, Шмойла Ляйбовіч і Лейба Зельмановіч²¹⁹.

Іл. 75. Шкларская
майстэрня.
Ёст Аман. 16 ст.

Асаблівае месца ў прафесійным жыцці горада належала архітэктарам. Як правіла, яны не звязваліся з горадам назаўжды, а наведвалі яго па неабходнасці, у перыяд, калі ажыццяўлялі чарговы заказ. З горадам над Нёманам лёс звёў шматлікіх прадстаўнікоў гэтай прафесіі.

Вядома, што сядзібу вялікага літоўскага гетмана Міхала Агінскага ўзводзіў капітан войск ВКЛ, архітэктар Кароль Шыльдхаўз (1790)²²⁰, а радзівілаўскія пабудовы ставілі Карл Петэрсан (1725—1726), Казімір Антоні Здановіч (1743)²²¹, Аўгустын Рашкевіч (1748—1751)²²² ды Геранім Дзевалтоўскі²²³. Аўтарам праектаў палацавых комплексаў Радзівілаў у Рынку і Паўла Кароля Сангушкі (1725—1726) з'яўляўся Дамінік Фантана²²⁴. Можна мерка-

²¹⁹ *Spis...J*, s. 123, 168.

²²⁰ E. Łopaciński, *Nieznane...*, s. 82.

²²¹ S. Szymański, *Urbanistyczno-architektoniczne...*, s. 250.

²²² Па іншых дадзеных, Аўгустын Рашкевіч, які распачаў будову палаца ў 1746 г. (B. Taurogińska, *Dane archiwalne o artystach na dworze książe Radziwiłłów XVI — XIX w. // Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, t. III, 1938/39, s. 19-23; S. Szymański, *Urbanistyczno-architektoniczne...*, s. 250; J. Kowalczyk, *Pałace...*, s. 458).

²²³ S. Szymański, *Urbanistyczno-architektoniczne...*, s. 250.

²²⁴ S. Szymański, *Urbanistyczno-architektoniczne...*, s. 250; J. Kowalczyk, *Pałace...*, s. 458.

ваць, што яшчэ адзін прадстаўнік гэтага роду — Юзаф Фантана — у 1742 г. быў задзейнічаны пры пабудове палаца лоўчага ВКЛ Міхала Сапегі²²⁵.

У крыніцах прыводзіцца таксама прозвішча каралеўскага капитана Тамаша Рушэля²²⁶, архітэктара палаца рэферэндара ВКЛ Антонія Пшэздзецкага. Урэшце, гарадзенскім архітэктарамі былі Мейзер (Meysen), які кіраваў будаўнічымі працамі падчас узвядзення камяніцы Бадаракі ў 1762—1765 г.²²⁷, Ёган Георг Мёзер (Moeser/Möser)²²⁸ ды Антоні Парача (Paracco).

Гародня, аднак, не вабіла архітэктараў, якія пасля правядзення будаўнічых работ пакідалі яе. Інакш выглядаў лёс архітэктараў, што працавалі ў Гарадзенскай эканоміі. Гэта тычыцца Юзафа Сака, паводле праектаў якога на Гарадзеншчыне ўзводзіліся шматлікія эканамічныя пабудовы, ставіліся прыгарадныя каралеўскія палацы, пад ягоным кіраўніцтвам прыводзіўся рамонт Новага каралеўскага замка ды палаца падскарбія надворнага літоўскага Антонія Тышэнгаўза на Гарадніцы. Славуты італьянец, акрамя таго, узначальваў гарадніцкую школу будаўнічых. У Гародні праішлі апошнія дні жыцця Юзафа Сака, тут ён памёр ды быў пахаваны ў 1798 г.²²⁹

Металаапрацоўчыя рамёствы

Істотнае месца ў структуры гарадскога рамяства займалі прафесіі, звязаныя з апрацоўкай металу ды вырабам і рамонтом металічных гаспадарча-побытавых рэчаў, упрыгожанняў і зброй²³⁰.

У 1570 г. у горадзе, згодна з прывілеем караля Стэфана Баторыя, быў створаны зборны цэх кавалёў, слесараў, катляроў ды мечнікаў. У 1612 г. да яго далучыліся платнёры, нажоўнікі, стэльмахі, рымары, сёдзельнікі, шапачнікі ды сталяры. Паводле крыніц, у склад цэха, акрамя таго, увайшлі шыхтэры, якія выраблялі залатую, срэбраную і медную нітку. У 1639 г. у выніку росту канцэнтрацыі рамеснай вытворчасці на гарадскім рынку дайшло да ўтварэння цэхаў паасобных спецыяльнасцяў²³¹. Аб цэхах кавалёў, катляроў і сталяроў упамінаюць крыніцы 1674 г. З 1659 г. паходзіць згадка аб катлярскім цэхмістры Малхеры Пятровічы²³².

²²⁵ J. Kowalczyk, *Pałace...*, s. 457.

²²⁶ Тамаш Рушэль, каралеўскі капитан (НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 3 9 арк. 1289-1293).

²²⁷ ЛДГА, Ф. 110 вол. 1 спр. 237 арк. 1адв; Е. Łopaciński, *Nieznane...*, s.78.

²²⁸ Аўтар плана Гародні 1753 г. (S. Szymański, *Urbanistyczno-architektoniczne...*, s. 239).

²²⁹ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 9 арк. 1289-1293; спр. 16 арк. 233; *Dyaryusz bytności najjaśniejszego króla JKMsc Stanisława Augusta w Pińsku i w Krystynowie w miesiącu septembrze 1784 roku* // Biblioteka Warszawska, 1860, nr 3, s. 273; S. Łoza, *Architekci i budownicowie w Polsce*, Warszawa, 1954, s. 266; S. Szymański, *Urbanistyczno-architektoniczne...*, s. 250; S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz...*, t. 1-2, Londyn, 1970-1971; J. Wiśniewicz, *Paweł Fontana i inni architekci Fontanowie w Polsce* // Biuletyn Historii Sztuki, 1992, спр. 2, s. 52-53; L. Postolowicz, *Józef de Sacco — architekt JKMci na Grodzieńszczyźnie* // Białostocczyzna, 1995, спр. 1, s. 201-205; J. Polanowska, *Sacco Józef* // PSB, t. XXXIV, Wrocław, 1992-1993, s. 251-253.

²³⁰ А. Краўцэвіч, *Гарады...*, с. 124-136; Н. Здановіч, А. Краўцэвіч, *Стараражыстыны цэнтр...*, с. 38-39; НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 11 арк. 89; *ABAK*, т. XVII, с. 375.

²³¹ З. Копысский, *Экономическое...*, с. 91; НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 1 арк. 22.

²³² НГАБ, Ф. 1800 вол. 1 спр. 1 арк. 34.

З 1690 г. паходзяць дадзеныя аб існаванні зборнага цэха кавалёў, слесараў, катляроў ды мечнікаў²³³. Нягледзячы на згадку аб „цэху кавальскім” (1717)²³⁴, якая, несумненна, была спрошчанай, больш зручнай для пісара назвай гэтага ўзбуйненага цэха, факт ягонага шматпрофільнага складу, які ў 18 ст. аб'ядноўваў кавалёў, слесараў, мечнікаў, сёдзельнікаў ды шліфавальшчыкаў, пацвярджаецца дакументальна.

У памянёнай групе рамёстваў колькасна вылучаліся кавалі. Яшчэ ў сярэднявеччы кавальская прадукцыя гарадоў Панямоння была прадстаўлена разнароднымі рэчамі: кратамі, завесамі, аковамі, цвікамі, абцасавымі падковамі, нажамі, нажніцамі, рыбалоўнымі кручкамі, замкамі²³⁵.

Адна з першых згадак аб гарадзенскіх каваліх сустракаецца ў прывілеі караля Жыгімonta Старога 1526 г.²³⁶ У земскіх актах Гарадзенскага павета першай паловы 16 ст. занатаваны шэраг прозвішчаў гаспадарскіх кавалёў: Мікалай Яновіч, Мацко Нарковіч, Стась Буткевіч, Федзька Бабіч²³⁷. Згадкі пра прадстаўнікоў гэтай прафесіі ці пра іх сядзібы сустракаюцца ў валочнай памеры горада 1560—1561 г.²³⁸

Іл. 76. Каваль.
Медзярыт 15 ст.

У другой палове 18 ст. да цэха належалі Марцін Кез (Маставая вул.), Антоні Мясткоўскі (Віленская вул.), Ян Маліноўскі, Сымон Янушкевіч. Гарадзенскімі кавалімі таксама былі Ігнацы Арашэвіч („завулак Аліскоўскай вуліцы”), Юзаф Міхалоўскі (Горніцкая вул.), Павел Яшчыневіч (Маставая вул.), Павел Кавалеўскі (Маставая вул.), Якуб Скрадзецкі (Віленская вул.), Андрэй Кісялеўскі, Павэлак (Маставая вул.), Ян Карэйва (Маставая вул.), Міхал Ванюшкевіч („вуліца ад ірва да перавозу”)²³⁹.

²³³ Тамсама, Ф. 1761 вол. 1 спр. 3 арк. 62.

²³⁴ Тамсама, спр. 5 арк. 25.

²³⁵ А. Краўцэвіч, *Гарады...,* с. 124-136; Н. Здановіч, А. Краўцэвіч, *Стараэжытны цэнтр...,* с. 38-39; НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 11 арк. 89.

²³⁶ АВАК, т. VII, с. 68.

²³⁷ Тамсама, с. 70, 84, 211.

²³⁸ ПКГЭ, т. II, с. 29, 30, 46, 50.

²³⁹ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 13 арк. 316-317, 756; спр. 14 арк. 123-124; спр. 15 арк. 1259; спр. 16 арк. 363-364, 377-338; ЛДГА, СА 3862 арк. 16адв; */Spis...J.*, с. 76, 78, 98, 99, 101, 135.

Гарадзенскія крыніцы другой паловы 18 ст. падаюць наступныя прозвішчы мясцовых слесараў: Готліб Шульц, Ян Гіб і Адам Вайноўскі (Калюцінская вул.), Тэадор Галант (Рэзніцкая вул.), Скібінскі (Азёрская вул.), Геберк (Маставая вул.), Сымон Янушэўскі і цэхмістр Юзаф Альшэўскі (Віленская вул.)²⁴⁰.

Вузкаспецыялізаваным профілем вулучалася праца замочнікаў. Гэтую прафесію ў 16 ст. прадстаўляў Хведар, які жыў на вуліцы Калюцінскай²⁴¹. У 1775 г. упамінаеца, што сябрам цэха метала-апрацоўчых прафесій быў шліфавальшчык Міхал. Гэтую ж групу пашыралі бляхары і цвікары, у бальшыні жыды. Больш матэрыялаў пра прадстаўнікоў гэтых спеціяльнасцяў занатавана ў спісе жыхароў Гародні канца 18 ст. Згодна з ім, у раёне Старога замка жыў цвікар Гакнікер ды бляхары Хаім, Берка, Шмуйла, Вульф, Шымель, Юдка, Шмойла. На Скаліманаўскай вуліцы меў свой дом бляхар Рыгор Заспіч, а на Маставой — Юзаф Лабенскі²⁴².

Гарадзенцы карысталіся паслугамі токараў ды латуншчыкаў. У кнігі мясцовага магістрата ў 1788 г. быў унесены „юрамент”, згодна з якім гарадское грамадзянства атрымаў токар Дамінік Цырнхах²⁴³. Свае майстэрні ў Гародні ў 18 ст. мелі токары Ян Урублеўскі, Ёган Хайвіх, Лейба і Абрам. У крыніцах захаваўся запіс пра латуншчыка Андрэя Калікса, які ў 1792 г. атрымаў заказ другога пешага палка Вялікай Булавы войска ВКЛ на выраб 520 „конікаў пагоняў да шапак”²⁴⁴.

У навачасных крыніцах упамінаеца таксама пра метала-апрацоўчыя рамёствы. Да іх ліку адносіліся кацельшчыкі. Па звестках другой паловы 18 ст., гэтую прафесію прадстаўлялі Юрый Кусташ, Юрый Гарасевіч і Крыштоф Рэніке. Заўважым, што апошні ў 1794 г. займаў пасаду райцы²⁴⁵. Першакрыніцы пацвярджаюць існаванне ў Гародні канвісараў, якія выраблялі алавяны і бронзавы посуд, а таксама званы. Гэтую прафесію прадстаўлялі Вульф Янкялевіч, Шлёма і Берка Моўшавіч (Віленская вул.)²⁴⁶.

Вялікім попытам у Гародні карысталася праца рамеснікаў, што выраблялі ды напраўлялі зброю. Да іх ліку адносіліся мечнікі. У крыніцах другой паловы 18 ст. захаваліся прозвішчы наступных мечнікаў: Мацея Сэверына (Рэзніцкая вул.), Марціна Буткевіча (Маставая вул.), Міхала Пацэвіча і Яна Земяновіча (Віленская вул.), Антонія Макарэвіча (Маставая і Замкавая вул.). Можна дапусціць, што мечнікі маглі выконваць таксама нажоўніцкія чыннасці²⁴⁷.

²⁴⁰ ЛДГА, СА 3862 арк. 16адв; */Spis...J*, с. 79, 87, 94, 99, 131; РДВГА у Москве, Ф. 846 воп. 16 спр. 21872.

²⁴¹ ПКГЭ, т. II, с. 30.

²⁴² НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 14 арк. 859-860; спр. 16 арк. 497; */Spis...J*, с. 82, 118, 121, 128.

²⁴³ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 15 арк. 117.

²⁴⁴ Таксама, спр. 14 арк. 869; Ф. 1887 воп. 1 спр. 1 арк. 67адв.

²⁴⁵ АР БАН Літвы, F 1-585.

²⁴⁶ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 15 арк. 162; РДВГА у Москве, Ф. 846 воп. 16 спр. 21872; ЛДГА, СА 3862 арк. 16адв; */Spis...J*, с. 29, 68, 103.

²⁴⁷ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 15 арк. 507; ЛДГА, СА 3862 арк. 16адв; */Spis...J*, с. 75, 76, 84.

У другой палове 18 ст. у Гародні з'явіліся біксмахеры, у функцыі якіх уваходзіла направа зброі. Крыніцы канца 18 ст. упамінаюць наступных збройнікаў: Дайновіча (Віленская вул.), Юрэя Дзешка (Скаліманаўская вул.) ды Пятра Дамброўскага (над Гараднічанкай)²⁴⁸. Аналіз крыніц 16 ст. паказвае на існаванне ў Гародні шабельнікаў. У згаданы час шабельніцкія працы выконвалі Іван ды Максім, які меў свой двор на вуліцы „з Рынку на Падол”²⁴⁹. У крыніцах канца 18 ст. адзначаны яшчэ адзін прадстаўнік гэтай спецыяльнасці, Якуб Лянкевіч, які жыў на Падольнай вуліцы²⁵⁰.

Яшчэ адной спецыяльнасцю гэтай групы былі платнеры, якія зaimаліся аздобай халоднай зброі. Упершыню аб каралеўскім платнеру, немцу Марціне, упамінаецца ў актах Літоўскай Метрыкі першай паловы 16 ст. Паводле захаванага дакумента, за свае заслугі рамеснік атрымаў права спагнання гарадзенскага маставога мыта²⁵¹.

Іл. 77. Збройнік.
Медзярыт другой
паловы 15 ст.

У 14 ст. на тэрыторыі ВКЛ атрымала распаўсяджанне агнястрэльная зброя²⁵². Нагляд, а таксама адліўка гармат належала да кампетэнцыі пушкароў, згадкі пра якіх паходзяць з крыніц 16 ст.

²⁴⁸ *[Spis...]*, с. 76, 83, 130.

²⁴⁹ *ABAK*, т. XVII, с. 148; *ПКГЭ*, т. II, с. 38.

²⁵⁰ *[Spis...]*, с. 106.

²⁵¹ *ABAK*, т. VII, с. 68; *ALPG*, в. 1, с. 120. Нагадаем, што надворным платнерам караля Жыгімонта Аўгуста быў Фларыян Сыбенбургер (Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, т. IV, Warszawa, 1903, с. 32).

²⁵² M. Brensztejn, *Zarys dziejów..*, с. 7-8.

Можна меркаваць, што запатрабаванні жыхароў Гародні на працу людвісараў былі абмежаваныя, і іх асноўнымі заказчыкамі з'яўляліся кляштары ды мясцовыя парафії. Захаваныя матэрыялы схіляюць да думкі аб тым, што, хутчэй за ўсё, людвісары з'яўляліся ў горадзе, калі атрымоўвалі канкрэтны заказ. Напрыклад, у 1667 г. Ганс фон Орум (Ohrum) нанава адліў спалены ў 1655 г. маскоўскім войскам звон паезуіцкага касцёла. Хутчэй за ўсё, славуты варшаўскі людвісар Даніэль Тым быў аўтарам 120-фунтовага гарадзенскага звана з надпісам „*Daniel Thim in Grodno 1655*”. Гэткім жа чынам у 1740 г. каралявецкім майстрам Ёганам Хрыстафам Дёрлінгам быў адліты звон, які да 1915 г. упрыгожваў касцёл францысканскага кляштара на Занямонні. Аўтарам адліўкі пяці гарадзенскіх званоў з'яўляўся Густаў Мёрк, жыхар і ўладальнік сядзібы ў Вільні. У перыяд паўстання Тадэвуша Касцюшкі ў Гародні капітанам Фрыдэрыкам Юсці (Justi) са знятых касцельных званоў былі адліты гарматы²⁵³.

Першыя дакладныя звесткі пра мясцовага, гарадзенскага людвісара паходзяць з другой паловы 18 ст. Двойчы, у 1780 і 1792 г., у крыніцах упамінаецца пра майстра Міхала Лукашэвіча, які жыў на пляцы брыгітак на Азёрскай вуліцы²⁵⁴. Гэты факт дазваляе меркаваць, што Лукашэвіч займаўся вырабам бронзавых, медзяных і латунных рэчаў, у тым ліку і кляштарных званоў.

У першай палове 16 ст. узгадваючы гарадзенскія злотнікі. У 1539 г. у гарадзенскія земскія кнігі была ўнесена справа аб абліччавачванні жыда Крывона ў крадзяжы з крамы злотніка Даменіка „цатки серебраной”, „брайцара серебраного позолоченого”²⁵⁵. Гэтыя ж крыніцы інфармуюць пра злотніка Паўла Залатарова, які ў 1540 г. быў лаўнікам, ды Андрэя Станіславовіча, які ў 1560—1561 г. займаў пасаду пісара магістрата²⁵⁶. Акрамя таго, захаваліся пісьмовыя сведчанні аб ювелірных вырабах мясцовых рамеснікаў — залатых ды пазалочаных срэбранных ланцужках, сігнетах, пярсцёнках і іншых упрыгожаннях²⁵⁷. Акрамя каштоўных упрыгожанняў, тутэйшыя майстры выраблялі гербавыя пячаткі і посуд з каштоўных металаў²⁵⁸.

У 1630 г. кароль Жыгімонт Ваза надаў прывілей на заснаванне злотніцкага цэха ў Гародні. Документы 18 ст. аб ягонай дзейнасці нічога не ўпамінаюць. Можна меркаваць, што спыненне дзейнасці карпарацыі магло быць вынікам пэўных крызісных тэндэнцый у ювелірным рамястве, а таксама збядненнем насельніцтва ды спадам попыту на дарагую злотніцкую прадукцыю.

²⁵³ M. Brensztejn, *Zarys dziejów...*, s. 84-85. 94, 115, 118, 128.

²⁵⁴ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 15 арк. 651-652; РДВГА у Маскве, Ф. 846 воп. 16 спр. 21872.

²⁵⁵ ABAK, т. XVII, с. 53.

²⁵⁶ Таксама, с. 224, 252, 289; ПКГЭ, т. II, с. 64.

²⁵⁷ ABAK, т. 17, с. 53, 62, 224, 248, 264.

²⁵⁸ J. Jodkowski, *Cechy...*, s. 17.

У другой палове 18 ст. шрагі мясцовых злотнікаў папоўніліся замежнымі рамеснікамі. Напрыклад, у 70-я гады 18 ст. у Гародні пасяліўся злотнік Ёган Тэадор Кёс (Koës). У 1780 г. ён прадаў дом на занёманскім прадмесці і набыў пасэсію на цэнтральнай вуліцы горада — Віленскай. Па звестках 80—90-х гадоў 18 ст. мясцовымі злотнікамі былі Карл Рабе і Даніэль Кандрат Лундгрэн (Лонгрын). У гэтую ж групу ўваходзілі Якуб Дахма (Маставая вул.), Шмуйловіч (юрыдыка бернардзінак), Ізраэль і Юдэль Моўшавічы (Могілкавая вул.) і Юдка Хары²⁵⁹.

Іл. 78. Матрыца
для вырабу завушніц.
Раскопкі Рыгора Акінчыца

Цікавым з'яўлецца спіс рамеснікаў Гародні 1789 г. У ім згадваюцца 12 хрысціянскіх майстроў — 6 злотнікаў і 6 ювеліраў, а таксама 7 злотнікаў-жыдоў²⁶⁰. Лаканічная згадка пра функцыянаванне дзвюх асобных спецыяльнасцяў (злотнікаў, якія абмяжоўваліся прадукцыяй з каштоўных металаў, і ювеліраў, якія, акрамя таго, займаліся апрацоўкай каштоўных камянёў) сведчыць аб спецыялізацыі гарадскога рынку ювелірных вырабаў і паслуг.

Адзежна-скуранныя рамёствы

Шырокім попытам на гарадзенскім рынке карысталася вытворчасць абутку. Шаўцы належалі да группы тых рамеснікаў, існаванне якіх на гарадскім рынке ў перыяд ранняга сярэднявечча пацвярджаюць археалагічныя крыніцы. Адным з тагачасных шаўцоў быў „чоботар местнікі” Трахім Васілевіч (1539)²⁶¹. У валочнай памеры Гародні 1560—1561 г. захаваліся звесткі аб „чоботарах” Сеўцы (вул. Калюцінская) і Міклушы (жыў на Падоле)²⁶².

У часы Стэфана Баторыя ў Гародні дайшло да стварэння прафесійнай арганізацыі мясцовых шаўцоў. У 1570 г. у рамесную карпарацыю вырашылі аўяднацца гарадзенскія краўцы. Праз дзе-

²⁵⁹ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 13 арк. 49-50, 79; спр. 14 арк. 378, 859-860; *[Spis...]*, s. 74, 77, 98, 99, 128, 129, 166; J. Jodkowski, *Cechy...*, s. 6.

²⁶⁰ ЛДГА, СА 4057 арк. 3.

²⁶¹ АВАК, т. XVII, с. 40.

²⁶² ПКГЭ, т. II, с. 30, 52.

вяць год кароль Стэфан Баторы пацвердзіў гэтае рапшэнне сваім прывілеем²⁶³. Гарадзенскі шавеецкі цэх быў найбольш шматлікай рамеснай структурай у горадзе²⁶⁴. У 1775 г. у яго склад уваходзіла 32 сябры. Паводле архіўных сведчанняў, у гэтым жа годзе на чале яго стаялі цэхмістры Мікалай Стшалкоўскі (Віленская вул.) і Андрэй Грынкевіч (Плябанская вул.), у 1780 г. — Рыгор Сянкевіч і Ігнацы Білевіч, а ў 1784 г. — Юзаф Карпушка і Тэадор Ляховіч²⁶⁵.

Іл. 79. Шавецкая майстэрня.
Ёст Аман 16 ст.

У гарадскіх кнігах захавалася шмат матэрыялаў аб гарадзенскіх майстраках-шаўцах. Адным з іх быў вышэйзгаданы Тэадор Ляховіч, які ажаніўся з Эвой, першым мужам якой быў знаны гарадзенскі шавец Мікалай Стшалкоўскі. З дадзеных 1783 г. вынікае, што ў „прафесійны спадак” Ляховічу дасталася камяніца калегі Стшалкоўскага на Віленскай вуліцы, побач з Рынкам. Годам пазней Ляховіч набыў два пляцы бурмістра Якуба Рафановіча, што прымыкалі да ягонай сядзібы. У гэтым жа годзе рамеснік прадаў двухпавярховую камяніцу за суму 11000 злотых Зеліку Герэковічу. Наступным здабыткам майстра-шаўца быў пляц Лявона Кушалеўскага, які ляжаў насупраць, на ўсходнім баку Віленской вуліцы. У 1795 г. у валоданні Ляховіча трапіў двор Яна Урачынскага на Скаліманаўскай вуліцы²⁶⁶.

²⁶³ АР ЯБ, № 3579.

²⁶⁴ J. Jodkowski, *Cechy...*, s. 6.

²⁶⁵ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 13 арк. 31-32, 902-903; спр. 14 арк. 731, 865; спр. 15 арк. 168-169, 302, 921-922, 953, 1151-1151, 1235.

²⁶⁶ Тамсама, спр. 13 арк. 234-236, 368-370, 374-375; спр. 15 арк. 1095-1097; спр. 16 арк. 443-444, 744-745.

Цікавыя матэрыялы ўдалося адпушкаць пра сям'ю Карпушкаў. Пачынальнікам гэтага мяшчанскага роду быў Ян Карпушка, які ў першай палове 18 ст. жыў на Азёрскай вуліцы. Карпушкі валодалі таксама пляцам, які ляжаў на суседній Рэзніцкай вуліцы. У 1759 і 1775 г. гэтая нерухомая маёмасць была саступлена презідэнту Гародні Юзафу Бадаракі. У крыніцах 1783—1784 г. упамінаюцца шавецкія майстры Юзаф ды Вінцэнты Карпушка (Маставая вуліца)²⁶⁷.

Не выклікае сумнення, што адным з найболыш даўніх рамёстраву ў на гарадзенскім рынку з'яўлялася кравецтва. Адна з першых пісьмовых згадак пра прадстаўнікоў гэтай спецыяльнасці паходзіць з каралеўскага прывілею Гародні 1526 г.²⁶⁸ Гарадзенскія краўцы абшывалі не толькі жыхароў горада. У 60—70-я гады 18 ст. мясцовыя рамеснікі атрымалі заказ на пашыўку мундзіраў для батальёна на Гарадніцы, надворнай службы, школы кадэтаў, капэлы і танцораў балета падскарбія надворнага літоўскага Антонія Тызенгаўза²⁶⁹.

У крыніцах 16 ст. змяшчаюцца дадзеныя пра кушняроў, якія зaimаліся вырабам футраў: Паўла Якштэвіча, Янку Бернютэвіча, Хведзіца Якаўцовіча²⁷⁰. З 1669 г. паходзіць упамінанне аб кушнерскім цэху²⁷¹. У 18 ст. гарадзенскія кушняры далучыліся да цэха шаўцоў.

Варта заўважыць, што, нягледзячы на відавочны попыт на адзенне, колькасць сяброў цэха была невялікай. У 1775 г. у ягоны склад уваходзілі цэхмістры Ян Вяжбіцкі і Ян Кунцэвіч, краўцы Юры Бабжыцкі, Ян Свяршчынскі, Лукаш Грынкевіч, Адам Нехалдоўскі, Аляксандр Цесцюковіч, кушняры Васіль Баран і Пётр Адамовіч²⁷².

Мабыць, сказанае вынікала з таго, што ў 18 ст. кравецтва і кушнерства перайшло ў рукі жыдоў, якія яшчэ ў сярэдзіне 17 ст. заснавалі кравецкі цэх²⁷³. Крыніцы сведчаць аб tym, што ў жыдоўскім раёне, над Гараднічанкай, у канцы 18 ст. праражывала каля 50 жыдоўскіх краўцоў і каля 30 кушняроў²⁷⁴. Апошняя мелі свае сядзібы і майстэрні не толькі ў сваім квартале, але таксама пасяляліся на юрыдыках. Напрыклад, у 1795 г. на дамініканскіх пляцах жыў кравец Нотка, на Калюцінскай вуліцы — Юдка Іршовіч, на Маставой вуліцы — кушняры Міхель Мендэлёвіч і Борух Іцковіч (1789—1795), на Дзям'янаўскай — Іршка Арановіч і Берка²⁷⁵.

²⁶⁷ Тамсама, спр. 5 арк. 16-16адв; спр. 9 арк. 619-621; спр. 11 арк. 477-478; спр. 13 арк. 205-207, 430.

²⁶⁸ ABAK, т. VII, с. 68.

²⁶⁹ ГАСА, АТ, Аддз. D25/39 арк. 238.

²⁷⁰ ABAK, т. XVII, с. 366, 426.

²⁷¹ НГАБ, Ф. 1800 воп. 1 спр. 1 арк. 195адв.

²⁷² ЛДГА, СА 3862 арк. 16.

²⁷³ M. Horn, *Chronologia i zasięg terytorialny żydowskich cechów rzemieślniczych w dawnej Polsce (1613 — 1795)* // *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej*, Wrocław, 1991, s. 210.

²⁷⁴ [Spis...], s. 112-129, 165-169.

²⁷⁵ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 14 арк. 859-860; спр. 16 арк. 477-479, 515-516, 583; [Spis...], s. 95.

Прадукцыю краўцоў і кушняроў нельга ўяўіць без пазументных вырабаў, якімі ўпрыгожвалася адзенне: гузікаў, махроў, шыкоўных тасёмак, стужак, аблямовак. У жыдоўскім квартале ў 1794 г. налічвалася да двух дзесяткаў пазументнікаў ці пасамоннікаў²⁷⁶.

Іл. 80. Кравец.
Медзярыт 15 ст.

Гарадзенскае гарбарства пачало развівацца яшчэ ў раннім сярэднявеччы. Наяўнасць гарбароў у Гародні ў 16 ст. даводзяць як пісьмовыя, так і графічныя матэрыялы. У валочнай памеры Гародні 1560—1561 г. паведамляеца аб „дубатолках”, якія спецыялізаваліся на вырабах грубых гатункаў скур. Усе яны жылі на Падоле. Да іх ліку належалі Міска Дубатоўк („вулица на беразе Нёмана”), Грышка Дубатоўк („вулица ад Нёмана да царквы Чеснага Хрыста”) і Немец Дубатоўк („вулица пад гару над Нёманам”). Гарбary, якія займаліся апрацоўкай скур на беразе Нёмана, адлюстраваны на гравюры горада Адэльгаўзера—Цюнданта²⁷⁷.

Іл. 81. Гарбary. Фрагмент медзярыта Адэльгаўзера—Цюнданта 1567—1568 г.

²⁷⁶ *[Spis...]*, с. 112-129, 165-169.

²⁷⁷ ПКГЭ, т. II, с. 49, 50, 53.

Па захаваных звестках, гарбарскі цэх існаваў ужо ў 17 ст., а самае раннєе ўпамінанне аб ім паходзіць з 1640 г. Адным з цэхмістраў карпарацыі ў той час быў Адам Міговец²⁷⁸. У 1661 г. цэх узна-чальвалі Сымон Юркевіч, Кандранш Мацяевіч, Панас Ендзёевіч і Грышка Дарамжажовіч. У 1690 г. у крыніцах фіксуюцца наступныя гарбарскія цэхмістры: Максім Галубок ды Каспер Секуненя²⁷⁹.

Вядома, што ў 1732 г. арганізацыяй кіравалі Адам Шэшкевіч і Стэфан Вашкевіч. У 1775 г. цэх складаўся толькі з чатырох рамеснікаў: Эльяша Вашкевіча, цэхмістра Антонія Гаўрусеўіча, Тэадора Гаўрусеўіча і Паўла Шэскевіча. Памянянёныя прозвішчы ці іх разна-віднасці сустракаліся на Падольнай вуліцы ў пазнейшы час. На-прыклад, у крыніцах другой паловы 18 ст. згадваецца ўдава Эльяша Вашкевіча, Якуб ды Вінцэнты Шэшкі²⁸⁰.

Групу рамёстваў па вырабу скуранных рэчаў у 16 ст. пашыралі рымары (Лука Канановіч ды Мацеец Страцэвіч), а таксама сёдзельнікі (Міхайла Даніловіц)²⁸¹. Можна дапусціць, што цэх рыма-раў, якія выраблялі збрюю, існаваў ужо ў 17 ст. На карысць падоб-най думкі сведчыць упамінанне 1639 г. пра рымарскі цэх²⁸². Нягле-дзячы на тое, што дзеянасць цэха была спынена ў 18 ст., рымарства і надалей развівалася. У тагачасных крыніцах удалося адшукаць дадзенныя пра рымара Ёгана Філіповіча (Маставая вуліца). У 18 ст. гарадзенскія сёдзельнікі ўваходзілі ў склад кавальскага цэха. Сярод мясцовых прадстаўнікоў гэтай прафесіі высокім сацыяльна-маёмен-ным статусам вылучаўся Годфрыд Кром, які ў 1784 г. быў „старшым” цэха металаапрацоўчых рамёстваў.

У крыніцах другой паловы 18 ст. падаюцца звесткі пра рамеснікаў згаданых спецыяльнасцяў: Стэгліха, Аляксандра Белька (Belque) (Маставая вул.), Міхала Дабжынскага (Віленская вул.) і Генрыха Графа (Калюцінская вул.)²⁸³. Гарадзенскія сёдзельнікі аблігуювалі пераважна мясцовы рынак, аб чым ускосна сведчыць наступны факт: у 1786 г. варшаўскі сёдзельніцкі цэх падпісаў да-гавор з дырэкторам карэтнай мануфактуры на Гарадніцы Якубам Робертом²⁸⁴, аблігуючы гарадскіх рамеснікаў.

Да групы футрана-скуранных рамёстваў належалі спецыяль-насці, зафіксаваныя ў крыніцах. З 1612 г. паходзіць згадка пра шапачнікаў²⁸⁵. У канцы 18 ст. на Маставой вуліцы жыў рукавічнік Людвік Кірштэйн, на Партыкулярнай — вышывальшчык Зелік Шмуйловіч, а на Віленскай — замшнік Крысцян Крыгер (Krygier),

²⁷⁸ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 1 арк. 218.

²⁷⁹ Тамсама, спр. 3 арк. 55, 133адв.

²⁸⁰ ЛДГА, СА 3862 арк. 16адв; */Spis...J*, s. 105, 107.

²⁸¹ АВАК, т. XVII, с. 66, 159, 364.

²⁸² ГДГАМ, КП-8584 арк. 2.

²⁸³ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 13 арк. 292; ЛДГА, СА 3862 арк. 2адв; */Spis...J*, s. 72, 76, 79, 99, 103.

²⁸⁴ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 13 арк. 1106.

²⁸⁵ Тамсама, спр. 1 арк. 22.

Ян Дваракоўскі і Готліб Лорэнц з Карабеўца²⁸⁶. У 1558 г. упамінаецца гафтавальшчыца Дарота, якая „вышивала золатам”²⁸⁷.

Іл. 82. Гафтавальшчыцкая майстэрня. Французская гравюра 18 ст.

Документы 16 ст. упамінаюць гарадзенскіх паstryгачоў сукна, пра „крамніцы” якіх упамінаецца ў 1541 г.²⁸⁸ Па дадзеных валочнай памеры 16 ст., да ліку мясцовых рамеснікаў гэтай прафесіі належала „Гжэгаж паstryгач”, які валодаў пляцамі ў Рынку ды на вуліцы Аліскоўскай. У гэтай жа крыніцы згадваюцца сядзябы Паўла ды „Грэгора паstryгача”, што мясціліся ў занёманскім Рынку²⁸⁹.

Іл. 83. Паstryгач.
Медзярыт 15 ст.

²⁸⁶ Тамсама, спр. 15 арк. 745; РДВГА у Москве, Ф. 846 воп. 16 спр. 21872; *[Spis...]*, с. 75, 98.

²⁸⁷ ABAK, т. XXI, с. 364.

²⁸⁸ ABAK, т. VII, с. 77.

²⁸⁹ ПКГЭ, т. II, с. 27, 37, 58.

Рамёствы, звязаныя з перапрацоўкай сыравіны

Да ліку рамеснікаў, якія ў даўняй Гародні займаліся апрацоўкай валакністай сыравіны, адносіліся рагожнікі. Адным з іх у 16 ст. быў „*Мацей рагознік*”²⁹⁰. Аб дзейнасці гарадзенскага вяровачніка, які вырабляў вяроўкі, шнурывы, рыбацкія сеткі, гаворыцца ў дакументах сярэдзіны 18 ст. У 16 ст. уладальнікамі вяровачных майстэрняў у Гародні былі гаспадарскія „*ліннікі*” Міхал, Ценька ды Ян Люлевіч²⁹¹. У 18 ст. мясцовымі вяровачнікамі былі Годфрыд Борн, які жыў на Падольнай вуліцы (1758), а таксама Пінхас Хаймовіч (Горніцкая вул.) ды Ёган Фрыдрых (Рабяёўская вул.)²⁹².

У шырокім ужытку гараджан у перыяд Новага часу былі вырабы з воску, з якога рабілі свечкі ды канцылярскія пячаткі, фармавалі матрыцы для рамесных адліваў. Воскам спаганяліся штрафы гарадзенскіх краўцоў і цэха прадстаўнікоў будаўнічых прафесій. Асабліва многа свечак з воску ў перыяд Асветніцтва набывалася для спектакляў ды касцюміраваных баліяў.

Іл. 84. Майстэрня свечніка. 18 ст.

Згодна з прывілеем на Магдэбургскае права 1496 г., мяшчанам было дазволена паставіць „*камору воску*”²⁹³. З 1509 г. паходзіць згадка пра гарадзенскіх васкаўнічых — гарадскога пісара Гануса, бурмістра Федку ды жыдоў Ігуду Багдановіча ды Лазара²⁹⁴. У 1540 г. гарадзенскім свечнікам быў Каленік Васільковіч. Вырабам свечачнага лою ў той час займаліся рамеснікі, якіх называлі „*сальнікамі*”²⁹⁵. Крыніцы ўпамінаюць аб наступных гарадзенскіх свечніках

²⁹⁰ Тамсама, с. 30.

²⁹¹ ABAK, т. XVII, с.393.

²⁹² НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 11 арк. 241-242; РДВГА у Маскве, Ф. 846 воп. 16 спр. 21872.

²⁹³ W. Hensel, *Slowiańska wczesnośredniowieczna*, Warszawa, 1965, s. 122-123, 197, 584; ABAK, т. VII, с. 60.

²⁹⁴ *Lietuvos Metrika*, Kn. 8, s. 151.

²⁹⁵ ABAK, т. XVII, с. 188, 225, 285.

другой паловы 18 ст.: Ёгане Готлібе (Златарская вул.) і Міхелі Гяршовічу (Маставая вул.). Не выключана, што свайго „*васкабойніка*” меў жыдоўскі кагал²⁹⁶.

Такім чынам, вырабы з воску належалі да прыбытковых спраў, таму ягонай вытворчасцю займаліся кляштары. Напрыклад, сваю васкабойню ў горадзе мелі брыгіткі²⁹⁷. Акрамя таго, азнямленне з кнігамі гарадзенскай мытні 1605 г. звязтае ўвагу на тое, што воск быў адным з важнейшых экспартных прадуктаў, які вывозіўся ў Прусію ды Польшчу²⁹⁸.

Вырабам алею ў другой палове 18 ст. займаліся мулярскі майстар Станіслаў Каваліцкі, які валодаў алейнай майстэрняй на Ерусалімскай вуліцы. На брыгіткіх пляцах жыў алейнік Ян Білевіч, а на Скаліманаўской вуліцы — алейнік Стэфан Семяновіч²⁹⁹.

З ляснымі промысламі былі звязаны прафесіі вугальшчыкаў, што выпальвалі драўляны вугаль, і дзегцяроў, якія займаліся выганкай дзёгцю. Паводле крыніц 16 ст., гэтая спецыяльнасці прадстаўлялі дзегцяры Макей і Кур’ян Глябковічы, вугальшчык Сідар Мікулчыч³⁰⁰.

Харчовыя рамёствы

Адным з галоўных харчовых прадуктаў у старадаўнія часы быў хлеб. У валочнай памеры Гародні 16 ст. паведамляеца пра шматлікіх „хлебнікаў”: Станіслава (Віленская вул.), Марціна (Калюцінская вул.), Міхну (Плутніцкая вул.), а таксама „Гелену хлебніцу”³⁰¹. Найбольш заможнымі прадстаўнікамі гэтай прафесіі ў другой палове 18 ст. былі Ян Крыштоф Раўтэнберг, які здымаў жытло на задворках рынкавай пасэсіі Александровічаў, ды Сымон Пашкоўскі, які перанёс пякарню з тэрыторыі фарных могілак на Маставую вуліцу. Крыніцы гэтага перыяду ўпамінаюць прозвішчы ці, часам, толькі імёны іншых мясцовых пекараў: Ваўкевіча, Рыдэля (Riedel), Шульца, Адама Ланкхамера (Lanckhamer)³⁰², Андрыся, Крысціяна Фолтына, Антонія Воўка, Готы (Gotta), жыдоў Эльяша ды Ізраэля Абрамовіча.

Пякарнямі валодалі кляштары і маёмныя мяшчане, напрыклад, бурмістр Міхал Календа (Рынак, 1735), шавецкі майстар Тэадор Петрашкевіч (1795), каралеўскі канатчык Годфрыд Борн. Традыцыйнай прадукцыяй гарадзенскіх пекараў быў жытні, пшанічны і,

²⁹⁶ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 14 арк. 1151. Ёган Готліб у сярэдзіне 18 ст. жыў у Беластоку (L. Dacewicz, *Antroponimia...*, s. 118).

²⁹⁷ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 21 арк. 312.

²⁹⁸ В. Мелешко, *Новые белорусские ...*, с. 202; З. Копысский, *Экономическое...*, с. 188-194.

²⁹⁹ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 15 арк. 1173-1174; РДВГА у Москве, Ф. 846 воп. 16 спр. 21872.

³⁰⁰ АВАК, т. XVII с. 93, 131, 294, 337.

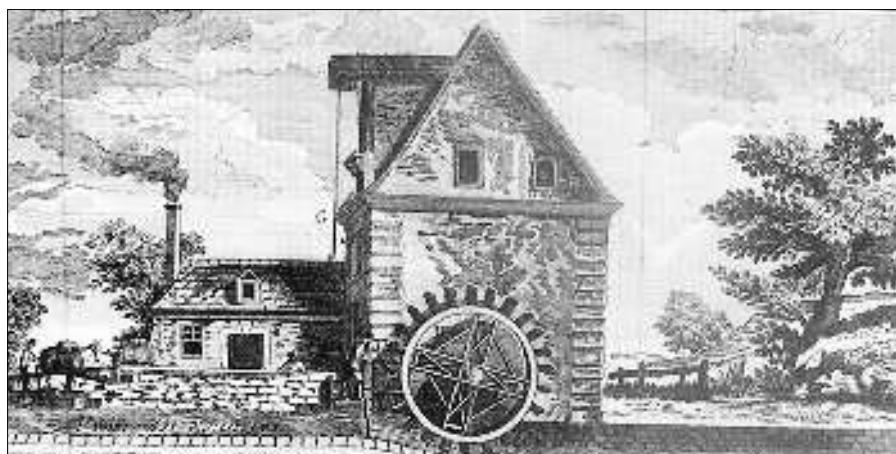
³⁰¹ ПКГЭ, т. II, с. 28, 30, 32, 51.

³⁰² У 1785 г. пекар ужо не жыў. У гэтым годзе на аўкцыёне быў прададзены ягоны дом і рухомая маёмасць (НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 13 арк. 639).

так званы, разавы хлеб³⁰³. Па дадзеных 1789 г., у Гародні налічвалася дзесяць пекараў-хрысціян ды столькі ж пекараў-жыдоў³⁰⁴.

Важную ролю ў жыцці горада выконвалі млыны, якія размяшчаліся на Ласасянцы. Некалькімі млынамі, што былі ўзведзены на гэтым маляйнічым нёманскім прытоку, на пачатку 16 ст. валодаў гарадзенскі гараднічы Федка Гаўрыловіч³⁰⁵. З канца 30-х гадоў 16 ст. паходзяць згадкі аб наступных млынарах: Максіме, Варуцу ды Яне Андрэевічы³⁰⁶. У крыніцах 16 ст. згадваецца яшчэ адзін гарадзенскі „мельник” — Паска³⁰⁷. Часта арандатарамі млыноў былі жыды.

У сярэдзіне 17 ст. горад карыстаўся паслугамі трох ласасянскіх млыноў³⁰⁸. У 17 ст. уладальнікамі гэтых перапрацоўчых аб'ектаў быў гарадзенскі войт Стэфан Яўстафі Александровіч³⁰⁹. У 18 ст. млыны таксама знаходзіліся ў валоданні гарадзенскіх езуітаў і кармелітаў босых (за Нёманам, ля францысканскаага кляштара)³¹⁰.

Іл. 85. Млын. Французская гравюра 18 ст.

У Гародні будаваліся млыны розных канструкцый³¹¹. На прыклад, гарадзенскі войт Грышка Пуцяціч на пачатку 16 ст. узвёў конны млын і т.зв. млын-плавок, размешчаны на лодках на Нёмане. У прыгарадным фальварку Радзівілаў Гнойніца ў 18 ст. працавалі млын-плавок і вятрак. Ветраным млынам на Падольнай вуліцы валодалі брыгіткі.

³⁰³ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 7 арк. 489-490; спр. 8 арк. 835-836; спр. 13 арк. 248-251, 639-643; спр. 15 арк. 114, 1041-1042; ЛДГА, СА 3862 арк. 18; *[Spis...]*, с. 67, 75, 86, 102, 110, 112, 136; РДВГА у Маскве, Ф. 846 вол. 16 спр. 21872.

³⁰⁴ ЛДГА, СА 4057 арк. 3адв, 5.

³⁰⁵ *Lietuvos Metrika*. Кн. 8, с. 199-200, 204.

³⁰⁶ АВАК, т. XVII, с. 159, 215.

³⁰⁷ ПКГЭ, т. II, с. 43.

³⁰⁸ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 23 арк. 18-18адв.

³⁰⁹ ГДГАМ, КП-15111.

³¹⁰ *[Spis...]*, с. 144.

³¹¹ B. Baranowski, *Polskie młynarstwo*, Wrocław, 1997, s. 19.

Іл. 86. Вятрак
на занёманскім
прадмесці Гародні.
Малюнак Напалеона
Орды 19 ст.

Вялікі асартымент ды шырокае поле паслуг прапаноўвалі гарадзенскія півавары ды саладоўнікі, якія ўпершыню з'яўляюцца на старонках пісьмовых крыніц у 16 ст.³¹² Дададзім, што ў іх упамінаюцца „дамы шынкоўныя” ды лугі хмелю. Тагачаснымі піваварамі былі Мікіта Міхайлавіч ды Марцін Затычыч, саладоўнікам — Стас, а „мёдасытнікам” — Мікалай Калышка³¹³.

Бровары функцыянувалі на юрыдыках езуітаў, дамініканцаў і Красіцкіх. Вырабам і продажам напояў бровара Красіцкіх на Маставой вуліцы займаўся Шахно Моўшавіч. Каля корчмаў брыгітак, Mnішкай і Стрыенскіх на Азёрскай вуліцы стаяў бровар жыда Эльяша. Несумненна, багатыя мяшчане не хацелі адставаць і таксамац займаліся вырабам моцных напояў. У гарадзенскім Рынку ў канцы 17—першай палове 18 ст. працавалі бровары Казіміра Яўшэвіча і Юзафа Бадаракі. Апошні ўзвёў бровар у сваім грандзіцкім фальварку. Крыніцы другой паловы 18 ст. дадаткова інфармуюць пра трох бровары, пастаўленыя на Гарадніцы і ўздоўж рэчышча Гараднічанкі. У 1780 г. на Златарскай вуліцы пражываў півавар Міхал Усцюк, які, хутчэй за ёсё, перасяліўся разам са сваім памочнікам („падпіваварам”) у дом бурмістрыхі Эльжбеты Гертман, на Маставую вуліцу. У спісе насельніцтва Гродна 1794 г. дадаткова ўпамінаецца півавар Павел (Калюцинская вуліца)³¹⁴.

Аб'екты, на якіх выраблялі алкагольныя напоі, як правіла, ставіліся непадалёку ад корчмаў, якіх у старадаўнія Гародні было надзвычай многа. У штодзённым ужытку ў 16 ст. корчмы называліся „домами корчомными”³¹⁵, а карчмары акрэсліваліся „подворникамі” ці карчмітамі³¹⁶.

³¹² АВАК, т. VII, с. 60-61, 90-92; НГАБ у Гродне, Ф. 259 воп. 1 спр. 71 арк. 15; ГАСА, КА, I/10 арк. 23.

³¹³ АВАК, т. XVII, с. 13, 164, 277.

³¹⁴ НГАБ у Гродне, Ф. 259 воп. 2 спр. 71 арк. 7-11; ГДГАМ, КП-15114; ДАГВ, Ф. 104 воп. 1 спр. 48 арк. 6; НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 3 арк. 43-44; РДВГА у Маскве, Ф. 846 воп. 16 спр. 21528 ч. 6 арк. 4; ЛДГА, Ф. 1280 воп. 2 спр. 511 арк. 10адв; NCA 3862 арк. 13адв; АР БАН Літвы, F 43-8222 арк. 5; *{Spis...J}*, с. 78, 99.

³¹⁵ АВАК, т. XVII, с. 256.

³¹⁶ Тамсама, с. 69, 211.

Адно з перших вядомих упамінанняў пра гарадзенскія корчмы паходзіць з 80-х гадоў 15 ст.³¹⁷ Заўважым, што іх уладальнікамі былі не толькі мяшчане, але і павятовая шляхта. У земскіх кнігах Гарадзенскага павета 30—40-х гадоў 16 ст. змешчана інфармацыя аб наступных заезных дамах, якія належалі гарадзенскаму гараднічаму ды гаспадарчаму лоўчаму Грыгорию Валовічу (1567—1574), „пану Заберезинскому” (яе арандаваў Ханец Дакала), гарадзенскому ключніку Лукашу Грынкевічу, Паўлу Міткевічу, Грышку Пераломцу, Пятру Міклашэвічу, Сідару ды Яну Ільку, які ўзяў у арэнду „винную корчму” ў гарадзенскага гараднічага Сямёна Адзінцэвіча³¹⁸. У 1581 г. упамінаецца аб tym, што адну з гарадзенскіх корчмай арандаваў нейкі „московитин менший”, які плаціў штогод арэнды 4 копы гроша³¹⁹.

Корчмы з'яўляліся таксама ўласнасцю паасобных рамесных аўяднанняў. Да іх ліку адносілася адна з гарадскіх корчмаў стрыхароў ды вапельнікаў. У першай палове 16 ст. згадваецца карчма „рыболовская на Лососне”³²⁰.

Найбольшай колькасцю корчмаў у Гарадні ў 18 ст. валодалі магнаты і шляхта. Напрыклад, віленскі ваявода Кароль Станіслаў Радзівіл быў уладальнікам аж восьмі корчмаў. Гарадзенскому старасту Міхалу Масальскому і літоўскому польнаму стражніку Лукашу Барановічу належала па трох заезных двары. Столікі ж корчмаў з'яўляліся ўласнасцю перавальскага старасты Казіміра Ігнацыя Агінскага і вялікага літоўскага гетмана Міхала Казіміра Агінскага. Генерал кароннай артылерыі Станіслаў Шчасны Патоцкі і літоўскі надворны маршалак Ігнацы Патоцкі валодалі двумя падобнымі аўектамі. Па адной карчме знаходзілася ў валоданні гарадзенскага крайчага Андрэя Гліндзіча, пасольскага старасты Ігнацыя Тызенгаўза, гарадзенскага харужага Яна Валія, навагрудскага харужага Яна Незабітоўскага, хэмлінскага харужага Стрыенскага, літоўскага канюшага Дамініка Александровіча, літоўскага надворнага харужага Антонія Красіцкага, Лясковіча, Стэфана Сабіноўскага, а таксама польнага кароннага гетмана Севярина Жэвускага, кракаўскага біскупа Андрэя Залускага, гарадзенскага гродскага пісара Міхала Бажэнцкага. Не выключана, што ў другой палове 18 ст. на пляцах віленскага біскупа Ігнацыя Масальскага на Замкавай вуліцы функцыянувала яшчэ адна карчма. У 1775 г. упамінаецца прозвішча „тракіцішчыка” Рагоўскага, камяніца якога стаяла на пляцы юрыдыкцыі біскупа³²¹.

Па звестках 17—18 ст. заезнымі дамамі валодалі таксама каталіцкія кляштары. Два з іх належала брыгіткам³²², адным валодалі

³¹⁷ РИБ, т. XXVII, Санкт-Петербург, 1910, с. 252, 282.

³¹⁸ АВАК, т. XVII, с. 32, 154, 211, 217, 312, 360.

³¹⁹ АВАК, т. XIV, с. 230.

³²⁰ АЛМ, т. 1, с. 581; Описание документов и бумаг..., с. 211; АВАК, т. XVII, с. 313.

³²¹ ЛДГА, СА 3862 арк. 18; РДВГА у Москве, Ф. 846 воп. 16 спр. 21872.

³²² Карчмой і броварам быў забудаваны пляц Мацея Руткоўскага, набыты ў 1632 г. фундатарам гарадзенскага брыгіцкага кляштара Крыштофам Весялоўскім (ЛДГА, Ф. 694 воп. 1 спр. 4020 арк. 365адв.).

быщенскія базыльяне. Езуіты чэрпалі даходы з дзвюх карчомак на Падоле³²³. Корчмы знаходзіліся ў часовым карыстанні кармелітаў босых ды дамініканцаў.

Цяжка дакладна вызначыць агульную колькасць гэтых найбольыш прыбытковых аб'ектаў. У перыяд 16—18 ст. падобныя падлікі не праводзіліся, таму звесткі аб іх даволі ўрыўкавыя ды спрэчныя. Дзеля прыкладу нагадаем, што ў адным з дакументаў 1672 г. упамянута пра 39 „пагарэлых” шынкоў, размешчаных у заходніяй частцы горада³²⁴, у той час як на пачатку 18 ст. у горадзе налічвалася 54 шынкоў ды 12 мядовых, „каторых далёка вялікая частка на юрызыдыках і па дварах панскіх ды духоўных”³²⁵.

Паводле афіцыйных падлікаў 1789 г., у горадзе было 27 корчмаў, у тым ліку 6 на Гарадніцы. У крыніцах жа 1790 г. падаецца, што ў горадзе налічвалася 32 заезныя дамы. Можна, аднак, меркаваць, што ў рэчаіснасці дадзеныя аб іх наўмысна заніжаліся. Насамрэч, аналіз адшуканых крыніц 18 ст. дазваляе сцвярджаць, што на тэрыторыі Гарадні ды двух ягоных прадмесцяў функцыянувала каля 55 корчмаў³²⁶, з якіх у валоданні гарадской ашчыны знаходзілася 5 корчмаў, а Гарадзенскай эканоміі належала 7.

Крыніцы другой паловы 18 ст. змяшчаюць прозвішчы некаторых гарадзенскіх карчмароў ды шынкароў: Юрый Гілеўскага (Рынак), Лаўцэвіча (на рагу Рынку і Віленскай вул.), Яна Якубовіча (дом войта Юзафа Зялінскага ў Рынку). Над Гараднічанкай стаялі сядзібы шынкароў Ізраэлёнвіча і Ізраэля Лазаровіча. У эканамічнай карчме „Раскоша” (Верцялішская вул.) гаспадарыў Грахоўскі, а ў „Выгодзе” — Арцішэўскі. Невядома, дзе знаходзілася „тракцірня” Рагоўскага, упамянутая ў 1775 г.³²⁷ Можна зрабіць здагадку, што яна стаяла на Замкавай вуліцы. Гарадзенскім карчмаром быў Кароль Вераль (Werall) (1790). Адным з найбольыш багатых карчмароў Гарадні быў купец Якуб Гаўсман.

Карчмары адрозніваліся ўзроўнем сваіх даходаў. Так, напрыклад, паводле афіцыйных падлікаў, маёмасць Яна Якубовіча ў 1794 г. складала 3000 злотых, а Юрый Гілеўскага — 600 злотых³²⁸. З упэўненасцю можна сцвярджаць, што пададзеныя вышэй сумы маглі быць штучна заніжаны з мэтай аплаты меншага падатку. Салідныя сумы з рэалізацыі моцных напояў атрымоўвалі кляш-

³²³ Першую карчму на землях Гарадзенскай эканоміі над Нёманам пабудаваў гарадзенскі падкаморы Мішута, другая была ўзведзена непадалёку ад Панямуні ў часы панавання Уладзіслава IV.

³²⁴ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 2 арк. 310.

³²⁵ ЛДГА, СА 11291 арк. 12-12адв.

³²⁶ Тамсама, Ф. 11 воп. 1 спр. 269 арк. 2; Ф. 1282 воп. 1 спр. 5820; СА 11649; РДВГА у Маскве, Ф. 846 воп. 16 спр. 21872.

³²⁷ Цяжка адназначна сцвярджаць, што ў дадзеным выпадку гэта быў контррэгестрант беларускай скарбовай правінцыі Рагоўскі, арыштаваны ў 1778 г. за крадзеж 15964 злотых, іншыя інф.

³²⁸ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 13 арк. 183; спр. 14 арк. 1004; ЛДГА, СА 3862 арк. 18; СА 11649; Ф. 1282 воп. 1 спр. 5820; РДВГА у Маскве, Ф. 846 воп. 16 спр. 21872; /Spis..., s. 66, 154.

тары. Напрыклад, даход езуітаў з корчмаў у 1773 г. складаў 1038 злотых і 15 грошаў³²⁹.

У адразненне ад корчмаў, якія прапаноўвалі шырокі спектр паслуг: забеспячэнне начлегу і прытулку падарожным гасцям, правядзенне брацкіх і цэхавых мерапрыемстваў, баўленне вольнага часу і харчаванне — у даўняй Гародні было куды больш шынкоў. Іх уладальнікамі, ці арандатарамі, у абсолютнай бальшыні былі жыды. Паводле дадзеных 1789 г., толькі ў самым цэнтры горада, „каля кром”, фарнага касцёла ды ратушы, знаходзілася аж 28 шынкоў. Яшчэ 98 шынкоў у той час было раскідана „на дамах”³³⁰.

Урэшце, дадатковага высвятылення патрабуюць згадкі пра „вінніка” Яна Хадковіча³³¹ ды жыдоўскіх вінаградніках, што вырошчваліся над Гараднічанкай³³².

Адной з галоўных харчовых галін навачаснай Гародні была перапрацоўка прадуктаў жывёльнага паходжання. У гарадзенскіх крыніцах 30-х гадоў 16 ст. упамінаецца „месник” Ілька, а ў дакументах 50—60-х гадоў 16 ст. — мяснікі Івашка (Ян) Андрэевіч, які валодаў дзвюма сядзібамі на Калюцінскай ды Плябанскай вуліцах, Аляхвес (Калюцінская вуліца), Іцка („вуліца, якая ідзе міма дом Хайнусага да вады”), Гасціла (Плябанская вуліца)³³³.

Іл. 87. Рэзнік.
Медзярыт канца 15 ст.

³²⁹ НГАБ у Гродне, Ф. 259 воп. 1 спр. 71 арк. 15.

³³⁰ ЛДГА, СА 4057 арк. 4.

³³¹ АВАК, т. XVII, с. 120.

³³² НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 2 арк. 310.

³³³ АВАК, т. XVII, с. 16, 91, 222; т. XXI, с. 113, 230; ПКГЭ, т. II, с. 32, 42, 43.

Рэзніцкі цэх, які яшчэ называўся „зарубацкі”, быў малалікім. Па звестках 1775 г., у ягоны склад уваходзілі наступныя мяснікі: цэхмістр Міхал Чэреховіч і Пётр Барташэвіч, рамеснікі Андрэй Януцэвіч, Антоні Бараноўскі, Сымон Шышко, Календа, Андрэй Бжазоўскі і два немцы, прозвішчы якіх не падаюцца. Не выключана, што імі былі майстры Ёган Хэрхэрт і Ёган Эрэнс. У 1784 г. цэх узначальваў Антоні Бараноўскі. Шмат рэзникаў жыло ў жыдоўскім квартале. Паводле крыніц другой паловы 18 ст., іх было дзесяць³³⁴.

Першыя гарадзенскія мясаперапрацоўчыя прадпрыемствы, якія называліся разніцамі, упамінаюцца ў крыніцах 16 ст. У дакументах сярэдзіны 17 ст. фіксуецца шэраг бойняў, месцазнаходжанне якіх гіпатэтычна можна звязываць з Рэзніцкай вуліцай.

Да групы рамеснікаў, якія займаліся вырабам харчовых прадуктаў, адносяўся паштэтнік Грыгоры Тышкевіч³³⁵.

З 1539 г. паходзяць звесткі пра „рыбалова” Хілімана Васілевіча³³⁶. Паводле матэрыялаў гарадзенскіх земскіх кніг 16 ст., да ліку мясцовых гаспадарскіх рыбакоў належалі Грышка Пранцэвіч, Лаўрынец, Гардзей Малевіч, Лукянец з Рылавец, Кузьма Курэковіч, Малеец, Жак ды Сірпа Марціновіч³³⁷. У адпаведнасці з прывілеем караля Аўгуста II 1698 г., быў створаны цэх мясцовых рыбакоў, да якога былі далучаны рыбакі з эканамічных уладанняў у Азёрах. Рыбакі не толькі лавілі рыбу, але і яе засольвалі, вялілі і вэндзілі.

Іл. 88. Гандаль
рыбай. Медзярыт.
Пачатак 16 ст.

Цэхавыя рамеснікі атрымалі дазвол на пабудову крам у галоўным Рынку горада і права без абмежаванняў прадаваць рыбу, што прыкметна пагоршыла становішча купцоў ды перакупшчыкаў,

³³⁴ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 13 арк. 584; ЛДГА, СА 3862 арк. 17; СА, 4057 арк. 5.

³³⁵ [Spis...], с. 91.

³³⁶ АВАК, т. XVII, с. 14. Варта нагадаць, што гісторыі гарадзенскіх рыбакоў была прысвечана неапублікаваная праца Лігії Сапанькуны. Гл.: L. Sopoćkowna, *Rzemiosło rybackie we Grodnie*, 1931 (АР БАН Літвы, F 111-199).

³³⁷ АВАК, т. XVII, с. 250, 258, 333, 367, 370; ПКГЭ, т. II, с. 27-64.

якія былі пазбаўлены магчымасці рыбнага гандлю³³⁸. Спіс рамеснікаў гарадзенскіх цэхаў 1775 г. інфармуе аб tym, што цэх складаўся з 13 рыбакоў на чале з Мацеем Янушкевічам і Міхалам Савіцкім. Акрамя таго, у дакументе былі змешчаны наступныя прозвішчы рыбакоў: Антонія, Францішка і Міхала Барсукевічаў, Казіміра Янушкевіча, Францішка Дамброўскага, Францішка Дэймановіча, Сымона Даніловіча, Рыгора Сакалоўскага, Тадэвуша Бяляўскага, Яна Радзюкевіча, Казіміра Гурскага. У канцы 18 ст. над Гароднічанкай жылі адзінаццаць рыбакоў-хрысціян і два жыды — Цодык і Кушэль Есялёвіч³³⁹.

З крыніц 16 ст. паходзіць згадка аб лаўцах ракаў Міхалку Вашуцічу ды Нестару Прапуцічу³⁴⁰.

У даўнія часы цукар каштаваў надзвычай дорага. Па гэтай прычыне не кожны гараджанін ці нават заможны шляхціц мог дазволіць сабе ягоны набытак. У перыяд Новага часу цукар купляўся ў абсолютнай большыні найбольш заможнымі жыхарамі. Напрыклад, аб „цукру трывалавіт” сведчыць згадка, што была занатавана ў рэестры рухомай маёmacці Яна Масальскага 1706 г.³⁴¹

Менавіта драгавізна цукру абумовіла той факт, што галоўнай слодыччу, якая ўжывалася ў даўнія часы, быў мёд. У кропініцах 16 ст. сустракаюцца згадкі пра шматлікія пасекі ды бортныя дубы гаспадарскіх падданых. Напрыклад, адным з уладальнікаў пасекі ў гаі ў згаданы час быў Янка Бузуновіч. Мёд прывозіўся ў Гародню з борцяў каралеўскай эканоміі і, што не выключана, з радзівілаўскага фальварка Гнойніца³⁴².

Акрамя таго, мёд выконваў функцыі плацёжнага сродку. Гэта даводзіць упамінанне 1540 г. аб tym, што „люди постороннии винни зостали Ивану Чудину пеняжного долгу и медового”³⁴³. Распаўсюджаннем мёду ў горадзе займаўся ўладальнік мясцовага мядовага складу рэчацкі харужы Тадэвуш Даўнаровіч. Згадка пра склад мёду, які мясціўся на Лабенскай вуліцы на нёманскім левабярэжжы, паходзіць з канца 18 ст.³⁴⁴

Вельмі каштоўнымі па прычыне сваёй рэдкасці з'яўляюцца ўпамінанні пра гарадзенскіх кандытараў, ці „цукернікаў”. Напрыклад, вядома, што ў канцы 18 ст. у камяніцы Якуба Прайсіга жыў кандытар Сымон Клопат, які ў пошуках працы ў 1791 г. атрымаў пашпарт з дазволам на выезд на паўтара гады ў Гданьск³⁴⁵. У 1790 г. у Гародні жыў яшчэ адзін кандытар — Юзаф Грушэцкі³⁴⁶.

³³⁸ НГАБ, Ф. 1761 вол. 1 спр. 5 арк. 2; ГДГАМ, КП-5438.

³³⁹ ЛДГА, СА 3862 арк. 16адв; *[Spis...]*, с. 132-133.

³⁴⁰ АВАК, т. XVII, с. 27, 162, 290.

³⁴¹ Тамсама, с. 429. У другой палове 18 ст. у Еўропе пачалі вырабляць цукар з буракоў (S. Baliński, *O fabrykacji cukru z białych buraków*, Warszawa, 1811, s. 11).

³⁴² ГАСА, АР, Аддз. XVIII спр. 324 арк. 224-225.

³⁴³ АВАК, т. XVII, с. 148.

³⁴⁴ *[Spis...]*, с. 144.

³⁴⁵ ЛДГА, Ф. 1282 вол. 1 спр. 533.

³⁴⁶ Тамсама, СА 4151, с. 153адв.

Адным з найбольш прыбытковых заняткаў у даунія часы лічыўся саляны гандаль. Пачынаючы з сярэднявечча пасрэднікамі ў гандлі „круплястай” соллю, якая прывозілася з Англіі, з'яўляліся Гданьск і Караблевец³⁴⁷. У тагачасных крыніцах падаецца аб наступных гарадзенскіх ”соленіках”: Станцу Юр'евічу, Стэцу, Пяту ды Марціне (1511), Пяту і Паўле Наргялевічах, Пяту Яськовічу, Васюку Давыдковічу, Жуку Пятровічу (1539—1540)³⁴⁸. Гарадзенская камора солі функцыянувала ўжо ў часы Казіміра Ягайлавіча³⁴⁹. Можна меркаваць, што ў першай палове 16 ст. у Гародні быў заснаваны склад солі. У 1576 г. Стэфан Баторы замацаваў гэта сваім прывілеем, а Жыгімонт Ваза ў 1601 г. пацвердзіў права гарадзенскага магістрата на аптовы продаж солі³⁵⁰, забараняючы яго жыдам: ”жыдове Городенскія [...] назад соли або селедыцов провадити и продавати [...] не мають”³⁵¹. У 18 ст. соллю гандлявала нават шляхта³⁵².

Прафесіі, звязаныя з медыцынскай дапамогай

Лекарскай практыкай у старадаўнія Гародні займаліся цырульнікі. Самыя раннія ўпамінанні пра прадстаўнікоў гэтай прафесіі паходзяць з кніг земскага суда 1540—1541 г. У іх фіксуецца „барбер” Ян. Вядома таксама, што годам раней за „загіванне” жыд Пэсах заплаціў апошняму 20 грошаў³⁵³.

Згодна з прывілеем караля Яна Казіміра 1650 г., у горадзе быў заснаваны цырульніцкі цэх, які ў наступным 18 ст. спыніў сваё існаванне. Таму гэтае рамяство перайшло пераважна ў рукі жыдоўскага насельніцтва. У крыніцах другой паловы 18 ст. натуюцца наступныя лекары-цырульнікі, якія жылі ў самым цэнтры горада, блізу гарадзенскіх замкаў: Ян Белащэвіч, Абрагам Ешэлёвіч (на пляцах бернардзінак), Орэл, Захары Масковіч, Гдаль Рубіновіч (Партыкулярная вул.), Матэвуш Сэверын (камяніца кармелітаў босых). Шэраг цырульнікаў жыло ў жыдоўскім квартале. Да ліку цырульнікаў-жыдоў, якіх у канцы 18 ст. налічвалася 16, адносіліся Хацкель, Зэхарый, Бенъямін Меяровіч і Бенъямін Абрагамовіч³⁵⁴.

Куды больш кваліфікаваны, але малалікі прафесійны слой складалі дактары. Да іх ліку ў першай палове 16 ст. у Гародні належалі жыды-дактары Іллякім ды Мурдухай Есіповіч. Часы панавання Станіслава Аўгуста Панятоўскага характарызаваліся распаўсюджаннем асветніцкіх ідэй, заснаваннем новых школ, выдавецкім рухам, з'яўленнем шматлікіх культурных установ і развіццём навук. Менавіта гэтыя зрухі стварылі ґрунт для заснавання на Гарадніцы медыч-

³⁴⁷ *Polska Stanisławowska...*, т. 2, с. 43.

³⁴⁸ АЛРГ, в. 1, с. 149; АВАК, т. XVII, с. 14, 41, 112, 121, 250.

³⁴⁹ АЛРГ, в. 1, с. 218.

³⁵⁰ АВАК, т. VII, с. 89-90, 103-104.

³⁵¹ АІОЗР, т. 2, Спб, 1865, с. 13.

³⁵² БЧ, № 2583 арк. 48адв, 67.

³⁵³ АВАК, т. XVII, с. 291.

³⁵⁴ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 14 арк. 111; */Spis...J*, с. 100; ЛДГА, СА 4057 арк. 4адв.

най акадэміі³⁵⁵. Крыніцы другой паловы 18 ст. натуюць прозвішчы шэрагу гарадзенскіх дактароў. Заўважым, што запатрабаванне на іх працу было надзвычай высокое, што, несумненна, давала магчымасць добрага заробку ды пасялення ў самым цэнтры горада. Напрыклад, у адзначаны час на вуліцы Маставой жыў выкладчык гарадніцкай школы Кароль Юзаф Вірыён, а таксама Ян Утрыц (Utritz) ды Аўгуст Людвік Бэкю, фельчар Сервінскі³⁵⁶. Медычную практику ў горадзе вёў Бернард Міхельсон. Пасля вучобы ў Берліне і Вільні ён атрымаў дышлом доктара медыцыны ў Карабеўцы (1786)³⁵⁷. На банифратарскіх пляцах пражываў хірург Кароль Рэйнхардт.

Галоўную транспартную ролю ў мінульы часы адыгрывала конская сіла. А таму горад не мог абысціся без прафесійной ветэрынарнай абслугі, дакладней, без канавала. Напрыклад, у канцы 18 ст. да іх ліку адносіўся гарадзенскі канавал Фокт.

Даволі прыбытковай справай у даўнія часы было аптэкарства. Аб прывілеяваным становішчы гарадзенскіх аптэкараў ды іх заможнасці сведчыць не толькі факт выбару месца пражывання ды размяшчэння аптэк, але і прыклады частага ўваходжання іх у органы гарадскога самакіравання.

Аб даўніх гарадзенскіх аптэкарах вядома няшмат. Нельга выключыць магчымасці, што першыя аптэкі ў Гарадні маглі быць заснаваны ўжо ў 16 ст. На карысць гэтай думкі маглі б сведчыць не толькі штодзённыя патрэбы гараджан, але і карабеўскага двара. Акрамя таго, у 1599 г. у горадзе была закладзена шкляная гута падскарбія ды пісара ВКЛ Яраша Валовіча, якая вырабляла як прадметы штодзённага, хатняга побыту, так і аптэчны посуд³⁵⁸.

Нагадаем, што на мяжы 17—18 ст. гарадзенскім лаўнікам быў абранны аптэкар Адам Ярашэвіч. У Гарадні існавалі таксама кляштарныя аптэкі. У 1687 г. сваю аптэку ў Рынку заснавалі езуіты. Як вядома, у 1709 г. быў узведзены аднапавярховы будынак аптэкі, да якога ў 1763 г. быў дабудаваны другі паверх³⁵⁹. У 1727—1740 г. аптэкарствам займаліся ксёндз Томаш Грымскі³⁶⁰. Дзякуючы значным абаротам „аптэкар езуіцкай калегії” Грымскі ў 1739 г. адкупіў у Азіка Каҳмановіча за суму 400 злотых „кромку мураваную са склепам мураваным”³⁶¹. У 1773 г. аптэка перайшла ва ўласнасць карабеўскага скарбу³⁶².

³⁵⁵ S. Kościałkowski, *Antoni Tuzenhauz...*, t. 1, s. 380, 383, 393.

³⁵⁶ ЛДГА, СА 4057 арк. 3.

³⁵⁷ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 15 арк. 434-443; АР БВУ, F 4 A 458 арк. 26адв; *[Spis...]*, s. 72-73.

³⁵⁸ Т. Сухоцкая, *Шкларобства ...*, с. 110-111; А. Трусаў і інш., *Стары...*, с. 57; НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 11 арк. 92.

³⁵⁹ НГАБ у Гродне, Ф. 259 воп. 2 спр. 71 арк. 49.

³⁶⁰ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 6 арк. 290-291; Т. Блінова, *Асабовы склад гарадзенскай езуіцкай калегії ў 1727/28 — 1730/31 г. // Гарадзенскія запісы*, вып. 1, с. 107.

³⁶¹ НГАБ, Ф. 1761 спр. 6 арк. 290-291; Апісанне аптэкі гл.: АР БАН Літвы, F 43-8220 арк. 18адв.

³⁶² S. Kościałkowski, *Antoni Tuzenhauz...*, t. 1, s. 403.

З першай паловы 18 ст. паходзяць звесткі аб аптэцы гарадзенскага бурмістра Міхала Календы, якая размяшчалася ў ягонай камяніцы, на заходнім баку Рынку³⁶³. У 1729 г. ёй кіраваў Давід Хартвіх. У 1751 г. новым уладальнікам пляцу стаў прэзідэнт горада Андрэй Сталінскі, які ў 1786 г. запісаў аптэку Зузане Сталінскай. У 1793 г. прэзідэнт падпісаў двухгадовы контракт з аптэкарам Юзфам Прайзам на арэнду гэтага прыбытковага прадпрыемства³⁶⁴.

З адпуканага апісання аптэкі Сталінскага вынікае, што яна складалася з „чаляднага пакоіка”, ці лабараторыі, тыльнага пакоя, кухні і склепа. Аптэка была багата забяспечана рознымі фармацэўтычнымі алавяннымі, масяняжовымі, жалезнымі, шкляннымі, глінянымі і драўлянымі начыннямі і прыладамі: бутэлькамі, слоямі, алейкамі, слоікамі, ступкамі, мензуркамі і шалькамі. Мясціліся яны ў спецыяльных шафах. У аптэцы быў таксама свой „рэцэптурны стол”³⁶⁵.

У кнігах гарадзенскага магістрата другой паловы 18 ст. захавалася некалькі запісаў аб яшчэ адным аптэкарём³⁶⁶, якім быў каралеўскі райца Годфрыд Шмідт, што загадваў паезуіцкай аптэкай. У 1789 г. гарадзенскі магістрат за суму 10 000 злотых прадаў яму пляц паміж Рэзняцкай вуліцай і завулкам, які злучаў яе з Брыгіцкай вуліцай. На патрэбы аптэкі Шмідт вырошчваў розныя расліны: італьянскі кроп, „рапрантыку”, белая лілія ды сунічную спаржу. Як згадваюць крыніцы, агарод быў „засеяны замежнымі раслінамі”³⁶⁷. На схіле 18 ст. Шмідт набыў пасэсію ў самым цэнтры горада — Рынку.

Да ліку гэтай прафесійнай падгрупы належалі лазеншчыкі. Не зважаючы на тое, што пра гарадзенскія лазні захаваліся толькі лаканічныя згадкі, з упэўненасцю можна сцвярджаць іх важную ролю ў штодэённым жыцці ўсіх слаёў насельніцтва даўняй Гародні. Лазні сталаі ў каралеўскім двары на Гародніцы, у жыдоўскіх кварталах ля Старога замка ды за Нёманам³⁶⁸.

Iншыя прафесіі, звязаныя з абслугай горада

У другой палове 18 ст. у Гародні пачаў імкліва развівацца рынак кніжнай справы, што было абумоўлены надзённымі патрэбамі школ Гародні і Гарадніцы, правядзеннем у горадзе соймаў ды працай шматлікіх дзяржаўных установ. Гэта тычыцца Скарбовай камісіі ВКЛ, якая ў адпаведнасці з рашэннем сойма распачала свае пасяджэнні 2 студзеня 1765 г. у мурах гарадзенскага Старога замка. На замку захоўваўся архіў ды каса камісіі. Вядома таксама, што камісія двойчы пераязжала: у кляштар бернардзінцаў ды потым у

³⁶³ АВАК, т. V, с. 309-310, 319. На месцы сядзібы Календы цяпер знаходзіцца будынак Палаца культуры тэкстыльшчыкаў.

³⁶⁴ НГАБ, Ф. 1761 спр. 6 арк. 114, 1136, 1137; спр. 7 арк. 765; спр. 8 арк. 15; спр. 9 арк. 665; спр. 10 арк. 721; спр. 14 арк. 1024. 1059-1060.

³⁶⁵ Тамсама, спр. 15 арк. 1024.

³⁶⁶ Тамсама, спр. 14 арк. 111, 512; спр. 16 арк. 272.

³⁶⁷ Тамсама, спр. 16 арк. 887, 1238.

³⁶⁸ АВАК, т. VII, с. 59-61; АГФ, *Inwentarze...,* с. 63; *[Spis...],* с. 143, 165.

рынкавы палац вялікага падскарбія Міхала Бжастоўскага³⁶⁹. З 1765 г. у Гародні агнездавалася Вайсковая камісія ВКЛ. Праз год тут пачалі праводзіцца кадэнцыі Асэарскага суда, а таксама т. зв. рускія кадэнцыі Галоўнага трывунала ВКЛ (з 1775 года)³⁷⁰.

Са штодзённай працай вышэйзгаданых устаноў, а таксама мясцовых шляхецкіх павятовых ды магістрацкіх канцылярый, былі звязаны пераплётчыкі ці інтраплігатары. Гэта даводзяць звесткі з 1578—1579 г. аб tym, што аправай кніг ды пераплётам актавых дакументаў у гарадзенскім земскім судзе займаўся нейкі жыд, імя і прозвішча якога ў дакументах не падаюцца³⁷¹. У гарадскіх кнігах 1752 г. захавалася ўпамінанне аб tym, што магістрат заплаціў мясцовому праплётчыку 6 злотых „за апраўленне кніг”³⁷² дакладна неакрэсленай актавай дакументацыі магістрата. У крыніцах канца 18 ст. натуеца цэлы шэраг пераплётчыкаў: Мейрым, Лейба Абрамовіч, Гірша Зельмановіч, Борух Есялёвіч.

Апошні заслугоўвае асаблівай ўвагі. Фартуне, назапашанай Борухам Есялёвічам, пераплётчыкам і гандляром кніг³⁷³, мог пазай-здросціць кожны мяшчанін ці нават магістрацкі ўраднік. Па звестках 1794 г., яго маёмастъ была ацэнена ў 22 000 злотых. Найбольш надзейнай формай грашовага ашчаджання ў той час была нерухомасць. Аб гэтым сведчыць той факт, што ў 1786 г. Есялёвіч прадаў жонцы кантралёра Скарбовай камісіі ВКЛ Караліне з Гейнаў Бэкю камяніцу, узвядзеную на пляцах гарадзенскага маршала Вольмера на Азёрскай вуліцы, за 3000 злотых³⁷⁴.

Нягледзячы на тое, што пераплётчыкі складалі даволі значную ў колькасных адносінах рамесную группу (у 1789 г. іх налічвалася аж 11³⁷⁵), гэты факт не паспрыяў станаўленню цэха праdstаўнікоў гэтай прафесіі³⁷⁶.

Аб гарадзенскіх кнігах захаваліся наступныя дадзенныя. У візітацыі гарадзенскай Фары 1783 г. падаецца, што на касцельных пляцах стаяў дом кнігара³⁷⁷. Мабыць, адным з іх мог быць згаданы ў крыніцах другой паловы 18 ст. кнігар Андрэй Бельскі ці Мікалай Юхновіч (абодва жылі на пляцах пробашча). Гандлем кнігамі ў той жа час займаліся вышэйпамяняёны Борух (Замкавая вуліца), Дамінік³⁷⁸, а таксама Юзаф Кужалеўскі, Лейба Беркавіч,

³⁶⁹ S. Kościałkowski, *Z dziejów Komisji Skarbowej Litewskiej w poczatkach panowania Stanisława Augusta (1765 — 1780)* // AW, R. 2, Wilno, 1923, s. 375-376.

³⁷⁰ S. Kościałkowski, *Z dziejów...,* s. 376-377.

³⁷¹ М. Нікалаеў, *Палата кнігапісная*, Мінск, 1993, с. 126.

³⁷² НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 11 арк. 90.

³⁷³ Сумяшчэнне шэрагу прафесій у гэты час было спрэвай распаўсюджанай. Таму ўладальнікі друкарняў часта адчынялі кнігарні ды пераплётныя майстэрні.

³⁷⁴ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 13 арк. 796-797; */Spis...J.*, s. 117, 121, 162; Ф. 1887 воп. 1 спр. 1 арк. 5.

³⁷⁵ ЛДГА, СА 4057 арк. 5.

³⁷⁶ А. Kraushar, *Księgarze warszawscy i spory ich z introligatorami. Karta z historii z wieku XVIII* // Przegląd Historyczny, t. 1, 1905, s. 409.

³⁷⁷ НГАБ у Гродне, Ф. 259 воп. 1 спр. 71; ЛДГА, Ф. 694 воп. 1 спр. 3985 арк. 15.

³⁷⁸ ЛДГА, СА 3862 арк. 18; */Spis...J.*, s. 66, 69.

Давід Іцкавіч, Берка Арановіч, якія на пачатку 1792 г. атрымалі пашпарты гарадзенскай цывільна-вайсковай камісіі з дазволам на гандаль друкаваным словам. Вядома таксама, што адным з месцаў, куды яны вывозілі на продаж „*кніжскі жыдоўскі*”, была Вільня³⁷⁹.

Аб гарадзенскіх друкарах дакладна можна казаць пачынаючы з другой паловы 18 ст. У 1775—1796 г. у Гародні існавала каралеўская друкарня, неабходнае абсталяванне для якой з Вільна прывёз падскарбі надворны літоўскі Антоні Тызенгаўз. Прадпрыемства размяшчалася ў старым будынку стялярскай майстэрні кляштара езуітаў. Яе першым кіраўніком быў ксёндз Кароль Маліноўскі, а з 1780 г. друкарню ўзначальваў Ян Ясенскі. У 1788—1792 г. прадпрыемства арандаваў Борух Ром. Друкарская афіцына публіковала соймавыя матэрыялы, календары, белетрыстыку, тэалагічную, гістарычную, філасофскую літаратуру, „Газету Гродзенскую”.

Нагадаем, што ў канцы 18 ст. у Гародні існавалі наступныя друкарні: у 1794—1796 г. сваё прадпрыемства заснаваў Ян Ясенскі, а ў 1792—1802 г. у горадзе працавала друкарня Боруха Рома.

У 1775 г. з Галіцыі ў Гародню прыйшоў гіэр Хацкляёвіч, які забяспечваў шрыфтамі мясцовую друкарню, а таксама друкарні Варшавы і Вільні. У тарыфе падымнага падатку горада 1790 г. ён быў названы „Хацкелем тыпографам”. Жыў Хацкель на ўскрайку горада — на Ерусалімской вуліцы. У 1794 г., мабыць, назапасіўшы грошай, купіў дом „друкара Я[го] К[аралеўскай] М[осци]”, гарадзенскага райца Яна Ясенскага ў „завулку вуліцы Аліскоўской”³⁸⁰.

Іл. 89. Гіэр

³⁷⁹ НГАБ, Ф. 1887 вол. 1 спр. 3 арк. 58, 61адв, 77.

³⁸⁰ Тамсама, Ф. 1761 вол. 1 спр. 14 арк. 123-124; спр. 16 арк. 95-97; L. Abramowicz, *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie 1525—1925*, Wilno, 1925, s. 136; *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, z. 5: Wielkie Księstwo Litewskie, opr. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa i W. Krajewski, Wrocław-Kraków, 1954, s. 93-95, 100-104, 222-223; S. Kościakowski, *Antoni Tyzenhauz...*, t. 1, s. 440-446.

Звесткі аб гарадзенскім майстру-гадзіншчыку натуюцца ў крыніцах першай паловы 16 ст. У адным з прывілеяў, нададзеных Гародні каралевай Бонай, гараджане абавязваліся ўладкаваць гадзіннікавага майстра. Па звестках 18 ст., у горадзе налічваўся шэраг рамеснікаў гэтай спецыяльнасці, што прыбылі ў ВКЛ з Заходняй Еўропы. Да іх ліку адносіліся Франсуа (François), Самуэль Крыгер (Krigier), Андрэй Дыфінглер (юрыдыка кармелітаў босых), а таксама заможны майстар гадзіннікавых спраў, сябра гарадской рады Антоні Гульёнеці. У канцы 18 ст. ён пабудаваў камяніцу на адной з галоўных гарадскіх артэрый — Віленскай вуліцы³⁸¹.

У крыніцах сустракаецца яшчэ адна прафесія, без якой было б цяжка ўяўіць жыццё горада ў даўнія часы. Сказанае тычынца камінараў, якія займаліся чысткай комінаў. Па звестках 1789 г., у Гародні было чатыры майстры, чатыры чаляднікі ды „хлопцы”³⁸². Такая невялікая, як на пяці-шасцітысячны горад, колькасць прадстаўнікоў згаданай спецыяльнасці вынікала яшчэ і з таго факта, што бедныя жыхары Гародні вельмі часта, абыходзячы элементарныя супрацьпажарныя правілы, будавалі дамы без комінаў. Аб гэтым гаворыцца ва ўніверсале гарадзенскай парадковай камісіі, які быў складзены ў ліпені 1790 г. У сувязі з гэтым камісары загадвалі выводзіць над дахамі мураваныя ды атынкаваныя коміны³⁸³.

З 1763 г. паходзяць згадкі пра землякопаў, якія называліся „цагельнікамі” ці „капачамі”³⁸⁴.

Цэнтрамі грамадскага жыцця гарадской супольнасці Гародні ў перыяд Новага часу з'яўляліся касцёлы ды цэрквы. Важная роля ў іх штодзённым жыцці адводзілася музыцы. Яна гучала падчас набажэнстваў ды рэлігійных свят, спадарожнічала тэатральным інсцэнізацыям езуіцкага тэатра, якія выходзілі па-за кляштарныя муры ў разліку на шырокія колы мяшчанства³⁸⁵.

У крыніцах 16 ст. згадваецца гарадзенскі арганіст („*кгар-мистр*”) Ян Хвядцовіч³⁸⁶. Па звестках другой паловы 18 ст., арганістамі гарадзенскай Фары былі Стасевіч, які ў 1783 г. узвёў дом на касцёльнай плошчы³⁸⁷, і „арганмайстар” Урублеўскі. Музыка гучала ў кляштарных мурах. Варта нагадаць, што група капелістаў езуіцкага кляштара складалася з валтарніста, басіста, скрыпача, трубача, арганіста, альтыста і басэтліста³⁸⁸.

³⁸¹ ЛДГА, СА 3862 арк. 18; *[Spis...]*, s. 74, 77, 100.

³⁸² ЛДГА, СА 4057 арк. Задв.

³⁸³ Komisjya Porządkowa Cywilno-Woyskowa powiatu grodzieńskiego, 7 lipca 1790 r., арк. A1.

³⁸⁴ ЛДГА, Ф. 110 воп. 1 спр. 237 арк. 1-1адв.

³⁸⁵ W. Renikowa, *Tradycje teatralne Grodna // Wilno i Kresy północno-wschodnie*, t. 2, Białystok, 1996, s. 127.

³⁸⁶ АВАК, т. XVII, с. 44, 265.

³⁸⁷ ЛДГА, Ф. 694 воп. 1 спр. 3985 арк. 15.

³⁸⁸ НГАБ у Гродне, Ф. 259 воп. 1 спр. 71 арк. 11.

Сур’ёзная ўвага музыцы ўдзялялася ў жыдоўскай ашчыні. Дакументы канца 18 ст. сведчаць, што ў квартале ля замка жылі „басіст” Мордух, цымбаліст Янкель, „музыкант” Хаім, кантары Гірш і Ёсель³⁸⁹.

У 70—80-я гады 18 ст., дзякуючы намаганням гарадзенскага старасты Антонія Тызенгаўза, на прадмесці Гарадніца былі заснаваны шматлікія школы, у тым ліку музыкальна-тэатральная, дзеінічалі капэла ды тэатр. Вядома, што некаторыя музыканты падскарабія з цягам часу пачалі пасяляцца на тэрыторыі Гародні. Гэта тычынца славутага капэліста Лявона Кушалеўскага, які набыў дом на Віленскай вуліцы, ці бургграфа гарадзенскага каралеўскага замка, спявака Дамініка Гіблера³⁹⁰.

Транспартныя паслугі

Паводле прывілею 1496 г., гарадзенцы вызваліліся ад усіх ранейшых паслуг, якія выконваліся на карысць вялікага князя, за выключэннем абслугоўвання яго падчас знаходжання ў Гародні ды на паляванні. Напрыклад, жыхары гарадзенскага квартала Падолу павінны былі суправаджаць вялікага князя паходнямі, ахоўваць яго ды займацца коньмі³⁹¹.

Попыт на перавозныя паслугі абузовіў заснаванне ў Гародні фурманскага цэха. Час заснавання цэха застаецца невядомым. У 1784 г. яго ўзначальвалі цэхмістры Стэфан Анішкевіч і Міхал Сакоўскі (Сачкоўскі), а ў 1788 г. — Стэфан Фламішэвіч і Бартламей Чэсновіч. У склад цэха ў тым жа годзе ўваходзілі Базыль Сыльвіястровіч, Юры Захарэвіч, Ян Жаладкоўскі, Антоні Міхалоўскі, Тамаш Лук’яновіч, Стэфан Зарэмба, Бартламей Кукш, Вінцэнты Шэшка, Вінцэнты Малевіч і Францішак Адамовіч.

Паслугі гарадзенскіх фурманаў таннымі не былі. Так, напрыклад, у 1784 г. сябры гэтага цэха адvezлі ў Пінск паручніка пяцігорскай брыгады Сламенскага аж за 20 чырвоных злотых³⁹².

Фурманскі цэх не ахопліваў усяго транспартнага рынку горада. Шмат фурманаў служыла ў маёмных жыхароў. Напрыклад, сваіх раміznікаў ў канцы 18 ст. мелі лекар Выкоўскі ды манашкі-бернардзінкі. Фурманы Мікалай і Францішак Адамовіч жылі на пляцах паштмайстра Ваўрынца Сабалеўскага. Перавозныя паслугі працавалі таксама жыдоўскія фурманы³⁹³. Георг Форстэр натуе, што ў 1784 г. за падарожжа карэтай з Гародні ў Вільню ён заплаціў аж 200 злотых³⁹⁴.

³⁸⁹ *[Spis...]*, s. 114, 115, 119, 124, 129.

³⁹⁰ Паводле матэрыялаў 18 ст., у абавязкі мурграфа каралеўскага палаца ўваходзіла складанне інвентару мэблі і абсталявання палаца, а таксама яго „пільнасць і дагляд” (ГАСА, АК, Аддз. III/234 арк. 44).

³⁹¹ *BAAK*, т. VII, с. 60; S. Wysłouch, *Postugi komunikacyjne w miastach W. ks. Litewskiego na prawie magdeburskim do połowy XVIII w.*, Wilno, 1936, s. 1, 49, 55-57, 69-70.

³⁹² НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 13 арк. 510; спр. 14 арк. 586.

³⁹³ *[Spis...]*, s. 77, 82, 86, 100, 126, 168.

³⁹⁴ *Polska Stanisławowska...*, т. 2, с. 90.

Купцы

Важнай галіной гарадской гаспадаркі быў гандаль, а купцы з'яўляліся адным з найбольш заможных мяшчанскіх слоў. Можна з упэўненасцю казаць пра тое, што сапраўдныя грошовыя сродкі ў навачасных гарадах ВКЛ назапашваліся не ў рамястве, а менавіта ў гандлі.

Аналіз першакрыніц 16 ст., а дакладней, звестак аб імпартных таварах на гарадзенскім рынку дазваляе сцвярджаць наяўнасць гандлёвых кантактаў гарадзенцаў з гарадамі німецкіх земляў, Польшчы, Чэхіі ды Вугоршчыны³⁹⁵. З Познанню, напрыклад, у 16 ст. гандлявалі Еська ды Хаім Якубовіч. Кантакты з Вільніем ды Кракавам падтрымліваў мешчанін Багдан Хведкавіч³⁹⁶.

Працэс запавольвання гарадскога гандлю быў паглыблены ваеннымі падзеямі сярэдзіны 17 ст.—пачатку 18 ст. Напрыклад, рэестр мыта юрборгскай каморы 1708 г. змяшчае інфармацыю пра гарадзенскіх шляхцічаў Адама Казіцкага ды Якуба Палітальскага, якія прывозілі з Пруссіі соль, селяндцы, французскае віно, карэнне і брускі жалеза³⁹⁷.

У 18 ст. значныя фінансавыя сродкі ўдавалася накапіць, праводзячы аперацыі з алкагольнымі напоямі ды каланіяльнымі таварамі, напрыклад, з цукрам ці кавай. Такі шлях прыйшоў купец Міхал Рэшкін (Рэшка). Напэўна, дзякуючы свайму матэрыяльному становішчу, ён атрымаў пасаду сакратара гарадзенскай пошты і адміністратора мясцовай мытнай каморы. У 1740 г. Рэшка набыў камяніцу на рагу Рынку і Замкавай вуліцы³⁹⁸, а ў 1746 г. выконваў функцыі лаўніка.

У другой палове 18 ст. у Гародні з'явілася невялікая, але даволі заможная купецкая група. Назапашаныя капиталы дазволілі гэтым паважаным грамадзянам заняць высокія пазіцыі ў структурах улад горада. У 1783 г. гарадзенскае грамадзянства атрымаў купец „з Прус Брандэнбургскіх” Ян Даўкоўскі. У 1786 г. ён засядаў у лаве, а ў 1791 г. быў сябрам гарадской рады³⁹⁹. У гэты ж перыяд у горадзе пасяліўся швейцарскі карчмар ды купец Якуб Гаўсман⁴⁰⁰. Жыў Гаўсман у самым сэрцы горада, у камяніцы, што мясцілася на скрыжаванні Віленскай і Плябанскай вуліц. У 1782—1783 г. сябрам гарадзенскай лавы быў купец Пётр Гертман. У 1785—1791 г. ён займаў пасаду райцы і бурмістра. У органах гарадскога самакіравання ў 80—90-я гады 18 ст. засядалі „вінны купец” Якуб Рафановіч, які ў 1791 г. займаў пасаду віцэ-прэзідента Гародні, а таксама Людвік Лафаж, Міхал Сельніх і Францішак Крэйбіх⁴⁰¹.

³⁹⁵ АВАК, т. XVII, с. 247; т. XXI, с. 168, 259, 304; РИБ, т. XX, с. 817.

³⁹⁶ АВАК, т. XVII, с. 59, 70, 207, 2421, 275.

³⁹⁷ БЧ, № 2583, арк. 48адв, 67.

³⁹⁸ НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 4 арк. 553-554; спр. 6 арк. 148, 470.

³⁹⁹ Тамсама, спр. 13 арк. 177.

⁴⁰⁰ Тамсама, арк. 183.

⁴⁰¹ ЛДГА, СА 3862 арк. 15адв; НГАБ, Ф. 1761 воп. 1 спр. 15 арк. 1077; спр. 16 арк. 243.

Да ліку заможных гарадзенскіх купцоў канца 18 ст. адносіліся Шрайбер і Шмуйла Баярскі (Замкавая вуліца), Лейба Абрамовіч (Бернардзінская вуліца), Шлёма Юдэлёвіч (Азёрская вуліца), Тэадор Давід Шэрэс (Віленская вуліца). У тагачасных крыніцах сустракаюцца звесткі пра Лейбу Вольфавіча ды Шмуйлу Янкялёвіча, якія праводзілі гандлёвыя аперацыі за межамі Рэчы Паспалітай⁴⁰².

Акрамя мяшчан і жыдоў, гандлем у горадзе займаліся паплечнікі надворнага падскарабія Антонія Тызенгаўза, напрыклад, кантралёр гарадніцкіх мануфактур, дырэктар гарадзенскай мытнай каморы Ян Людвік Бэкю, які ў 90-я гады 18 ст. меў у дэпазіце тавары з Амстэрдама.

Геаграфія гандлёвых кантактаў Гародні была вялізной. У 18 ст. у горадзе гасцівалі купцы з розных рэгіёнаў Еўропы. У дакументах упамінаюцца грэкі, які гандляваў віном, ягонае прозвішча засталося невядомым (1729), а таксама купцы з Саноцкай зямлі: венгер Яцынты Верэс (Weresz), Валенты Цайдэль (Zaydel), Блажэй Горбат, Себасцян Нова, Ян Вайслюд, венгр са Жмігрода Ежы Фекеты (1738), купцы віннага склада ў Дуклі Крыштоф Морган і жмігродскага склада Ян Папа (1745), Юрый Стшэчэн (1663), а таксама Адольф і Фрыдрых Сатургус з Каралеўца (1738)⁴⁰³.

Урэшце, гарадзенскія дакументы канца 18 ст. сведчаць аб групе фактараў, ці гандлёвых пасрэднікаў: Пінхасе, Копелю Нарковічу і Фішэлю Абрамовічу.

⁴⁰² НГАБ, Ф. 1922 вол. 1 спр. 1 арк. 31адв.

⁴⁰³ Тамсама, Ф. 1800 вол. 1 спр. 1 арк. 91адв-92; Ф. 1761 вол. 1 спр. 6 арк. 189, 205, 284, 448; спр. 8 арк. 71. Фрыдрых Сатургус быў каралеўскім райцам.

Слова на заканчэнне

Гэта кніга не расстаўляе ўсе кропкі над „і” і не дае адказаў на ўсе пытанні, якія могуць зацікавіць чытача. Яна з’яўляецца спробай прыгадчыніць заслону мінулага незахаванага і забытага горада нашых продкаў.

Можна захапляцца гісторыяй кожнага горада, яго непаўторнымі кліматам, казаць пра адметнасць яго аблічча, яго вузкія вуліцы, старыя камяніцы, мураваныя масты і зялёныя скверы — пра ёсё тое, што ўласціва толькі яму. Напэўна, наша Гародня не вылучалася б такой прыгажосцю, каб не ландшафтныя ўмовы: даліна загадкавага Нёмана са спакойным прытокам Гараднічанкай, рачныя тэррасы, высокія ўзгоркі і шматлікія яры, да якіх дапасоўвалася і з якімі гарманічна спалучалася сетка шчыльна забудаваных вуліц, сярэднявечнага горада. Пачынаючы з 15 ст. горад пачаў займаць вялізнае плато, на якім з часам сфарміраваўся магдэбургскі горад, быті заснаваны некалькі дзесяткаў вуліц і завулкаў, а таксама новы Рынак з Фарай Вітаўта ды сімвалам гарадскога самакіравання — рэнесансавай ратушай. У краявідзе старадаўняя горада над Нёманам вылучаліся невысокія, адна- і двухпавярховыя, драўляныя ды фахверковыя дамы паспольства і рамеснікаў, якія запаўнялі кожны закуток горада, камяніцы заможных ураднікаў магістрата і купцоў, дворыкі мясцовай шляхты і раскінутыя на вялікай прасторы магнацкія палацавыя комплексы, гатычна-рэнесансавыя пабудовы, а таксама бароковыя касцёлы, якія ўзвышаліся на гарадскіх узгорках.

Такім наш горад быў яшчэ напярэдадні Другой сусветнай вайны і такім застаўся ў памяці старожылаў.

Шмат загадак Гародні надалей застаюцца не разгаданымі. Сярод іх месца праходжання абарончых валоў горада 14 ст., лакалізацыя нёманскага маста 15—17 ст., вызначэнне месца зноходжання колішніх уязных брамаў горада, Віленскай і Азёрскай, а таксама Васкрасенскай ці Малой цэрквой, удакладненне часу засялення занёманскай, левабярэжнай часткі горада⁴⁰⁴.

Гарадская прастора ў сукупнасці з прыроднымі ўмовамі актыўна ўплывала на штодзённае жыццё гараджан, змушала адных да пошуку лепшага ці, у канкрэтных выпадках, адпаведнага месца пабудовы сядзібы і майстэрні, а другіх, больш заможных, падштурхоўвала да выбару найбольш прэстыжных раёнаў.

Такім чынам, маёмынам адносінам навачаснай Гародні была ўласціва цэнтраімклівасць — імкненне пасяліцца як мага бліжэй да гарадскога цэнтра. Менавіта таму маёмныя мяшчане ці шляхта імкнуліся пабудаваць сваё жытло ў Рынку ці на ягоных галоўных вуліцах. Па гэтай прычыне ў галоўным гарадзенскім Рынку свае камяніцы ставілі ўраднікі магістрата ды найбольш заможныя рамеснікі. Над шараговай забудовай Рынку дамінавалі

⁴⁰⁴ Ю. Гардзееў, *Заўвагі да праблемы даследавання гісторыі Гародні (на падставе выдання серыі „Памяць“)* // Гістарычны альманах, т. 6, Гародня, 2002, с. 191-196.

вежы Фары Вітаўта і касцёла езуіцкага кляштара. Тут жа, у Рынку, стаялі палацы Сапегаў і Радзівілаў.

Існавала яшчэ адна заканамернасць. Яна была звязана з tym, што рамеснікі пасяляліся ля крыніц, патрэбных для вытворчасці. Напрыклад, каля водных артэрый, неабходных у працэсе гарбарскай, стрыхарскай і млынарскай вытворчасці, сяліліся адпаведна гарбары, стрыхары і млынары. Наступнай характэрнай рысай прафесійнай тапаграфіі Гародні была адсутнасць пасялення на адной вуліцы прадстаўнікоў адной спецыяльнасці, за выключэннем згаданых гарбароў ды рыбакоў, якія, як вядома, засялялі берагі Нёмана і ягоных прытокаў. У Гародні не прасочвалася тэндэнцыя засялення адной вуліцы ці раёна прадстаўнікамі пэўнай этнічнай групы, хаця і ў дадзеным выпадку існавалі свае выключэнні (напрыклад, жыдоўскі квартал, што знаходзіўся над Гараднічанкай).

Прастора навачаснай Гародні ўяўляла палатно, якое складалася з тысячи пляцаў, зrezанае палоскамі мяшчансках сядзіб, якія папераменна чаргаваліся з пляцамі духавенства, мясцовай шляхты, дзяржаўных саноўнікаў ды ўчасткамі магнацкіх юрыдык.

Сацыяльная структура пяцітысячнай Гародні вылучалася дынамічнасцю. Ягоная эліта неаднаразова змянялася на працягу трохсот год. Горад пастаянна папаўняўся новымі грамадзянамі. Гародня была горадам, дзе сутыкаліся розныя этнасы і веравызнанні. Тут жылі беларусы і палякі, жыды і немцы, швейцарцы і італьянцы, чэхі і французы, рускія і літоўцы, а таму на вулках і плошчах навачаснай Гародні можна было пачуць розныя мовы. Насельнікі горада над Нёманам з'яўляліся веравызнаўцамі праваслаўя, каталіцызму, уніяцтва, іудзейства ды лютэранства.

У горадзе налічвалася каля сотні рамесных, вытворча-абслуговых прафесій, а колькасць цэхавых карпарацый вагалася ў межах дзесяці.

Трэба спадзявацца, што гэтая кніга падкажа далейшыя накірункі навуковых пошукаў абыдзеных увагай даследчыкаў крыніц, што ляжаць некранутыя ў запыленых архіўных сховішчах ды хаваюцца ў археалагічных напластаваннях старадаўняга цэнтра горада. Разгадка многіх пытанняў ды таямніц Гародні належыць нашчадкам гэтага наднёманскага горада.

Час зацірае нашу ПАМЯЦЬ, але напісанае застаецца.